This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 4998.954 (1907/2)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ЗМІСТ:

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ: Сірі небес 193
Д. ЛУКЯНОВИЧ: Білі нарцизи вяли 194
МАРУСЯ ВОЛЕВАЧІВНА: Спомини селянки . . . 208
ЧЕРНИГІВЕЦЬ: Мрії . . . 212
МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Справа українських катедр і наші наукові потреби . 213
О. КРИЖАНОВСЬКИЙ: Я бачив, як сонце червоне вставало 220
Н. КИБАЛЬЧИЧ: Хмара . 221
Х. АЛЧЕВСЬКА: Душа — се конвалія ніжна 224
ІВАН ФРАНКО: Літературна мова і діялекти 225
Д. ХАРОВЮК: Полагна . 230
ОЛ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Сучасне українське письменство в його типових представниках 239
ІВАН МАНДЖУРА: З недрукованих поезій . . . 256
Гр. Ф. ДЕ ЛЯ БАРТ: Література і дійсність за часів великої французької революції 258
НЕВІДОМИЙ: Пісні з каземата 267
МІРІЯМ ГАРРІ: Здобуття Єрусалима, роман . . . 266
І. ФРАНКО: Свобода і автономія 285
БЕРНШТЕРНЕ БЕРНЗОН: Марі, роман (далі) . . . 293
Ол. БІЛОУСЕНКО: Аграрне законодавство в Росії минулого року 306
ГАРАЛЬД ГАРДРАДІ: Пісня про дівчину з руської країни 315
МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: На українські теми. Крячуть ворони 318
З МАНЮЕЛЯ, поезія . . . 329
МИХ. ЛОЗИНСЬКИЙ: З австрийської України . . . 330
Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ: З російського життя . . 346
ЗАКОРДОННИЙ: За границею 356
Бібліографія 364
Надіслані книжки 377
Оголошення 380

1907.

РІЧНИК X. ТОМ XXXVII.
КНИЖКА II. ЗА ЛЮТИЙ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

КИЇВ—ЛЬВІВ.

З друкарні П. Барського, Київ, Хрещатик, 40

Digitized by Google

ВИДАННЯ »УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ« У ЛЬВОВІ.

Перша серія:

Ціни в коронах.

1. С. Ковалів. Дезертир і иньші оповіданя 1. 20
2. Іван Франко. Поеми 1. 20
3. О. Кобилянська. Покора і иньші оповіданя 1. 00
4. Ґю де Мопасан. Дика пані і иньші оповіданя 0. 90
5. І. Франко. Полуйка і иньші бориславські оповіданя 1. 00
6. Н. Кобринська. Дух часу і иньші оповіданя 1. 20
7. Кнут Гамсун. Голод. Роман . . . 1. 80
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії 1. 20
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, оповіданя 1. 20
10. У. Шекспир. Гамлет, принц данський 1. 40
11. Генрик Понтоппідан. Із хат. Оповіданя 1. 00
12. Богдан Лепкий. З житя. Оповіданя 0. 80
13. Ґергарт Гауптман. Візник Геншель 1. 20
14. М. Коцюбинський. В путах шайтана. Оповіданя 1. 20
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха 1. 00
16. Панас Мирний. Лихі люди 1. 00
17. В. Короленко. Судний день . . . 0. 80
18. У. Шекспір. Макбет 1. 20
19. К. Гуцков. Уріель Акоста 1. 00
20. У. Шекспір. Коріолян 1. 40
21. М. Яцків. В царстві сатани . . . 1. 20
22. Панас Мирний. Морозенко 0. 50
23. Лесь Мартович. Нечитальник . . . 1. 20
24. М. Коцюбинський. По людському 1. 60
25. В. Оркая. Скапаний сьвіт, драма 0. 60
26. Василь Стефаник. Дорога, новелї 1. 20
27. У. Шекспір. Юлій Цезар 1. 20
28. Л. Толстой. Відрожене. (3 томи) 3. 20
29. К. Гавлїчек-Боровский. Вибір поезій 1. 20
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина . . 1. 90
31. І. Франко. Коваль Бассім 1. 20
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра 1. 40
33. Е. Тимченко. Калевала, фінська епопея 2. 60
34. О. Катренко. Пан Природа і иньші оповіданя 1. 00
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечевля 1. 20
36. Іван. Франко. Сім казок, новелї . 1. 00
37. С. Воробкевич. Над Прутом, поезії 1. 20
38. У. Шекспір. Ромео і Джульєта . 1. 40
39. К. Сроковський. Оповіданя . . . 1. 00
40. А. Кримський. Пальмове гиля . 1. 60
41. О. Кониський. Молодий вік М. Одинця 1. 60
42. Ґю де Мопасан. Горля і иньші оповіданя 0. 90
43. В. Кравченко. Буденне житє. Оповіданя 1. 60
44. У. Шекспір. Король Лїр 1. 40
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість 2. 60
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц . . . 0. 80
47. І. Франко. Захар Беркут 1. 20
48. У. Шекспір. Міра за міру 1. 00
49. М. Коцюбинський. Поєдинок і иньші оповіданя 1. 60
50. О. Стороженко. Марко проклятий 1. 00
51. С. Ковалів. Риболови 1. 60
52. Марко Вовчок. Народнї оповіданя, том І. 1. 60
53. П. Мирний. Серед степів. Оповіданя 2. 60
54. Е. Ярошинська. Перекиньчики . . 2. 20
55. В. Винниченко. Повісти й оповіданя . . . . . — —
56. Л. Мартович. Хитрий Панько . . 1. 10
57. В. Вересаєв. Записки лїкаря . . 2. 60
58. М. Вовчок. Народнї оповіданя Т. II 1. 60
59. М. Горький. Мальва і иньші оповіданя 2. 10
60. М. Дерлиця. Композитор і иньші оповіданя 1. 60
61. Ю. Заєр. Легенди 2. 00
62. А. Чехов. Змора і иньші оповіданя 2. 00
63. Н. Кобринська. Ядзя і Катруся та иньші оповіданя 1. 40
64. Д. Лукіянович. Від кривди, повість 1. 60
65. А. Чайковський. Оповіданя . . . 1. 60
66. Марко Вовчок. Народнї оповіданя т. III. 3. 40
67—68. І. Левицький. Хмари 4. 40
69—70. Е. Золя. Жерміналь 5. 60
71. О Маковей. Оповіданя 2. 60
72. І. Франко. На лонї природи . . . 3. 20
73. Кар. Кавцкі. Народність і її початки 0. 60
74. Фр. Енгельс. Людвік Фаєрбах . . 0. 50
75. Фр. Енгельс. Початки родини . . 1. 50
76. Ш. Сеньобо. Австрия в XIX столїтю 0. 80
77. В. Будзиновський. Хлопська Посїлість 2. 00
78. К. Флямаріон. Про небо 2. 00
79. М. Драгоманів. Переписка (вичерпано) . . . . . — —
80. С. Степняк. Підземна Росія . . . 3. 00
81. Адріян. Аграрний процес у Добростанах 1. 00
82. Г. Тен. Фільософія штуки 1. 00
83. Дж. Інгрем. Історія полїтичної економії 3. 60
84. Е. Ферріер. Дарвінїзм 1. 30
85. Й. Конрад. Національна економія 1. 60
86. В. Стефаник. Моє слово. оповіданя 3. 60
87. Ж. Масперо. Старинна історія східних народів т. І. 2. 40
88. М. Коцюбинський. У грішний сьвіт 1. 69
98. М. Кареєв. Фільософія культурної й соціяльної історії XIX ст. 2. 40
90. О. Кобилянська. До сьвіта. Новелї 2. 40
91. О. Авдиюович. Моя популярність 2. 20
92. Е. Фрас. Нарис геольоґії 1. 20
93. Б. Лепкий Кара та иньші оповіданя 2. 00
94—95 П. Стороженко. Історія західно-европейських літератур до кінця XVIII ст. 4. 00
96. Г. Байрон. Чайльд Гарольд . . . 1.л40
97. М. Драгоманів. Шевченко, українофіли й соціялізм 1. 60
98. Марк Твайн. Том Соєр 2. 60
99—100. Е. Шірер. Полїтична історія Палестини 3. 10
101. І. Франко. Місія. Чума. Казки і сатири 2. 40
102. З. Гінтер. Історія геогр. відкрить у XV—XVI ст. 1. 80
103. Л. Толстой. Козаки 2. 00
104—105. М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і иньших, т. І . . 3. 00
106. В. Самійленко. Україні 2. 00
107. Др. А. Форель. Гіґієна нервового і духового житя 2. 00
108. І. Франко. Маніпулянтка 2. 00

Digitized by Google

402227

A Slav 4998.954 (1907/2)

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

Огнї небес.

Немов хвилини, пролїтають
І днї, і роки, і віки,
А в небесах все тї-ж палають
Країн надземних маяки.

На їх дивились очі Будди
І очі скорбнії Христа —
В ту ніч, коли уста Іюди
В його упяли ся уста.

Сократ, Плятон — на віки славні,
І всї незнані мудрецї,
Усї поети стародавні,
Жрецї, і маґи, і ченцї —

Огнї ті бачили незмінні.
І всї вони шукали в їх
Меланхолїйному тремтїннї
Ключів од таїнств сьвітових.

І всї вони в свій час не знали,
Що з тих небесних маяків
Давно де-котрі позгасали:
Вони погасли — сьвіт сьвітив...

Оттак ілюзії і мрії,
Мана і правда в сьвітї сїм,
Немов огнї небес отії,
Нам сьвітять сяєвом своїм.

Digitized by Google

ДЕНИС ЛУКІЯНОВИЧ.

Білі нарцизи вяли.

Серґій, як вибіг від Лілї—пустив ся йти до дому. Робив се на-вмання, бо й не призадумав ся і не знав, куди йти.

Мав пять-шість кільометрів дороги, але дуже прудко йдучи і не стямив ся, коли її перебіг і коли опинив ся на вигонї, біля домівки, де жила його мати й рідня.

Зворушеннє і гнів були ще такі дужі, до рівноваги було ще так далеко, що він ніяк не міг би зараз покинути рух, який так дуже відповідав його душевному настроєви, тай піти в хату.

Думати — Серґій про се не думав, а хоч на лету і спинив ся на часок,—зробив се несьвідомо і зараз таки подав ся на ліво й пішов поза городи геть аж під сосновий гай.

Ішов високим берегом, що звивав ся гадюкою гóрі над другою терасою Збручевої долини, засїяної хатками подільських селян і чорноземними, вузко пошматованими, родючими городами. Ішов ще й тепер тим самим скорим кроком, у тім самім лютім настрою, з тими самими гнївними думками й розбурханнєм, що тодї, як лишив Лїлю в темній кімнатї. З його грудий виривали ся зчаста півголосні, короткі оклики, нервові корчі стискали його пястук, він сердив ся на Лїлю, хоч іще недавно тримав її в обіймах як щось цїннїйше життя...

Не міг позбути ся думки, що хтось іде за ним, що хтось його кличе тихим голосом. Коли-ж озирнув ся, то не доглянув нїкого, хоч місяць не сховав ся ще за хмару. Та як зупинив ся Серґій на місцї, як глянув позад себе, — там на болоню ішли дві постатї. Тримали ся любо за руки, як хлопчик і дївчинка, а хід і рух і вся постава вказували на велику радість, на небуденне щастя тих двох. Вони потонули одно в однім, не було для них нї сьвіта нї людей. Він був для неї, вона була для нього.

Серґієви вдарила кров до очей і прислонила погляд... Лїлї вирвала в нього свою руку. Вже їх не подадуть собі нїколи, нїколи, нїколи! Вони розійшлись. Вже й не зійдуть ся парою дружно, бо на грудях Лїлї білий нарциз вяне. Вже вони так не підуть нїколи, нїколи, нїколи...

І поривала його на ново лють на Лїлю і він побіг далї...

Digitized by Google

Тепер вибігала стежка на стрімкий горбок, зразу провалом, а далї рівчаком, яким після дощів туркотів потічок. За повільною ходою і думки стали повільнїйші і вже їх Сергій встиг провірювати. Бо доси прошибали його мозок лиш окремі моменти прикрої розмови з Лїльою.

Утомлений сїв на камені, закурив папіроску і став себе розважати. Він розумів, що стало ся: він Лїлї не візьме. На її грудях вяне білий нарциз... Так нагло й ненадійно закінчило ся все дїло: упало дороге скло й розбило ся! Усе одно, як би був вечером зайшов до милої тай застав її мертву між двома рядами білих сьвічок. Нї, краще було застати її мертву, ніж почути від неї таке... Він був би на її могилї засадив квітки самі білі-білі, аби цвили там від ранньої весни до пізної осени, поки зима не вкриє землю білим рядном. Була би його безмежна туга зазулькою лїтала на сю могилу.

Ей Лїлї! Лїлї!

Зняв у гору руки, став на рівні ноги і склонив потилицю на схрещені пальцї.

— Та нї, будемо й без тебе!—промовив у голос. — Нїчого, нїчого!...

Ненадійно для себе самого поклав собі Сергій заволодїти собою і, наче пробуджений, розглянув ся довкола.

Вже гинула ніч, ранок ще не встав, але темінь уже розсувала ся, звільна перекочувала ся під гай, у шанцї, у провали і під горбочки, а сиза сутїнь ледве-ледве просїкала ся й сїріла. Де мали засіяти перші проблиски ще перед сонїшним промінем, там на обрію визначав ся непривітний сілюет Бóгота і разом із темним облаком навис грізно на овидї. Тишина довкола, повна смутку й нїмого болю. Від заходу насувала ся чорна хмара з сліпуватими очима—двома білястими, примерклими зьвіздами, що блискали грізно на копицї сїна, на покоси вівса та пізної гречки в житниску. Сосновий бір на горі закамянїв від переляку. Переполохані трепети, що вибігали з ліска то одиноко, то по дві-три на поле, здрігали листом у смертній трівозї і жалібно плакали тихим струмочком, що слезив з під їх стіп по спадинї і біг по пасовиску сховати ся під осоку, під очерет та шувар на стависку.

Чорна хмара насунула ся низше і зьвізд не було вже видко.

Через часок озвали ся сосни своїм таємним, невгомонним свистом, таким гострим, як їх іглицї. Туга гнала перепелицю

Digitized by Google

по довгих загонах на горбі, а в низу деркач бігав у траві і з розпуки дер собі груди своїм тріскотливим криком, а на те все бугай мов божевільний бухає в очереті і бухає. Ті голоси бігли по росі, підіймали ся в гору і шарпали Сергієві нерви.

Чорна хмара нависла на овиді ще низше, налітала над горб і на долину хижим птахом, витягла до півночи її до полудня могутні, темні крила. І все притихло. Не гукала перепелиця, не лопав деркач, бугай не гупав. Узгіре замовкло, долина завмерла, поки захлипала тихим плачем. І свист іглиць і шелест трепет, шум лиликів і клич сови, слезїнне потічка і шовкіт росяної трави і переляк живої твари — зливали ся в плач без сліз.

Сергій сидів на камені, сам камінів. Почув на рамени чиюсь руку. Се вітер загорнув йому пелерину?.. Та ні, се рученька Лілї. Лиш вона так пестливо клала йому долоню на плечі. Почув поцілуй на кучерях мов листок на них упав—се лише Лілї так ніжно разгортала йому волосє, коли припадала до милого обіймати його полумям пестощів.

А довкола була ніч; долина хлипала, горб заносив ся від плачу, хитаючись.

Сергій прислухав ся і почув, як Лілї плакала, плакала, плакала. Лілї ридала.

Ах, той плач, що душу другого вбиває!

Ах той плач!

Ой Лілї! Лілї! — — — — — — — — — — — — — —

II.

На кождім цьвітї туберози виступали вже смертні, медяні крапки, як вони пізнали ся. Стріча припадкова, в більшім товаристві на селї, закінчила ся заміною кількох звичайних фраз і не лишила зразу ніякого вражіня. Та се була мана! Сергій взагалї держав ся осторонь від жіноцтва і на Лілю в час похоронної стипи не звернув великої уваги. Колиж опісля стрінув її на часинку, в його уяві виринув образ Лілї і нагадала ся перша стріча, а найбільше той погляд її очий. І з того часу найбільша йому радість була розгадувати усї подробиці їх першої стрічі.

Побачив її кохану головку на тлї розрослих білих скабіозів, що цвили в зільнику великими гурточками. І там поза кущами хорого биля і в садочку, поміж гільками дерев, де лїтом розля-

Digitized by Google

тав ся пташиний щебет, і на скорцях линяючої трави, де в горячі дні голосним живчиком било сюрчанє польових коників — там скрізь нишпорила тепер тихо-непомітно смерть. А наперед хворість вялить різку, цьвіт, листочки, а потому осінь силу бере і мугиче смутну пісню, таку жалібну і довгу-довгу, як туга... І небо не таке високе та ясне як літом, і веремя, що поблискує останками достатків, то так наче сї приятелї при ложу сухотника, що знають лікарську діяґнозу і сумовито та ніжно всьміхають ся до хворого. Дають сей усьміх на лепту вмираючій людині.

Лїлї одна цвила в тім зільнику: на її личку блїді красїтки, лелїткою цвило дївоче здоровлє молодих сил, незмарганих іще насущною, важкою працею в школї.

Цїле товариство похожало по садку, а вона сидїла на лавцї. Зняла капелюшок і відслонила пишне богатство буйного волося. Привитав її Серґій, подав руку, і його погляд потонув від разу в сьвітлї й тїнях, що грали довкола уст відзначених лагідним, хвилястим рисунком на білесенькім — блїдім тїлї з легким лїлїовим тоном. На них несказаним чаром губили ся дві лїнії: одна спливала з чола аж над верхню губу, що вся подала ся на пéред білим дзьобчиком, аби його цїлувати. Друга, коротша по овальній борідцї, через принадну ямочку підіймала ся під спідню губу, що тулила ся під верхньою, як листки піврозцвилої, рожевої чаші. Уста-ж зливали ся з рисами лиця в мельодійний ритм, у саму гарну мельодію. Були красші ніж вічно цвитуча рожа з Бенґалю. Але як глянув він у її очи—вони були незвичайні. З широкими, чорними зїницями, обняті мелянхолїйною затїнею вій, а на карій дугівцї і на перловім-жовтявім білку завмер той самий безнадійний стогін розпуки, який мовчав заклятий в конаючім зільнику.

Серґія притягла до неї непоборна сила. Він бажав вимовити кілька щирих слів підхожих до його дивних почувань, до невисказаного настрою очаровання.

Ледве почали розмову, надплила з буртів тужна пісня; старий чабан-бурлака журив ся і нарікав на своє сирітство.

Спрацьоване сонїчко ледве-ледве нагрівало, під його сьвітлом ліс втягав у себе темну тїнь і його ізвори обернені до сходу почали чорнїти, робили ся подібні до тих ланів довкола заораних плугами під засів. Геть із за ліса, з далека, з за горбів пологих закрадав ся подих старечого пустиря, сунув ся гóрі над вигорілою

Digitized by Google

лїтком травою, що вила ся жовтими вінками по буртах, ніс ся таємно та сіяв на землю тихий смуток. За ним, достроєна до нього плила жалібна пісня бурлацької сопілки. А за сопілкою нечутно снувало ся блискуче павутинє. Не знати відки й куди плило, мотало ся на сухе бодяче, на безлисті гільки, та рвало ся на кусні.

Тодї забажало ся Серґієви відійти до гурту, але Лїлї пішла за ним, як простягає ся павутинє зачеплене за вітку. Як мягкий звук флояри прилинула і пристала до сїренького товариства. Відріжнила ся від нього як нагла поява пролїсків серед плахт мертвого полóвого снїгу, що вже тає під безлистими деревами і втягнув у себе болотяві плями. Ходила вільно, як лебідка по водї плаває. Тихо і ніжно мовила розмову милу, як пісня в гаю. А тодї погляд Серґія слїдив за нею, як по филї ясна смуга йде за сьвітлом на човнї. І знов здрігнув ся від того, що в одну мить прочитав у поглядї її — безнадійність

* * *

Живучи в селї, де збігали ся доріжки з сусїднїх піль і горбів, де доохресні мешканцї полагоджували орудки, відки в сьвіт виїздили — мав Серґій нагоду стрічати Лїлї.

Так складало ся, що багато дрібних справ вязало їх що раз то близше.

При кождій стрічи обходив його запах сьвіжих, весняних цьвітів, тїло Лїлї чарувало його мягкістю тонів, сьмілістю форм, огонь роскоші палив його, коли пригортав її до сєбе. Не боронила ся нїколи, тільки дрожала з радости і щастя. Перший поцїлуй отворив невинній дївчинї цїлу ґаму зворушень чистих і правих. Так, одного дня упав перед її віконцем ясний сокіл, на її городци зацвила рожа, а в серденьку найкращий цьвіт — любов. Доси вели її житєм прінціпи чесности, а чиста совість і праведність промощувала їй шлях проміж людей. По містах, по селах вели її. Тепер і любов стояла на шляху, що його мала верстати. По рожах і по терню вела її. Пахучі рожі клала Лїлї в душу й не чула, що тернє вбивало ся в ноги, а один терен, великий як вість — у серце. Вона се чула, а проте йшла тою дорогою, послушна великій силї чутя. Ах, забути сї невеселі думки, що відбирають супокій! Тїнь перебутої драми не така-ж могутня, аби простягла ся за

Digitized by Google

нею скрізь, навіть далеко від місця недолї. Нумо, пригубити чашу роскоши та йти на нову путь!

Ах, як давно вже прияли їй сю дорогу, як виряжали на неї і самота і туга за любвою. Вона десь знала вже свого сокола, так ніби вже бачила сї добрі, задумані очи, се рівне чоло, тільки не знала, що Сергієм його кличуть. У своїх мріях вона не кликала вибраного ніяким імям. Скоро-ж зустріла його на своїм шляху, — піддала ся йому вся без умов...

Сергій прочув, що Лїлї горить, як той сьвятоіванівський огник у нічку в червнї, а він на сей огник летить. Силу над ним Лїлї вже мала; зараз від першої стрічі, навіть несьвідомо, Сергієви тільки в обіймах Лїлї, тільки тодї як склонив голову на її лоно, було добре, добре. Вона нї на кого не мовила злої мови, була тиха і ніжна, шукала цїли житя, вірила в будуччину України, і Сергієви розум казав шанувати свою любу Лелїю.

І линула солодка пісня, плив ручай заквітчаним лугом, запашною цариною в тїни задуманих дерев. А проте Лїлї чула в серцї велику трівогу. Сергій пянів від щастя, а проте іноді скучав або томив ся, бо життя не давало принадної молодцеви боротьби, а вірне кохання не несло дрожів роскоші, не готовило сердечної муки. Лиш деяка сторінка розверненої книги манила його загадкою непроглядного смутку.

Уже пташки поздоровили весну все тою самою, незмінною, а все чарівною кантатою, вже соловій відспівав свій пеан—і нагло замовк, як віщий поет ґеній, що молодо помер. Вже яблунї відцвили, вже ягоди муть паленїти. По зїльниках розкинуло ся блискуче богацтво цьвітів. У Сергія цвили самі рожі. Але до Лїлї поніс він нарцизи. На темнім, зеленім черешку перегнула ся яснїйша оцьвітина і наставила Лїлї зьвіздокрасню в шість листочків. Що лиш роса їх сполоскала і білі платочки були чистїйші, ніжнїйші, ніж тонкий шовк. Сї непорочні листочки що йно збудила досьвітня година й заманила їх з-під зеленого пупінка до сонця золотого, але вони ще не причарували до себе нікого, ще нї один метелик не присїв на снїжно білій коронї. І привінки зберігали її чистоту: високим зарубчастим муром підняли ся над пиляки, так що й один із них не посьмів осквернити жовтим тоном білість платочків. Нїхто ще не пив із медниць злотоцьвіту білих нарцизів, а Сергій приніс їх Лелїї, своїй душі.

Лїлї нагадала, як то білі нарцизи обіймали віночком її ди-

Digitized by Google

тяче чоло, як хвилювали на її дівочих грудях, нагадала сумну пригоду, від якої серце крівавилось, нагадала, як білі нарцизи стали вянути на її грудях; нагадала й заплакала. Дві сльози покотили ся по блідих лицях. Цілий вечір здрігала ся в обіймах милого, всьміхала ся навіть, але не дала себе потішити. І Сергій не носив їй уже білих нарцизів, не носив білих цьвітів і тепер аж побачив, що у неї в зільнику горять горячі тони, мерехтять блідші відміни, лиснять лагідні відтіни, а білих цвітів немає. Не плекала їх Лілі. Коли се чинить із розмислом, коли в тім якась драма — бідна вона. І пожалів її Сергій, а шануючи її біль, ні про що не питав, лише пригорнув до себе свою сирітку і чув, що се його самовідречене, та її темна журба звязали їх серця тіснійше, ніж щира розмова. До часу. По сій пригоді Лілі ще висше його підняла, бажала ще щось від себе дати, хоч уже й не мала що.

Любий чар наче сон обійшов їх, а любов і туга пригортали. І йшли вони далі по рожах, по левкоях, і сьпівав їм соловій пісню вічної любови. І далі стелила ся їм дорога вкрита на краю імлою роскоши, роскоши, роскоши. Коли пригорнули ся до себе і мовчки ходили при місячнім сьвітлі по меланхолійній царині — були щасливі. Серця їх дрожали радістю і тим неспокоєм, що буває для радости тим, чим тінь для сьвітла. І байдуже їм було все довкола, байдуже, що говорено про них.

А тут ішла річ про їх подруже. Самі вони не згадували про се. Лілі не здумала-б, як жити їй без Сергія, але як уперта думка застукала коли до її душі мов перед бурею ягня до запертої брами, вона чула засуд смерти. Виразний засуд смерти. Та скоро Сергій заговорив до речі, вона не здивувала ся: приняла сю вістку, як заповідженого гостя.

Сергій не мав таких замислів, жив легкодушно, на кредит, але все що чув і бачив довкола, все покликало його до рішучого кроку. І коли вони просьпівали в дуеті: „Та що з того? що любились і кохали ся — розійшли ся, мов не знали ся...“ а головка Лілі поникла, очи стали мутні, — тоді вин рішив ся вмиг і так само скоро размалювала йому уява заманливі образи, аж він сам любував ся своїми словами.

Мов дитина зраділа Лілі від того нового доказу його любови. Але розгадала ліпше і серце її знов огорнув несказаний смуток. Дивила ся на білі цьвіти і сама біліла; дивила ся на сьвіт Бо-

Digitized by Google

жий і гірко плакала; дивила ся на веселе життя і не хотіла жити. Не бачила виходу для себе; що иньшим несло радість — її смутило, мусіло смутити. І тільки солодка розмова її сокола несла їй розраду, а найбільше взяла її за серце одна розмова, якої була сьвідком, а тепер її нагадала. Не вся розмова, лиш один погляд висказаний Сергієм про непорочність дівчини й про чистоту жінки і ся його критика вимог, які до дівчини ставить при вінчаню сам забруджений буржуй. Щò він говорив, се було „всім відомо,“ але для Лілі важне було, що він се говорить, що він так думає. Сей спомин обтер її сльози, викликав усьміх на її лиці, а то доси тінь за тінню пересувала ся під її вікном, хмара за хмарою гнала над її головою.

Але в хмарний день сонце то виринає, то ховаєть ся, а на землі видко то тінь, то велику ясність, поки сонце не скотить ся на захід і на землю наляже темінь ночи. У Лілі по невинній радости померкло сонце. Для неї були мрії про щастє, а не воно саме, і хоч зазнала вона чару любови, розвага їй сказала, що сій цьвітці грозить мороз навіть серед літа, навіть серед дня.

Одної суботи пещена, біла голубка зависла перед її вікном, била крилцями, та вікно не відчиняло ся і голубка відлетіла до гурту. Ввесь гурт поворкував на ґанку і через часок утік із дому... В зільнику цьвіти посхиляли ніжні головки до долу. Вчора після заходу сонця ходила Лілі по стежці, пестила корч кремової рожі і цілувала розхилену цьвітову пупінку. Нині вона не була ще на стежці. А при стежці росли три рожі. Корч горячо-жовтої розкинув китиці на всі боки, і за кождим подихом роскішного вітерця, що ховстячи скоботав і дратував, вони ронили платок за платком і розливали приманливий запах злотоцьвіту. Темні понсові, сьвідомі про свою красу та силу, сховали ся поміж листє і невидні вмлівали від роскоши. А блідокремова одним одна. Збудила ся зо сну, як зітхнув сірий ранок нинішнього дня, і відкрила соромливо своє лоно під золоте проміння. Та ніхто не глянув на неї, хоч була гарна. Сонце ховало ся за хмарками, метеликів приманювали понсові й жовті рожі, а на кремовій сіла тільки одинока — росяна сльоза... Зночи чудовий сон, солодкий поцілуй заколихав її до мрій, нині ніхто не склонив ся над нею пестливим словом і туга її нахилила. Метелики не вміють так цілувати, вітер не вміє так ховстіти; нема того під сонцем, чого зазнала сном повита в зеленій чаші, накрита зеленими дільцями. І жаль буде її налягати. Туга і жаль, жаль і туга.

Digitized by Google

Лілї не виходила.

Щирі братчики видивляли свої очи на приязну голубінь неба і линяли; резеда за весь день вилила всю свою симпатію міцним запахом і гуділи її різочки як зраджений любчик. Тільки вербена всьміхала ся кокетливо до жаристих гвоздиків і не піддавала ся тому смуткови, що сів над зільником тїнню від великого, високо летючого птаха.

А Лілї не виходила.

Давно не було дощу, роса нинї не сїдала, і всї квіти вижидали животворних струй погожої води. Вижидали на дармо. Вже вечірня заграва обілляла пурпурою все небо на заходї, а Лелїя не виходила підливати квітки. Тодї повійка, що пняла ся по білій стїнї біля вікна, заглянула в кватирку. Заглянула — зівяла. Лілї на пів сидїла, на пів лежала на софі з руками схрещеними під головою. А з її очий і серця сплило стільки смутку, що кімната померкла, хоч на дворі було ще видно. Гризота, яку гордо сховала в найглибшу закутину серця, жура, що завдала їй стілько сердечної муки і троїла кождий усьміх радости та вялила цьвітку щастя — виповзла тепер і обізвала ся. Ту ніч Лілї мало спала, в днину не виходила нікуди, а ввечір попала в розпуку.

Роздумала своє горе. По довгих, крівавих муках усьміхаєть ся їй „щастє“ в Серґієвих обіймах. Та як же дорого платити, Або на віки мовчати, або сягнути рукою по — квіт цикорії. Нї! не стає сил, уже хиба треба йти відсїль сїрими стежками і понести в серцї хоч спомин прожитого раю. Треба йти відсїль у безконечну дорогу до самоти і старости, до самої могили. Буде згадувати рожеві надії, що хоч рік-два лїтали-лїтали як райські птахи без ніг і спочити не могли... але лїтали над земним брудом. Іти треба відси, бо розчароване — гірка отруя. Вона троїть душу гірше всего иншого. І побігла Лілї очима по тій стежцї, котрою приходив і зараз надійде Серґій. Ах, коби він не прийшов! Коби так сею стежкою помандрувати відси тихцем і понести в серцї лише тугу за щастєм, а не живий біль, той найтяжший біль! Втїкати, втїкати відси завтрішним ранком ранним...

Вона відчинила вікно, виглядала і слухала. Не бачила нікого, темінь налягала довкола. Та серед тиші понесла ся пісня:

Digitized by Google

Не згасайте ясні зорі,
Я всю ніч не спала,
Я ще свому миленькому
Правди не сказала...

Сей рефрен накипілого під серцем страждання-драми упав громом на Лілю...

* * *

— Чого на мене дивиш ся? Не диви ся, Серґій, вже зачну розказувати, але не диви ся.

— Адже тут темно і нічого перед собою не бачу. І зовсім не дивлю ся на тебе.

— Я сховаю ся за твої плечі.

— Не говори; я ж не вимагав від тебе, а тепер прошу: не муч себе.

Мовчанка. Хотів піднятись та походити по хаті, але здержала його. Лягла йому на плече, сплітаючи руки над його лівим раменем.

— Серґію! — благала.

— Чого?

Мовчанка. Знов ослобоняв ся з обіймів, але вона ще дужше сплела руки, припала до нього вся, поцілувала волосє його і назад поклала ніжно головку на його плечі.

— Серґію, мені так важко промовити.

— То не мов, Лілі, не мов нічого.

— Ні, я мушу тобі сказати і скажу. — Глибоко зітхнула й почала говорити:

— То було так темно, як тепер, а ще була негода на дворі... Ні, не можу — напишу тобі все. Не сердь ся, не дрожи, мій голубе! Твоя рука так корчить ся.

На силу заволоділа зворушенєм і мовила далі: Мені так важко було на серці — до загину! Важко й тепер, та ти при мині. — Пригорнула ся близше до нього і поцілувала, як огнем впекла в лице, над мягким заростом. Відчула, що приняв сю ласку нерадо, але говорила вже. І слухала свого голосу здивована, наче говорив хтось третій.

— На моїм серці лежав важкий камінь, так як сьогодні, та свого болю не вміла б я тоді назвати. Смерком я лягла втомлена і серед цвинтарної тишини віддала ся почутю безсилля.

Digitized by Google

Хтось увійшов. „Се ти?“ питаю. „Явдоха!“ кликнула я з усіх сил і сіла на ліжку. Але й він сидів уже коло мене — мій управитель,кліщами здавив мене.

— І?...

— ...

Він штовхнув ногою стіл і вискочив на серед хати, а вона вже стояла при нім, не випускала з руки його рамя.

— Але ти будеш мене любити, Сергій?! — Погладила обома долонями його лице. — Ти мене любиш і будеш любити? — Підняла долоні; його лице було холодне, облите зимним потом. Тоді схопила його за руку і почала ся глуха боротьба. Хотів брутально вирвати руку, вона конвульсійно її стискала. Здержала його лискавка. Адже, скоро перший раз пригорнув і поцілував її, вона не змагаючись сама пригорнула ся до нього і поцілувала в самі уста.

— За се кримінал — кинув — а ти?

— Одинока я. А в тім, чи я кому сказала б се? Тобі, душі моїй, ледве зважилась.

Филя гніву і підозріня потрясла самцем.

— Він міг гадати, що ти й не гніваєш ся...

— Сергій, — крикнула вона в роспуці, аби спинити зневажливі слова та сполошити й саму думку. З тим окликом щось розірвало ся у неї в грудях і вона пустила ся йти в кут плакати так, аби й життя виплило з неї з останньою сльозою. Але зараз же й вернула ся. Взяла його за руку і поцілувала. Припала до його колін; та ся покора станула між ними непроглядною стіною.

— Сергій! я чиста, чиста — шепнув хтось третій дивним, твердим шепотом, а Сергій в ту саму мить вибіг на ґанок. Лілі останним напруженнєм сил вибігла за ним, але не доглянула його. Пітьма його обіймила, видерла з її обіймів.

Пітьма..., а на неї впало небо, затягнене оловяними хмарами. Впало і придавило. — — — — — — — — — — —

III.

Сергій ходив по Лелїїній кімнаті, а як там стало за тісно, перейшов сіньми у шкільну салю. Але під вікном шкільний сторож, що обробляв город, возив ся та лаяв ся і Сергій пішов назад у кімнату.

Digitized by Google

Туга гнала його з кута в кут. Та як з кождим кроком зростав його хід, так з кождою хвилею глибшала безодня його горя. А в хаті все стояло нерушене, незмінене; все лишило ся; тільки Лілї не було. Але так, мов би на часочок вийшка вона, мов би зараз прийти мала. І того надіяв ся Серґій, того вижидав з тугою. Тепер, коли вона загнївана відійшла, вмів її цінити. Закид, який він зробив їй своїм брутальним вчинком, мусів би упасти за безграничну її добрість, за щиру любов. Мов мале дитя до мами, пригорнула ся до нього його лебідочка біла, чиста. Він носив її на руках, голубив її й пестив, а нараз шпурнув її, убив, тай то—за чужу вину.

— Бідна, бідна Лілї! Скілько ти страждала, скілько муки витерпіла від того ранку по страшнім вечері, від того дня, коли побачила, що білі нарцизи зівяли на твоїй дівочій груди. Тїнь тої могильної розпуки, що нила в твоїм серцї грала в твоїх глибоких зїницях, в твоїх померклих, а таких ясних, чистих очах! І нїхто, нїхто не вмів прочитати нїмої мови тих очий, поки твої уста не вистогнали тої сповіди, що вбивала ся тупим ножем у моє серце, гасила зорі на моїм небі. Але верни ся до мене, голубко, хоч я необачно зранив тебе. Кріваву пляму на твоїй білій шатї я змию покаянною слезою, а білих цьвітів вирікаймося, дивити ся на них не будемо!... Зійди ще раз, моя зоре ранняя; згадаємо лиш те, що було миле й солодке, а все иньше кинемо в пропасть, забудемо. Втечемо далеко, аби нас спомини не здігнали. Прилинь, прилинь до мене здалека, моя тужна мельодіє!...

В хатї було тихо, наче Лелїю справдї винесли з кімнати мертву. Кождого дня приходив тут Серґій думати. Вже пятий день мучить себе тою мукою, без якої вже й жити би не міг. А коли Лілї й нинї не вернула ся, погадав собі, що вона вже не жиє, і застогнав із болю.

Поквапив ся викликати в душі своїй її образ: її струнку постать, повні груди, круглі рамена, а над усе кохану головку із стяглим личком, сумними очима і тим усьміхом. Вона всьміхала ся лише тодї, коли тримала його голову в долонях і цїлувала його уста. Тодї подавала дрібку назад свою головку, відхиляла його голову своїми долонями, заглядала йому в очи, на одну часинку всьміхала ся від того, що внутрішнїй корч задоволеня і щастя разхиляв їй уста, і вмить вона знов припадала

Digitized by Google

до нього палкими поцілуями... Поквапив ся викликати й нині сей образ перед очи своєї душі—і не зміг. Вечірня тиша переливала ся в його ухах і в тій тиші потонула Лелія. Та вітрець підняв галузку дикого вина й кинув її на лутку вікна. Серґій збудив ся з задуми і підбіг туди, але отямив ся. А листочки винограду тріпали ся так безнадійно, тихо-тихо як потапаючий, що дармо жде ратунку.

Серґій скинув вітку, запер вікно і потонув у своїх сердечних муках.

Коли так тужно вижидав її, коли вже майже фізично її бачив—тоді відхилили ся двері й Лілї переступила поріг. Серґій кинув ся до неї і одно одного взяли в обійми. Пригорнув її дружно, вона зложила на його чоло поцілуй—останній. І в туж саму мить щось стрясло нею, вона ослобонила ся з його обіймів, випрямила ся. І в сюж мить зрозумів Серґій усю справу; її рух і погляд усе йому сказали. А Лілї відступила ся мовчки, зложила верхню одіж і сіла за стіл; тоді й він відгадавши її волю, збирав ся вийти, але не вийшов, присів подальше. Мовчали обоє. Серґій почув потребу підступити до неї, але самаж ся ніяковість, яка не пустила його з хати, задержала його тепер на місці. І залягла тишина така глибока, як безодня.

— Серґій, як бачу, треба тобі все сказати. Видиш, ти був такий иньший від усіх. Твій голос, твій хід, усе... а найбільше твої речі і твоє житє було таке иньше ніж других. Ти явив ся менї красшим ніж усі мрії про мужчину-друга. Тому я й віддала ся тобі, Серґій, після того, як відвернула ся згірдно від усіх вас мужчин. Але ти, Серґій,... ні, ти лиш такий самий, як усі, і між нами все скінчило ся!

На се збунтував ся Серґій. Ні, не з тим він приходив сюди, в її кімнату, готовий на коліна впасти перед своєю Лілї. Він по довгих розмислах і боротьбі сказав собі, що його цьвітка не є зімнята, а тепер, скоро її побачив, якийсь атавізм на ново будить його мисли. Але проч з ними!

— Чи тільки я завинив? Ах, коби минувшість зійшла була до гробу! Таж я нічого не хотів знати. Не питав про ніщо.

Лілї засьміялась і стала на рівні ноги, її очи блискали зневагою. Всї муки, які вона перестраждала, конаючи, сціпеніли в холод, нехіть і осоружність, зродили погорду, яка не бере на себе вини частину.

Digitized by Google

— Мені гидкі компроміси, противні укази, ненависна мені брехня. Серґій, додала вона мякшим голосом, тут не про фізіольоґію, а про душу! Меже душею і душею не повинно стояти ніщо минувше, не має кидати тіни — її має розсьвітити порозуміннє... Серґій,—крикнула палко, хвилюючись,—усе скінчене!

Пішла твердим кроком у свою спальню і затріснула замок.

І знов було тихо, тихо. Потім за вікном дике вино зашуміло листєм, замаруділо, але той подих вітру був спазматичний. То зривав ся, то подіймав. А тоді за дверима почуло ся хлипанє Лілї. А таке безнадійне, що рвало Серґієві серце, таке болюче, що він ніяк не зважив ся підступити під двері.

І хатина біла і квіти пишні, а пустка облетіла їх мов смерть. В городі ніхто не працює. Час починати в школї, та Лілї нема. По надвірю пустив ся шпориш і закрив слїди колїс, а стіни в хатї такіж пусті, як із надвору. Тільки пара голубів не покинула свого причілка, жиють у купі любо. Тільки в зільнику на лавці кождого дня сідає Серґій одинокий. Припочиває і тужить, із проходу вертаючи.

Голубко біла, лети до неї. Неси їй зілля, що родить любов.
Голубка мовить: Далеко!
Соколе сизий, лети до неба. Подай ту іскру, що серце палить!
Сокіл голосить; Високо!
Гей, орле, орле! Розшарпай груди, вирви із серця її імя!
Орел клекоче: Запізно!

Digitized by Google

МАРУСЯ ВОЛЕВАЧІВНА

Спомини української селянки.

Моє дитяче життя.*)

Як батько мій умер, тоді мені був семий год. Я росла собі одна; брати мої і сестра на богато годів були старші од мене, а менча сестра умерла через год після батька. Сусід у нас близько не було, а хоть би й були, то мати мене не пускала гратись до дітей. Оце було в літку як прийдуть діти купать ся до нашого ставка, то я як небудь тай украду ся до них, щоб з ними купатись, то пошти жодний раз і лучить ся зо мною сторія. Коли не черевики погублю, то спідницю мені діти почнуть драти на стьожки, бо вони не носили тоді ситцевих спідниць, а ходили у вибійчаних або у тяжинових, а великі дівки і жінки носили плахти та запаски. Іноді лучало ся й так, що тільки скупаю ся з одною компанією, а тут гляди, знов являєть ся й друга юрба дітий та й почнуть мене підмовляти: „Купай ся, Маню, ще й з нами!“ Не кажу: „Не хочу“, хоч і дуже змерзла.

— А ти не довго будеш купатися!

— Ну, й добре, — кажу. — А не будете калї давати?

— Не будем.

Ото я знов купаюсь. Тільки що влїзу у воду, то зараз і змерзну, аж посинїю, але як почну вилазити з води, а та гаспидська дітвора як закричить;

— Давате їй калї, калї!

Тоді усї хапають у жменю калу тай давай кидати на мене. Знов треба менї лїзти у ставок обмивати кал. І хоть ти десять раз вилазь з води, то все будуть на тебе кидати кал, а купай ся доти, поки будуть усї вилазити. І думаю собі: Дуже змерзла, стривайтеж, каторжні діти, яж вам оддячу. Та вискочу з води мов стріла з луку, вхоплю свою одежу в одну руку, а другою хапаю їх сорочки, біжу поуз ставок та й повкидаю у воду. А як що не все захоплю своє, то й мо є буде у воді. Отож за

*) Перший розділ сих споминів друкував ся в Літ. Наук. Вістнику за січень і лютий 1906 р. Ред.

Digitized by Google

мною як побіжать навздогін, то стільки накидають на мене калї, скільки хто попаде. Як бачу, що прудкішого нема над мене, то й тікаю собі мовчки, а як огляну ся та бачу, що ось-ось наздогоняють, то й давай репетувати на все горло. Чи почує хто в дворі, чи нї, а дїд мірошник перший почує у млинї, зараз і біжить мене рятувати. Приведе до матери, то мати мене гарненько одшпандьорить, як слїд, та й запре на цїлий день у хатї.

У дїда була онучка Галька, трошки більша дївчинка од мене. За неї мати б то й нїчого, так дуже була злодїйкувата. Почнемо було грать ся у кукли, то вона і вкраде куклу або що друге. Розумієть ся, я зараз її трусити: коли не в пазусї, то в кишени знайду свою пропажу. Один раз разів десять трусила я Гальку, а кукли не знайшла, а знаю що вона узяла куклу.

— Оддай, Галько, куклу! — кричу я.

— Я не брала! — божить ся Галька.

— Брешеш, — кажу.

— Їй Богу, не брала. Труси, коли хочеш, — плаче Галька.

Я знов її трусю.

— Розперізуй спідницю!

Вона виверне. — Розтопир руки!

Вона розтопирить. Думаю: нї, під плечем нема. Знов командую, бо кукли жалко: — Піднїмай руки в гору! Вона одну підняла, а другої не хоче. Е, думаю, се не дурно вона не хоче підіймати. — Підіймай, кажу, а то буду бити!

Вона підняла й другу, а кукла з рукава як брякне на поміст, так головка й одлетїла. Ненькож моя рідна, якого ж то було реву! А сю куклу менї подарувала одна капітанівна, так що другої такої кукли у мене й не було. А чого я так довго шукала, так що я ще не тямила, що в Гальки був рукав з чехлом і там можно було цїле порося сховати. Ото ж Гальку випроводять геть до дому, а я знов одна. А тут ще як на те близько живемо біля ставка, чути як дїтвора купаєть ся, кричить та куряву збиває. Думаю собі: як там їм бойко та весело! І мене кортить побігти до них, так ба, мати битиме. Ото ж я так і ходю собі одно як те бойдоча: то в огородчику біля квіток, то в бузку з куклами горницї строю, то в левадї собі блукаю. А саме любязне було менї місце, де я гралась, то в Ліщанї. Наші хати стояли під високою горою. І така висока гора, що тільки тодї травицю й побачиш, як зійде з неї снїг, а то усе вигорить до чиста. Отся

Digitized by Google

то гора була по полам розрізана глибоким ярком, котрий виходив недалечко з боку біля наших хат. З початку той ярок має собі вигляд шиї, вузкий і крутий, не дуже довгий; підеш у глиб тим ярком, перше трапить ся тобі рівненьке розпуттячко, по середині вбачиш висше місце, не знаю як би його зміряти, тільки більше як є де великий двір продовгуватий. Видко, що кругом сього місця можно було їздити возами. Се місце вишиною і до половини не достає своїх крутих боків. Одно слово, що для твого зору здаєть ся тобі, що мов ти бачиш островик облямований водою, а коло води стоять високі гори. Се місце мене завжди займало і скільки раз я питала ся у старих людей, що воно тут було, то ніхто не знав. Деякі старі чоловіки так казали: То либонь тут була якась кріпость. Та мабуть і запевне, що була там кріпость, бо я граючись у тім ярку ще з початку завжди копала з боків дріб, кулї, обломки якогось залїза. А також і другі були там ярочки, котрі виходили на бік, та вони мали зовсім инший вигляд. А чого воно прозивало ся тепер Ліщаною, то мабуть того, що воно було заросле ліщиною. О тут то я й любила грати ся. От і тепер граю ся, як кажу, городю хатки, роблю возики, ящірок ловлю, павуків давлю, сорокам гнїзда руйную та яйця деру, щоб не виводили ся та курчат не хапали. Ото я там собі граюсь тай граюсь, а в мене тоді була пропасниця. Чую, що вже мене з за спини забіра, мов телята язиком лижуть. Щось то я там хотїла скінчити, та треба було йти до дому лягати. Коли се гульк, аж чорна гадюка, товста та довга аршина мабуть півтора, під пузом сїрувата, а голова така жовто-горяча, аж горить. Тай плуганить ся собі тихесенько через те розпуттячко. Стрівай же — кажу, — яж тебе попоштую гарненько, що б ти тут не просвіщала ся! Я бояла ся гадюки, що б не вкусила, та мабуть не дуже. Я й тепер не знаю, що я хотїла з нею робити, чи вбити її, чи тільки попобити; менї було тоді сїм год, восьмий. Отож зараз ухопила я хворостину, підбігла до неї, та як оперіщу її хворостиною в поперек! Та мабуть не дуже дошкулила, бо хворостина як була гнила, то й розпала ся на кілька шматків, а я то, звісно, дурне, сього не тямила. Гадюка висолопила жало, засичала мов гуска, витріщила на мене очи, підняла на пядь голову од землї, а я трошки одбігла од неї і вона собі знов полїзла тихесенько. У мене з ляку трішки серце забило ся. А постій же, бісова годюко! Та вона на мене, бачу, і вухом не веде, хоть би

Digitized by Google

швидче тікала, а то бач як плуганить ся! Ні, стрівай же, я таки тебе піджену швидче, тільки тепер так близько не буду підходити. Отож мерщій кинула ся я, назбірала дечого замашного в пелену, то оцупалків, та камінючок, де яка й цеглина попала ся, і пішла з гадюкою воювати ся. Яке не докину, яке перекину, а яким так гарненько влучу по головці, як вона її підійме у гору. Отож вона сичала-сичала та все вище й вище підіймала ся од землї, а менї так ловко на неї кидати; як вона зведеть ся, ухоплю ціпок або оцупалок та як пошпудю на неї, то так і підпережу в поперек. Ото ж мабуть я їй добре допекла. Неньком моя рідна, як схопить ся вона на хвіст на самісінький кінчик, як кинеть ся до мене, а я тодї навтікача до дому. Ох лишенько, мене вже пропасниця давно ламає, ноги трусють ся, підломлюють ся, швидко не мога тікати. Оглянуся назад, а вона летить за мною мов стріла та махає туди й сюди усім туловищем, аж повітря розлягаєть ся. А я так злякала ся, що й пари з рота не пущу. Оглянула ся знов назад, лишечко, гадюка раз і вдруге плигне на хвості і опинить ся умене на шиї! Щож його у світї божому робити? Більше нема мочи бігти. Не знаю, яким чудовним провидїнням я була спасена од сеї гадюки. Бачу незбіжного ворога і чую, що не маю сили тікати, прямо кинулась на бік. Кажу, що менї був тодї восьмий год, і як мене Господь надоумив з вернути з дороги! Як же воно можно було звертати й набік і тікати швидко? Ярок був крутий і глибокий, не то що можно було збігти, а треба було рачки лїзти. Я лїзу рачки, як на стїну деру ся, а ноги мої повзуть назад; трава була випалена сонцем, а піщана земля сиплеть ся під ногами без упину. Де неде стирчить бурянина, за котру я вхоплю ся, і вона переривать ся у мене в руках. Оглянуть ся бою ся, щоб гадюка не впила ся прямо менї в лице. Не знаю, яким побитом я докарабкала ся до вершини гори. Там почала я хватати ся за прутики лїщини і цупкіше стала вибирати ся на гору. От я вже й на горі, а оглянути ся назад бою ся, та мерщій хватаю себе за шию, за голову, трусю на собі платтячко, платочок, що був на шиї, чи нема на менї гадюки, і сама собі не вірю, що її нема. Тепер дивлю ся на ноги, під ноги, кругом себе, ні, нема нїде. Доси я нїчого не чула у себе окрім одного страху. Тепер у мене застукотїло серце в грудях, затрусили ся ноги і руки, усе в мене загоріло ся мов би то я стою у жару. Сяк так дочвалала я до хати

Digitized by Google

мовчки, нікому нічого не кажу, бо знаю, що се дурно не прийде, як узнає мати. Як же вздріла мене моя матінка, та й почала на мене гомоніти:

— Це вже у тебе була пропасниця! Чом же ти не йшла до дому лежати?

А я вся була червона як жар.

— Лягай тут! — Тай почала було мати прибирати лишні подушки з ліжка.

— Ні, — кажу, — мамочко, я не хочу там лягати. Дайте мені подушку, я ляжу на голій скрині.

— Що се з тобою, моя дитино? — допитуєть ся мене мати, бо знала, що я окрім ліжка ніде не спала.

— То так, — кажу, — мені душно.

А я того бою ся лягати на ліжку, щоб гадюка не злізла по підзору до мене. А скриня, думаю, і висока і гладенька, ні завіщо буде учіпити ся гадюці. Я зараз заснула і нічого не знаю, а як опамятала ся на другий день, то вже лежала у матери на подушках. Казала мати, що я цілу ніч балакала Бог знає й що. Ну, з того часу мене покинула пропасниця трусити, і я більше вже ні ногою в Ліщану.

(Далі буде).

ЧЕРНИГІВЕЦЬ.

Мрії.

З далеких гір часом вітрець злітає
І в своїх крилах обережно,
Неначе скарб цінний, який згубити можна,
Сумну пісню пастуха ховає.

Так мрія та в мою порожню хату
Часом з квітками завитає,
Часами з холодом, там сумно заспіває;
Люблю! Лиш часто кат вона завзятий.

1905 р., Чернигів.

Digitized by Google

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Справа українських катедр і наші наукові потреби.*)

І так ся сторона питання представляєть ся, думаю, по всїм сказанім вповнї ясно. Ріжні галузи українознавства повинні бути введені в круг унїверситетської науки, унїверситетських викладів. Вони повинні дістати орґани свого розроблення в видї унїверситетських катедр. Сього вимагають інтереси науки взагалї, якій се зовсїм не виходить на добре, коли ріжні сфери наукового знання, звязані з українським народом чи українською територією, представлятимуть пустопорожнї, або слабо оброблені, ріжним чортополохом вкриті простори. Сього вимагають ще близше — інтереси ріжних „русских“ наук, включених в унїверситетські програми — як „русскій языкъ и литература“, „русская исторія“, „русское право“, що все будуть кривобокими калїками, доки не буде висьвітлено відповідно український язик, лїтературу, історію, право, і т. д. Сього вимагають, далї, наукові інтереси, наукова цїкавість української унїверситетської молодїжи, яку виховують і учать російські унїверситети. Сього вимагають культурні інтереси українського громадянства Росії і вкінцї — сама репутація Росії, як культурної держави, в котрої склад входить $^5/_6$ української людности й території — коло 750 тис. квадр. кільометрів і до 30 мілїонів душ сеї людности.

А що неможливо жадати, аби курси з ріжних галузей українознавства читали ся по всїх унїверситетах Росії і щоб по всїх унїверситетах були для них спеціальні катедри, то, значить, сю потребу в українських катедрах і курсах повинні в першій мірі задоволити ті унїверситети й иньші вищі школи, які стоять на українській території, бо тут українські дісціплїни мати муть особливо живе й жизненне значіннє, звязані тисячними нитками з місцевим житєм, й місцевими інтересами притягати муть до себе живу увагу академічної молодїжи. В Петербурзї чи Москві можуть бути або не бути катедри для української історії, язика, лїтератури й т. ин., але в унїверситетах київськім, харківськім,

*) Початок див. в кн. I Лїт.-Наукового Вістника.

Digitized by Google

одеськім і по ріжних иньших вищих школах тутешнїх вони доконче повинні бути. Тутешнї унїверситети й вищі школи в першій лїнії повинні забезпечити й наукове розробленнє ріжних галузей українознавства й їх научаннє, виклади. Коли неможливо, щоб кождий з сих унїверситетів, не кажучи за иньші вищі школи, зараз мав повний круг українських катедр, давав повну систему викладів з ріжних галузей українознавства, то треба принаймнї, щоб кождий з них мав невідмінно катедри й виклади з усїх найважнїйших, основних українських дісціплїн (так само й иньші тутешнї вищі школи). Иньші — другорядні, так би сказати, галузи українознавства можуть бути поки що подїлені між тутешнїми унїверситетами, так щоб все таки всї разом вони заступали всї галузи українознавства, які повинні війти в круг унїверситетської науки (низше поговоримо про те, які саме), і нї одна з них не зіставала ся без орґана, без катедри, „без хазяїна". Приміром, коли вийде так, що не можна викладати в усїх тих унїверситетах української етнольоґії й археольоґії, фолькльору чи помічних історично-фільольоґічних наук (палеоґрафії, дипльоматики й археоґрафії), то вистане поки що, коли народня словесність українська (фолькльор) матиме катедру в Харкові, етнольоґія в Київі, а дипльоматика в Одесї, і студент чи взагалї чоловік, що хоче приготувати ся до наукової дїяльности в певній сфері, може поїхати на семестр чи два до того унїверситету, де викладаєть ся якийсь предмет, котрого він не міг послухати в своїм унїверситетї. Такі перелети студентів в Росії взагалї не практикували ся, завдяки казьонній однофоремности унїверситетських програм, мертвоти унїверситетського наукового житя взагалї та умисним утрудненням таких переходів. Але в нїмецьких унїверситетах, де нема одностайних шабльонів, де кождий унїверситет сам творить, розширяє свою проґраму, відповідно до потреб, наукових сил і т. д., — там такі переходи широко практикують ся людьми з серіознїйшими науковими інтересами.

Лишаючи на боцї всяку полїтику, а ведучи ся об'єктивними інтересами науки, нїхто не поставить яких небудь арґументів против сього постуляту — заведення катедр з ріжних галузей українознавства по унїверситетах України. Всякий арґумент против сього жадання буде вже полїтикованнєм, домішуваннєм до інтересів наукових, культурних, котрим повинна служити вища школа, мотивів полїційного, централїстичного, обрусительного ха-

Digitized by Google

рактера. Можуть бути певні практичні перешкоди, чи трудности — про них будемо говорити низше, але не може бути ніяких арґументів прінціпіальних, „по существу“.

В Росії зрештою поняте „політики“ звичайно буває досить неясне, і навіть більше — „політикою“ називаєть ся те, що не має в собі ніякої політики, що служить тільки об'єктом державної чи адміністраційної політики, та через своє активне чи пасивне сопротивленне тій державній політиці набирає політичного значіння, стає політичним чинником. Виходить політика на виворіть, lucus a non lucendo. Політикани закидають „політику“ тим, що противлять ся їх політиканству й хочуть оборонити від нього, від його руїнних впливів певні сторони свого житя. Вони переносять на політичний ґрунт діскусії, які в очах об'єктивного сьвідка не повинні мати в собі нічого політичного. Правда, що се так не тільки в Росії, а й скрізь, де держава починає робити політику національну чи релїґійну, творить собі державну національність чи державну релїґію, та починає її ширити чи розвивати коштом иньших.

Я вважав потрібним пригадати се, перше ніж сказати, що й друга половина питання — заведенне викладів по університетах та иньших вищих школах на Україні на українській мові, коли глянути на нього очима об'єктивними, свобідними від політиканських, наперед повзятих гадок, — також являєть ся вповні ясною, натуральною, і ніяких принціпіальних закидів против себе не повинна викликати.

Українська народність істнувала й істнує, не видумана анї сотворена ні нами, ні нашими предками. Її зародженне виходить за всякі історичні границї, в далекі часи діференціації словянства, а дальший процес її формовання був так само ділом не якихось сьвідомих чинників, а слїпих, стихійних сил — впливів ґеоґрафічних, кольонїзаційних, економічних, політичних обставин, в їх ріжних комбінаціях і перехрещеннях. Раз зазначивши ся, сума прикмет, яка ділила українську народність від иньших близших народностей, мала тенденцію зростати, ставати все виразнїйшою в процесї розхождення, діверґенції етноґрафічних чи національних родів. Від коли ся народність стала сьвідомою своєї окремішности народньої, своєї індівідуальности, — інстинкт самоохорони наказував їй хоронити сю індівідуальність, берегти її від знищення й занепаду, та розвивати її внутрішнїй зміст. Сей

Digitized by Google

інстинкт самоохорони каже нам тепер, коли ся народність виходить зі стану летарґії, в якім держали її заборони й репресії, пильнувати її дальшого всестороннього розвою, як не хочемо засудити її на розклад і смерть. І одним з основних постулятів, таких, що найбільше природно й льоґічно випливають з стремлїнь до розвою своєї народньої індівідуальности, являєть ся культура мови, як першої прикмети народньої окремішности й показчика культурної вартости народа.

В теперішнїх часах, коли не стало старих увіверсальних культурних мов, і кожда народність на своїй мові стараєть ся розвинути культурну роботу, потрібну для задоволення своїх культурних потреб, і на своїй мові мати весь культурний запас, потрібний для житя й розвою своєї суспільности, — ся культура мови стає питаннем житя і смерти, „бути чи не бути“ національного істновання. Від рішення сеї задачі залежить, чи певний нарід переходить в катеґорію націй культурних, — чи зістаєть ся на становищі народностей низших (minderwerthige), які власними культурними засобами можуть задовольняти тільки низші культурні потреби своєї суспільности, а для задоволення вищих мусять звертати ся до культури чужої, до чужої мови, до чужих інституцій. І кожда народність, доки тільки чує в собі сили, — сьвідомо і навіть несьвідомо, ведена стихійною силою інстинкта, буде все йти до того, щоб росширити сферу й границї своєї культури (кажу не про територіальну, а ідеальну сферу — обхопленнє можливо широких областей культурного житя й його проявів), та піднести рівень, інтензивність, якість сеї культури. І доки сї заходи народу коло піднесення своєї культури не зачіпають інтересів иньших народностей, не роблять ся коштом їх, — вони вповнї законні й похвальні. Навпаки, всякі змагання зі сторони чи правительства, чи суспільности задержати культурний розвій якоїсь народности, умисно затримати її на становищу низшої культури, щоб її коштом, її засобами розвинути культуру свою, — являєть ся надужитєм, визиском, актом насильства над благороднїйшою сферою людського житя, гріхом супроти людських інтересів і людського духа. Против нього повинна бороти ся всїми силами не тільки заінтересована народність, не допускаючи спихнути себе силоміць на степень низше культурних, низших народностей, але повинні-б такі надужитя стрічати осуд і ганьбу всякого культурного чоловіка — коли-б сфера етики

Digitized by Google

особистої не була досї так різко відграничена від етики клясової або національної. Все-ж таки й тепер в очах об'єктивного сьвідка і цїнителя такі змагання до визиску слабших народностей не можуть не стрінути ся з різким осудом.

Одним же з основних питань з становища тої культури мови і повноти національного культурного житя являєть ся справа вищої науки на даній мові. Доки якийсь язик не доступив до вищої школи, доки він не служить орґаном викладів унїверситетських чи иньших вищих шкіл, доки він не став знарядем наукової роботи в викладї і в книжцї, доти суспільність, народність, що говорить тим язиком, буде чути себе на становищу „низшої", культурно-неповноправної народности. Вона буде підозрівати у всїх такі зневажливі понятя про неї — що її не вважають за культурурну народність, а її мову — за культурну мову. Академічна, унїверситетська наука на даній мові дає певне сьвідоцтво культурности, притискає печатку (cachet) культурної повноправности даної народности в очах сучасного чоловіка. Незалежно від великости тої народности, міри її полїтичних, економічних, культурних сил, практичних чи духових талантів, вона чує тодї себе культурною нацією й почуває за собою моральне право і від иньших жадати таких же відносин до себе — щоб її поважано й трактовано як культурну націю, культурно-рівноправну з иньшими. І тому ми бачимо зі сторони всїх народностей, які доходили на наших очах або доходять іще й досї своїх національних прав, чи репутації культурної народности, — змагання до того, аби мати с в о ю вищу школу, з викладами на своїй мові, а коли се неможливо, то принаймнї — виклади деяких предметів на своїй мові по унїверситетах.

У. вкраїнської суспільности сї змагання мають уже досить довгу історію. Лишаючи на боцї заходи коло українських (русинських) катедр у львівськім унїверситетї за цїс. Йосифа, вже в 1848 р. прокидаєть ся ідея перетворення львівського унїверситета на унїверситет український, а хоч плян сей потім заглох, то все таки від 1848 р. справа українських викладів і катедр в унїверситетї львівськім, а потім також і черновецькім стала живою й реальною. Вона не переставала живо інтересувати українську суспільність і посувала ся наперед, хоч і дуже поволї, стрінувши ся з опозицією beati possidentes. У Львові Поляки хотїли заховати, лїпше сказати — надати виключний польський

Digitized by Google

характер львівському університету, утраквістичному, українсько-польському в ідеї. В Чернівцях професорські круги завистно стерегли німецького характера свого університету. Зрештою в черновецькім університеті український елемент був досї занадто слабкий, щоб виступити скільки небудь сильно в сїй справі. Навпаки, університет львівський став ареною завзятої боротьби між академічною молодїжю й суспільністю українською — з одного боку, і польською професорською корпорацією, шовіністично настроєною частиною польської молодїжи й польською суспільністю — з другої сторони. Українська сторона домагала ся в прінціпі заснования осібного українського університета, а поки се наступить — дальшого творення паралельних українських катедр по всїм головним предметам університетського курса. Польська сторона стала на становищу охорони польського stanu posiadania, уважаючи однаково нарушеннем свого польського володїння і заведенне нових катедр українських і плян заложення осібного українського університета.

Та хоч які невеликі були дотеперішні здобутки австрийської України на сїм полю, але й ті десять українських катедр, що до сих часів здобула вона, а ще більше — завзята боротьба за український університет, що розгоріла ся в останнїх лїтах, — не переставали підогрівати Українців російських в сьвідомости потреб університетської української науки. Сьвідомість ся випливала вповнї льоґічно вже з самих змагань за повноту національного культурного розвою й житя. Сьвідома частина української суспільности стала на становищу такого повного національного розвою в останнїх десятилїтях зовсїм виразно. Але істнованне вже готових українських катедр по той бік Збруча, і завзята боротьба за повний український університет, що виникла там, — не можуть не служити імпульсом для анальоґічних змагань російських Українців. Те, чого добила ся вже й чого добиваєть ся невеличка частина українського народа, поставлена в далеко гірші обставини економічні, культурні й ріжні иньші, як може не бути предметом домагань величезної української людности Росії? І як тільки з'явила ся спромога добивати ся взагалї чого небудь українського, так зараз виплило на верх домаганне вищої науки на українській мові, а передо всїм — українських викладів по університетах України з предметів, найбільше інтересних з національного становища (мови, лїтератури, історії)

Digitized by Google

Що можна противставити сьому домаганню? Доводити неможливість таких курсів принціпіально, з наукового становища, нема чого й думати, коли по австрийських університетах виклади на українській мові з української історії, літератури, язика, права ведуть ся десятками літ, вповні успішно, на висоті наукового рівеня тих університетів. Можуть бути практичні перешкоди — які легко можна обминути, коли не буде неохоти до сього жадання в компетентних кругах; про них я говорити му низше. А поза тим можна виступати против домагання українських викладів як взагалї против всяких домагань в сфері українського культурно-національного житя. Жаданне українських викладів на університеті становлять таку орґанічну частину українського культурного розвою, що бороти ся з сим жаданнем — значить бороти ся з змаганнями Українців до свого культурного розвою, культурно-національного житя. Отже можна говорити — як і говорить ся, що заведенне українських викладів, українізація вищої школи на Україні шкідливо відібеть ся на науковім житю, на культурі „общерусскій", себто великоросийській, бо відтягне від неї сили українські. Можна повторяти старі, затаскані фрази про те, що українство не має підстав для національного культурного житя, і змагання до тої вищої культури штучно роздмухані купками українських фантастів, і т. д. І таке балаканне буде ще певно довго повторяти ся серед людей взагалї неприхильно настроєних до українського культурного руху.

Та можна вірити тим фразам, чи нї, але на підставі їх ставити перепони українському культурному рухови, а з окрема — домаганням вищої української науки — се значить робити насильство над живим житем суспільности, над її правами й орґанічними потребами. Хто може жадати від української суспільности, аби в інтересах розвою великоросийської культури вона зрікла ся свого власного культурного житя й розвитку? Хто має компетенцію відмовити українській суспільности морального права на певні національні постуляти, або оголосити їх штучними, а не реальними, коли вони випливають льоґічно зі змагань до розвою своєї народности, даної, витвореної тисячолїтнїм процесом?

Коли тисячі студентів-Українців домагають ся від своїх університетів, щоб вони подавали їм науку певних предметів по українськи, — се-ж для обєктивного ока, незаслїпленого „посто-

Digitized by Google

ронними соображеніями“, повинно вповні рішати діло. Відзивають ся люде, котрих інтересам повинний в першій лінії служити університет; відзивають ся не з якимсь екстраваґантним жаданнем, а вповні зрозумілим, льоґічним, з становища культурного розвою сеї самої університетської молодїжи і тої суспільности, яку вона репрезентує — вповні оправданим, законним. Робити якісь перешкоди для здійснення сього жадання, висувати якісь трудности, виявляти йому не-співчуте своє — значить політиканити, вносити в ясну й чисту культурно-наукову справу елементи національного шовінїзму чи поліцийних заходів; значить політику виразних заборон українського національного житя заміняти системою дрібних загорож і перешкод. Професорським корпораціям та університетським кругам така роля безусловно не личить.

Кінець буде.

О. КРИЖАНОВСЬКИЙ.

Я бачив, як сонце червоне вставало,
Я бачив рожеві навколо хмарки:
І світле й веселе між них випливало,
Веселе на мене воно поглядало
І світлі будило у мене думки.
Я думав: хай злість все людська розруйнує,
Хай згинуть і щастя і правда земні,
Хай згине усе, що тут душу милує,
Що сердце так пестить, що око чарує,—
А все ж ще зістанеть ся сонце мені!
А все ж ще зістанеть ся світле, палкеє,
Зістанеть ся сила його вікова,
І сходити й сяти ме завше яснеє
І лляти ме світло своє неземнеє,
Зістанеть ся Правда на небі жива!

Digitized by Google

НАДІЯ КИБАЛЬЧИЧ.

ХМАРИНА,

Ще з осени, з самого 17-го десь далеко від повітового міста N. гула негода, там над самою землею спускались чорні, важкі хмари. Перші хмари запливли і сюди в тихий куток, кілька раз зривалась буря тай затихла. Настала якась чудна, незрозуміла тиша і чисте небо ясніло в горі, та те, що воно було незрозуміло ясне, здавалось гнетючим. Віками тут стояла тиша і трудно її зворушити...

У місті в свій час були деякі події, були зібрання й забрання, колихнулась тиша тай знов стала. Навіть самі учасники згадують минуле, як щось таке, чого справді не було, а що снило ся або читало ся...

*

Ясний, багатий день раннього літа наближав ся до кінця. Правда, що сонце стояло ще височенько, але у місті вже повіяло прохолодою. По вулицях снували городяне й селяне з безтурботними, веселими обличчями. Кожний користував ся неділею, як йому можна. Навкруг грали, сьміялись, співали, все місто лагідно і невпинно гомоніло.

У місті саме було богато селян, що прийшли на торг та загуляли ся й запізнившись тепер вертали ся до дому. Їх настрій здавав ся найкращим. Вони йшли до міста нивами, а на тих нивах стояв хліб високий, колосистий, та такий буйний, якого не затямили й старі. Віками цілком залежучи від урожаю і бачучи таке гарне віщування, маючи певну надію на краще, селяне забули дійсність і настроїлись чудово. Вороги здавали ся вже не такими ненависними, життє вже не таким лихим, а будучина обовязково ясною. То з таким настроєм вони вертались до дому, де хто під чаркою, але всі до всіх приязні.

Тим часом у місті пив і гуляв із тими, які повинні не дозволяти йому сього робити, один з нанятих паном стражників. Се було кавказьке хлопя років сімнадцяти, мале, бліде і сухе, але все узброєне шашкою, пістолем і кинжалом....

Кілька місяців тому назад він жив у свойому краї, не бачивши нічого окрім свого аула. З давніх давен край був відда-

Digitized by Google

ний на поталу християнам, з давніх давен у краї вкоренилась ненависть до них. Край з'убожів, заробітку було далеко менше ніж треба, і от коли стали наймати бити християн, богато охоче згодилось на се. Тут був і заробіток і можна було вдовольнити ся помстою. „Ви нас у нас бєте, а ми вас у вас битимем“.

Їм так і дали зрозуміти, коли наймали, що наймають їх бити, і що за се їм ніколи нічого не буде, хоч битимуть і на смерть. І так проняті помстою і переконаннєм, що їй можно безкарно дати волю, вони приїхали сюди. Здебільшого се була зелена молодь, майже діти, яким дали зброю і право над життєм чужих, ворожих їм людей. Вже через те одно, що сї люде були інакше одягнені і говорили незрозумілою мовою, вони не здавали ся їм справжніми людьми, а ворожі відносини та давня ненависть цілком роз'єднали їх. Окрім того сеж були діти, яких поставили за дорослих і дали їм право дорослих; се їм було навдивовижу, і вони втішали ся як діти своїм страшним правом.

Так вони й жили з селянами в селї мов два ворожі війська, які ждуть гасла, щоб кинутись до бою...

Один із таких хлопців отсе й гуляв у місті. Дома йому закон забороняв пити горілку і він її ніколи не пив. Тепер сї чужинцї з золотими ґудзиками, єдині з якими йому велено поводитись по товариськи, напоїли його, ще й дали чвертку на дорогу, звичайно, все за його власні гроші.

Він пішов до дому до пана і йшов по вузьких вулицях, та все зустрічав селян. І вони всї були веселі та дивились на його вже не так як завсїди ворожо і з жахом, вони навіть при йому сьміялись без ніякої поваги до його, наче б він не був дужий, всесильний, дорослий магометанин. Може вони ще й сьміялись з його, він же не розумів їх мови.

Се його дратувало. Де далї він все більше розлютовував ся і йому схотїлось когось добре побити, щоб зірвати свою злість, щоб вороги не сьміли дивитись так безтурботно, мов його тут і нема.

Саме на зустріч йому йшло пять селян. Се все були не молоді чоловіки, замучені працею, убого одягнені, але у найкращому настрої. Вони жартували, дратуючи один другого, і щиро реготались. Се вже до краю роздратувало хлопця. Він думав, що його прислали, щоб сї селяне не сьміялись, а плакали. Вони ж ті самі християне, які знущають ся там дома над його кревними, а тепер он бач, сьміють ся! Всї християне здавались однією суцїльною істо-

Digitized by Google

тою—ворогом, і він не розумів, що сї самі селяне ніколи не були у його краї і що вони самі, як і його рідні, гинуть під однаковим лихом.

Селяне сьміялись... незрозуміло, що вони говорять, може ще сьміють ся з його, ображають... Он один глянув на його...

.... Злоба чорною хвилею вдарила йому в голову, він вихопив шашку, щоб одрубати селянинові голову. Се було так несподівано, що чоловік не вспів одскочити, а лише нахилив ся і підняв руки, щоб захистити свою голову. Одна рука одрубана одлетіла на дорогу, друга була розкраяна вподовж, і чоловік упав. Черкес розлютував ся ще більше, кров збудила давній інстінкт до бою. Він погнав ся за іншими махаючи шашкою. Всї пять чоловік умили ся кровю. Але тут видираючи кіяки з тинів, підіймаючи каміння, хапаючи все, що під руки попадеть ся, стали збігати ся люде. Черкес зупинив ся, спустив руку і глянув навколо на обличчя ворогів. Він одразу протверезив ся і зрозумів, що безкарно бить дозволяєть ся, але що сього не стерплять ті, кого можна бити... Він се зразу зрозумів і інкстінктово, традиційно піддав ся ворогови, кинув шашку, зірвав і иншу зброю та кинув на дорогу.

Але він бив людей не в бою та безоружних і ніхто не приняв його покірности... Їм просто здавалось, що се якийсь страшний, скажений звір, до якого не можна близько приступити через його зброю і від якого тілько тим і можна оборонитись, що вбити його як скаженого...

*

У больниці ридали і кричали жінки побитих. Вони тепер зостались самі в чужих хатах, маючи малих дітей і калїк чоловіків. В больниці і навкруг її стояла гнївна, збентежена юрба. Приїхало начальство з золотими ґудзиками.

— А де той звір?—спитало воно, бачучи біля себе лише два чоловіка сторожі і велику, розгнївану юрбу.

Звір лежав з пробитою головою і конав.

*

Минуло кілька годин, місто заспокоїлось. Так вирвавшись від грозової хмари, пропливе хмарина, зірветь ся негода тай затихне...

*

Ген за містом стоїть буйний гай. Він доходить до глибокого, зеленого яру, за яким хвилями пливуть ниви кудись у без-

Digitized by Google

крає, синє небо. Гай зелений та веселий. Тілько з одного його краю на ріжку якась неприємна, чи дика, чи сумна місцина. Земля там руда мов цегляна, не поростає травою, а де-не-де хижим бурянцем. Коли прийти з гаю сюди, то здаєть ся так, мов опинив ся де на півночі. Робить таке враження мабуть сей убогий бурянець, низеньке криве дерево і глибокий яр, який з сього боку й на другім березї поріс кущами, та від сього здаєть ся темним і холодним.

Над самим яром три недавні могили. Над однією вкопаний стовп з якимись чудними літерами. Стовп не отесаний, літери видно вирізані звичайним ножиком. Убого, самотно. Се ж могили чужинців, що прийшли покорити ворожий край. Вони молодь, майже діти, не видержали незвичного життя, а того, що похований у останній могилї, ховали чужинцї, бо свої відреклись від його. Він переступив їх давній сьвятий закон і пив вино...

Десь у його є мабуть рідні, які не побачуть навіть і сієї убогої могили.

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

Душа — се конвалія ніжна,
Укрита у темному лісї; —
В ній мрія таїть ся кохана.
Для неї вона й розцьвітає
Нікому незнана...

Душа — се безсилая квітка,
Що пахощі лле, але гине;
Від тихого смутку що вяне,
І в лісї ніхто в оту пору
На неї не гляне...

18—XI 1906.

Digitized by Google

ІВАН ФРАНКО.

Літературна мова і діялекти.

Буде вже більше як 25 літ тому, як я мав нагоду у Львові познайомити ся з заїзжим, петербурським Поляком Венцковским, людиною незвичайною осьвіченою та бистроумною. Я жалував ся перед ним на слабий розвій нашої літератури та неусталеність граматики.

— Ах, не говоріть мені про граматику! — аж крикнув д. Венцковский. — Богу дякуйте, що у вас іще нема граматиків. Бо граматики, то грабарі живої мови. Вони не розуміють тої мови, а знають тілько свої правила. От погляньте у нас! Ще Міцкевич, Словацкий і Красіньский говорили кождий своїм язиком і жаден не вчив польської граматики. А прийшли по них граматики і щож — жерело живої води засохло, бо кождого в школі вчать: так маєш говорити і писати, а не інакше. А се, пане, перший ступінь до переміни польської мови на мертву мову.

Богато разів потім, коли доводилось міркувати про питаня язикові, я згадував слова д. Венцковского. Читайте прим. те, що написав Т. Бенфей у своїй Історії язиковіданя про граматику санскриту, написану вченим Індійцем Паніні! Бенфей не знаходить досить сильних слів подиву і захвату, щоб вихвалити ту граматику, невеличку книжечку зложену з кількох тисяч коротких правил, а яка про те що до глубини і вірности і ширини і точности тих правил безмірно перевисшає все, що на граматичнім полі зробили Греція, Рим, середні віки і новійші аж до Ґрімма включно. А чому ж се так? А тому, що Паніні жив і працював над граматикою санскріту тоді, як сей язик уже майже тисячу літ був мертвий. Живий язик не має граматики, тоб то не зносить школярських, механічних і непорушних правил, діктованих ніби вченими. Живий язик можна і треба студіювати як живу ростину, але не можна і не слід засушувати і заковувати в мертві правила і формулки.

Візьмім хоча б історію нашої не так дуже давної літератури. Її цьвіт і краса виросли над Дніпром, у Росії, де інтеліґентний чи півінтеліґентний Українець не чув і не бачив граматики української мови, але черпав зразки тої мови просто з живого жерела, з уст люду. А у нас у Галичині, де друковано і писано

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Digitized by Google

довжезний ряд граматик від Могильницького до Огоновського, де ті граматики товкмачено тисячам інтеліґентних дітий у голови на шкільній лаві, все таки знанє нашої народної мови дуже мале, язик поплутаний і запоганений, язикове почутє у всіх що пишуть і говорять нашою мовою, зовсім затемнене та затуплене. Кілько дивоглядних теорій сплодили вони, а всім їм одно жерело — незнанє живої народної мови та бажанє викувати з неї щось як мога близьке до мертвеччини.

Та не вважаючи на ті зусиля граматиків можемо сказати, що наша літературна мова в остатніх десятилітях таки значно виробила ся. Кождий, хто брав ся писати тою мовою, на скілько черпав із книжкової традиції, мусів зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників лежить основа того типу, яким мусить явити ся вироблена літературна мова всіх Українців. Уже хоч би тому, що та мова на величезному просторі від Харкова до Камянця Подільського виявляла таку одностайність, такий брак різкійших відмін, який в повні відповідав українському національному типови, також „вимішаному“ і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у сьвіті. І от кождий, Галичанин чи Українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народа, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників. Тілько з часом науковими дослідами показано, що ся мова була готова вже в XVI в.; проривала ся в писану літературу в Пересопницькім евангелії половини XVI в., в евангелії Тяпинського з кінця тогож віка, в українських інтермедіях та віршах XVII—XVIII в. і загалом скрізь, де свобідна творчість поневолї хапала ся свобідної живої, не звязаної шкільними шабльонами мови.

Кожда літературна мова доти жива і здібна до житя, доки має можність з одного боку всисати в себе всї культурні елементи сучасности, значить, збогачувати ся новими термінами та висловами відповідними до проґресу сучасної цівілїзації, не тратячи при тім свойого основного типу і не переходячи в жарґон якоїсь специяльної верстви чи купи людий, а з другого боку доки має тенденцію збогачувати ся чимраз новими елементами з питомого народного житя і з відмін та діялектів народного говору. Ті діялектичні відміни, залежні від ґеоґрафічного положеня, ет-

Digitized by Google

ноґрафічного сусідства, більш або менше відокремленого способу, житя даної частини народу, є у кождого народа, а декуди доходять до того, що одна часть народу перестає розуміти другу часть, коли обі сторони говорять кожда своїм діялектом. От тут літературна мова, мова школи, церкви, уряду і письменства робить ся справді репрезентанткою національної єдности, спільним і для всїх діялектів рідним огнивом, що сполучує їх в одну орґанічну цілість.

Чи діялекти по за своє глухе, елементарне істнованє по ріжних закутках краю мають право до більше самостійного істнованя, до уваги на них усеї суспільности, до письменства? Доки спільна літературна мова якогось народа не вироблена і не розповсюджена на стільки, що богацтво діялектів моглоб затемнити та заплутати її, доти звичайно в кождій літературі підносять ся голоси против управненя діялектів до літературних публікацій. Про них говорять з погордою, їх підіймають на сьміх, їх уживанє чи то в розмові чи в письмі уважають неприличним. Так було в XVI віці у Франції, коли як єдиний управнений зразок французської мови виробляла ся зусилями цьвіту всеї інтеліґенції мова панських сальонів. Так було з початку XVIII в. в Німеччині, коли Ґотшед накинув ся на діктатора мови і переводив саксонське наріче як єдино натуральну, загально-німецьку літературну мову. Аж коли літературна мова усталила ся, тоді в Німеччині з радістю привитано діялектові твори: і Алеманські поезії Гебеля і австрійські Штельцамера і долїшне-німецькі Фріца Райтера та Кляуса Ґрота.

У нас плеканє отих німецьких діялектів довгий час у таборі наших „твердо-русів" та москвофілів служило доказом против істнованя і потреби української літературної мови. Нема, мовляв, ніякої української мови, а є тільки місцеві діялекти, такі як бойківський, лемківський та инші, а всї вони не жадні язики, а тільки частини одного русского, всеруського язика, що репрезентуєть ся перед сьвітом як російська урядова та літературна мова. В такім дусї ще й доси промовляє Б. Дідицький, не вважаючи на те, що його сопартійники давно вже на практиці покинули уроблене ним сьміхотворне галицьке „язичіє" і повертають до чистої російської мови, себ то не до мови великоруського люду, а до того конґльомерату, що витворив ся в XVIII—XIX віках, що правда, зусилями Великорусів і Українців зі значною примішкою

Digitized by Google

німецьких, фінських та татарських слів, але все таки витворив ся не на основі, спільній мові українській та великоруській, а на чисто великоруській, підмішаній церковщиною, якої перших виразних зразків треба шукати не в старих південно-руських літописях, не в слові о полку Ігоревім, а в писанях протопопа Аввакума та „думних дьяків“ московських XVI—XVII в.

На галицькім ґрунті ота язикова доктріна Б. Дідицького, з наукового погляду зовсім нестійна, бо оперта на незнайомости фактичного розвою „російської“ і української літературної мови, мала одначе один практичний досить цікавий наслідок. Цураючи ся української літературної мови, яку чули довкола себе і якою переважно говорили й самі, не чуючи себе в силах писати російською літературною мовою, якої не знали гаразд, деякі молодші письменники-москвофіли в Галичині кинули ся писати місцевими галицькими діялектами, лемківським та бойківським. Розуміє ся, ми можемо лише благословити їх на тій дорозі, в тім переконаню, що чим глубше вони вникатимуть не лише в людовий говір, але також у суть людового житя і чим більші між ними проявлять ся таланти на тім полі, тим близші вони будуть до нас і до нашої української літератури.

Українська мова наслідком свого історичного розвою має загалом мало діялектів. На великім просторі між Кубаню, Доном та Сяном протягом усеї історії укр. народу йшли рухи людности то зі сходу на захід, то з заходу на схід, і в тім ненастаннім руху, що тяг ся аж до половини XIX в., ніяк і ніде було виробити ся діялектам, що повстають лише в місцях відокремлених і відірваних від руху. От тим то бачимо, що властиві діялекти укр. мови проявляють ся лише в немногих забутих кутах: у болотах Пинщини та в Карпатських горах і на Закарпатській Руси. Для досліду тих діялектів зроблено у нас не мало; маємо про них головно етноґрафічні та язикові досліди, що назву лиш імена Верхратського, Гнатюка, Шухевича, а з російських учених Чубінського, Радченкову, Янчука та Довнар-Запольского. Але й тут богато ще лишило ся зробити, особливо діялекти тай загалом житє Бойків та Лемків досліджені доси дуже мало (цінні праці о. М. Зубрицького доторкають ся лиш одної части Бойківщини).

Та для нас важнійше те, чи і на скілько ті діялекти доси проявили силу й охоту маніфестувати себе в літературі. Тут мусимо сказати, що прим. лемківський діялект дуже виразно

Digitized by Google

проявляє себе в численних писанях XVII і XVIII в., що повстали на місці, де тоді почало було творити ся цікаве огнище осьвіти в сьвященичих родинах Свідзінських, Чернявських, Олесницьких, Прислопських і т. п. Маємо з закраскою сего діялекту і переклад Псалтирі та инших побожних творів, і пісні духовні та сьвітські і оповіданя та перерібки старших руських творів. Се огнище лемківщини в XVII-XVIII в. жде ще детального досліду та виясненя; дещо дав др. В. Шурат в своїй торік виданій передмові до тзв. Переґрінації. В XIX віці ті початки лемківського письменства заснітили ся, попали в забуте. Тілько в другій половині XIX в. зовсім незалежно від тих старих проб почали в творах письменників родом із лемківщини пробивати ся сліди лемківського діялекту. Бачимо їх у писанях Плятона Костецького, розібраних торік у моїй статі „Стара Русь", бачимо в оповіданях Н. Вахнянина, друкованих у 60-их роках у „Вечерницях"; аж у найновійших письменників москвофільського табору здибаємо проби подати ціле оповідане в діялекті. Одну з тих проб ми й передрукуємо в дальшій книжці Л. Н. Вістника.

Що до бойківського діялекту, то він також ще від 1848 р. досить виразно проблискує в творах тодішніх чільних галицьких письменників, особливо у Миколи Устіяновича, що довгі літа жив у Славску і там написав найкращі свої оповіданя „Месть Верховинця" і „Страсний четвер" та ряд інтересних дописий у „Зорі Галицкій", а також у Антона Могильницького, що жив тоді в глухім гірськім куті в Хитарі. При посередництві тих письменників деякі бойківські слова і форми, такі як няй зам. най або нехай, чясть зам. часть і т. п. здобули були право горожанства також у галицьких шкільних книжках і в письменстві. Чисто бойківським діялектом перша попробувала писати в р. 1878 молода тоді панночка Михайлина Рошкевичівна (тепер замужем Іванцева). Її оповідане „Лолинцкі жони", друковане тодіж у „Молоті", не звернуло на себе близшої уваги; передруковуємо його тепер тут для памяти. На жаль пані Іванцева давно покинула гори і сферу бойківського діялекту, та про те й її пізнійші оповіданя, короткі, продумані варті близшої уваги і окремого виданя.

В „Живій мысли" видаваній др. Святицьким, було надруковано кілька невеличких оповідань у бойківськім діялекті иншої, прибескидської части Бойківщини, над горішнім Стриєм

Digitized by Google

Опором, і ми даємо тут одно з них для показу не лише беллетристичного таланту автора, а також і самого дуже цікавого діялекту.

Гуцульському діялектови перший здобув славу в нашім письменстві Федькович. Правда, він не писав чистим гуцульським діялектом, але з погляду язика його діяльність визначає змагане—з діялектового ґрунту дійти до загально-літературного язика. Найбільше слідів гуцульського діялекту у Федьковича в лексіці, далеко менше в складні і в словотворі.

На ґрунті діялекту дуже зближеного з гуцульським, так званого покутського, стоять В. Стефаник, Мартович та Марко Черемшина. До чистого діялекту найбільше і найкраще підходить Стефаник, але все таки сей покутський діялект виявляє далеко більше схожости з загальною літературною мовою, ніж згадані вже гірські діялекти, і не був Стефаникови перешкодою в тому, щоб він зробив ся почитним і любленим письменником усеї України.

Для доповненя серії наших оповідань на галицьких діялектах подаємо тут оповідане з гуцульського житя д. Данила Харовюка, молодого учителя в гуцульськім селї Ростоках і звертаємо увагу на його оріґінальний талан. Не в тім річ, що гуцульським діялектом він володіє краще та вірнійше, ніж хто будь перед ним; у самім житю Гуцулів він оком правдивого артиста вміє доглянути такі моменти і риси, яких не добачив ніхто перед ним

Полагна.

Оповіданнє Данила Харовюка.

Прийшла бечкова [1]). Погода красна. Небо ясне. Повіває тихий вітрець. Усюди весело. Козмиха Полагна надійшла до церкви. У церкві повно — старі, молоді, хлопці і дівчата. Прийшла й Одокія Сави Грабишиного. Дівчина на все село, — красна і цікава. Минула служба. Осьвятив панотець бечку. Кождий із християн узяв по ломаці, перехрестив ся, пішов до дому.

На підсадю[2]) догнала Полагна Савину Одокію.

---

[1]) Бечкова — цьвітна, шуткова неділя, коли в церквах сьвятять „бечки“ (ваії).

[2]) Левада понизше садів.

Digitized by Google

— Шо дієте? — зрікла Полагна.

— Гаразд, що ви, вуйночко! — відповіла борзенько Одокія.

— А єк туди дьидя та неня? здорови?

— Здорови, Богу дьикувати! Шо май коло вас понизками? [1])

— Ет, отак! Шьи на старім! Єло [2]) вже вибирати си на весну.

— Ой, у нас верхами шьи скрізь сніг та ожеледь.

— Та воно може чий-чий [3]) вже потеплїє й затїнками, — говорила Полагна, своїх очий не спускаючи із Савиної доньки Одокії. Все дивила ся на неї затрівожена, задумана.

— А шо, йдемо, Одокіко? — прошептала Полагна.

— Добре, вуйночко, ходїм! — відповіла Одокія.

Перехрестили ся тай пішли понизками направцї[4]).

— От, дав Бог добре товариство. Не буде єкушно іти облазами[5]).

— Правда, вуйночко! У товаристві йде-си май приєзно тай дорога не втьимить си, — сказала Одокія поглядаючи на стару Полагну.

— А єк туди у вас верхами? є шьи зимівля, нема? — запитала Полагна.

— Та шьи нїби є! Але де ваш Юрій [6]) шьи петь недїль! — промовила Одокія з притиском.

— Ей, дайте менї поки! Шьи петь недїль, а у мене зимівлї нї на пóпах. Бідний же мій світку! Відколи умер цеє[7]), схне моя голова в один гайташ [8]).

— Та-же ви маєте, Богу дьикувати, сина! Єк то схне голова? Николайко повинен шьинувати неню, — говорила Одокія розмаїтно.

— Ого, шо мене нашьинував си Николайко. Він зимі бутинами[9]), а лїтом у луплїнцї [10]). Прийде лиш хіба на урочисті сьвєтки д'хатї.

---

[1]) Понизок — низ, долина, в якій лежить часть села. Друга, звичайно більша часть гуцульського села розсипана по гірських верхах.

[2]) Взяло.

[3]) Мабуть, ось-ось,

[4]) Простуючи.

[5]) Облаз, гола скеля, що вистирчає з землї.

[6]) Сьвято Юрія, в горах початок весни.

[7]) Себто муж.

[8]) Одним тягом, уодно

[9]) Бутини — рубанє дерев у гірських лїсах.

[10]) Луплїнка — здиранє кори зі зрубаних дерев.

Digitized by Google

— Але тепер ман бути дома?

— Але де! І тепер у бутині горі. Я дістала сегодне від дьика єкийсь фордилюнок[1]). Може від него письмо. Не знаю! Господи, коби вже прішов. Не треба мені жури. Я вже стара. Сегодня, завтра оттуда... А він шьи до людий не привернений.

— Ну, а ви чому не постараєте си?—

— Та лучьиє си їму дівка аж із Єсинова, файна тай богачка. Має шос до триста банок самих гроший... Але шо з того? Я єго туда не пускаю. Вже нема путері[2]) ходити з ним десь по Єсиновах. Є й у нашім селї дївки. От, хоть би й ви, кобисте здорови.

Одокія засоромила ся нїби тай зрікла осьміхаючи ся:

— Є, вуйно! Де менї до вашого Николайка? Він собі леґінь, а я шо? Я шьи дитина против него!

— Ага дитина? файна дитина, єк уже на сїмнацьитий переступило від середопістя! Менї було ледви шо на пєтнацьитий, єк віддала си. Тобі вже на сїмнацьитий, гі—гі—гі!...

— Тепер вже не тоті чьиси, вуйночко. Бувало нїхто й гадки про трівогу. А тепер — Боже крий. Лиш народиш-си, жура, клопіт, недостатки.

Тим часом Полагна витягла із дзьобнї[3]) капустяний барабуляник, переломила на двоє, дала половину Одокії, а решту лишила собі.

Ідуть, харчують та одна на другу поглипують.

— Ну, єк гадаєш, Одокі? Питай-си нені! Єк-би..., то отут по велицїдни.

— Е! бодай вас, вуйно! — осьміхнула ся Одокія, — єк то може бути так раптом? Нема шьи із чим!

— Яка-ж бо ти дивна, Одокі! Та-ж у мене, Богу дьикувати, капуста шьи передтогідна.. Солонина лунчина[4]). Буженицї[5]), не снилаби си, шьи від покойного повна. За питє нема страху. Дудьо дасть за три десьитцї до гроший.

— Таже вузьити не тьижко, але коби з чого віддати.

---

[1]) З нїм. Vorladung, візванє, тут очевидно значить лист.

[2]) Путеря, румунське слово, знач. змога, спроможність.

[3]) Дзьобня — ткана барвиста торбина, яку у Гуцулів скрізь носять і мужчини і жінки.

[4]) З минулого року.

[5]) Копчена баранина.

Digitized by Google

— Бодай тьи! Є й з чого заплатити. Мій покійник скупив добрий ґрунтик. Подиви си, які царинки ген—ген під верхом, єк золото. Є де кохати маржинку[1]), коби лиш кому. Я умру, а ти будеш ґаздиня на все село. Не слухай тих охаб[2]). Нічим не жури-си! Ану, най би тьи скривдив хто на волос!

— Я тьимю, як мені неня шо-с повістувала за вашего Николайка.

— Та він як обарінок[3]) добрий! — перервала Полагна.

— Мене хотіли шьи сих мньисниць заручіти із Василем Гримелєковим із за Погорілця. Я не хотіла. Кажуть, шо Василь любить честувати[4]) потрохи.

— Ну—ну! Шьи й як!

— Я аби-х то не виділа на свої очи. Не хочу Василє, не хочу й честованє.

— Та то правда, Одокіко душко. Але мій Николайко не туда. Нічо не пє, лиш хіба десь - колись порцію руму. І то лиш на лік від серця.

— Ваш Николайко, шьо правда то правда, не йде аби - як до коршми.

— О, яка би ти була шьислива за моїм Николайком! Жила би - с як на ирици[5]). Ото би була пара! Раз єло би-си [6]), коли єло.

Так ішли вони попід скали, Полагна наперед, Одокія із заду. Облаз був довгий; з одного боку убочи, стромини, а по другім бистрий, гірський потічок. Сонце гріло та сипало свої золоті проміня в низ. Полагна й Одокія затихли на хвильку. У їх серцях роїло ся безліч нових думок.

— Ой, Боже! — зітхнула Одокія, — як будемо одно другого, то хоть аби незнатишьо, все нічо не поможе!

— Мені росповідала даві[7]) Юріха за тебе, Одокі. Ти собі дівчина око - двацять. Нема шо казати, чвала[8]) на всі дівки. Преці - ж хоть мала бих невістку.

---

[1]) Скотинку,

[2]) Охаба — погана людина, якої всі добрі цурають ся.

[3]) Колач.

[4]) Напивати ся.

[5]) Ириця — вирій, щаслива країна.

[6]) Яло ся — гарно, до лиця.

[7]) Вчора.

[8]) Чвалий — дотепний, розумний.

Digitized by Google

— Та шо менї з того? Шкода споминати, вуйно. Далеко шьи й до завтра. Бог знає шо може бути.

— Правда! Але ти, душко-Одокіко, знаєш, шо й так не добре, все в одно відкладати. Ти входиш в роки. Та на шо аби на тьи леґінї палцем показували? Тобі й так прішов прьиц[1]) до того.

— Ой-га прьиц? Шо за прьиц? А Семенкова віддала си у двацьить років, та ґаздують нівроку файно. Хоть би й я шьи так!

— Говори свої! Ти все нї в пліт, нї в ворота. Таже ти не Семенкові пара. Ти вже й сегодня до людий. Їй то так зробили.

— О, де єго кату! Парубоча мама не пропала. Коби хліб, а зуби найдуть - си.

— Шо бо ти така, Одокі? На шо, аби на тьи з'зирали си люди. Тобі вже давно варта ґадзувати.

— Але тяр! [2]) Адї генде [3]) Гафія Жидикового Василя! Шо ми за ґаздиня? А віддала - си у півпєтьнацьита року. Та шо з неї? Держить си хати, як чобіт підлоги. Все пішло в ніверть! — говорила Одокія різко ідучи сутками[4]) недоходячи Данилихи.

— Е, бо то небого не дай Боже аби всї такі.

— Та же так! Але на шо собі голову ззамолоду вєзати? Най подівочу! Шьи зазнаю того гаразду, шо чоловік ме жили як коса рвати.

— Не дай Боже всїм таке пацити [5]). То, як якийсь казав вже від Бога. Але й жінцї огроза мусить бути. Жінка не бита, не клепана.

— А ваш Николайко нїби шо, далеко від тих?

— Та шо? Він такий добрий, шоби тобі мізинного пальцє врубав, з ним би не насидїв си!

— То лиш тепер так, а потім оттуда на зломану голову! Лиш фоста їм всїм бракує.

---

[1]) Пора.

[2]) Куди там,

[3]) Генде — онде.

[4]) Сутка — частина тину, яку переходячи треба розгородити і знов загородити.

[5]) Пацити щось — зазнати щастя, дожити чогось.

Digitized by Google

— Фоста, не фоста, але диви-ко си, аби шос з цего було. Не давай си розбаркувати[1]) від отих публік, та будеш так жити, шо ий-де!

— Ой га, головка моя бідна. Маибути Николайко не оженить си через мене. Є дівок, як мишиного..., коби лиш кому брати.

— Та то нічо, шо є! Але Николайко таки лиш тебе має на гадці. Навіть отти брехи мені так казали.

— Ба ци єму я в голові? Він десь собі найде оттуда горішами[2]) у бутині хлоп - дівку! А я шо? Єму треба єкоїсь до роботи, а не до гиндриґаня[3]).

— Ий, цить! Не плети таке, як із просонку. Ліпше гадай на це, шо я тобі кажу. Доста рости в стовбір. Вже чьис своє дупло мати.

— Кабих шьи здорови, а це малий бай[4]). Я свого діжду си. То все в Божих руках. Шьи не знати, як шо куда може бути! — стиснула плечима Одокія осьміхаючи ся.

— Дийко, Одокіко душко! Кажи нени! єк би..., то перекажіть.

— Но но! я скажу! — зрікла Одокія перелізаючи на перелазі. —

— Бувайте здорови, вуйночко!

— Бувай і ти, душко, здорова, та не забудь, шо говорило си.

І в тот раз зникла Савина Одокія у затінь. Задумана Полагна повернула до Дуді прочитати письмо від свого синка Николайка.

12/X. 1905.

---

[1]) Розбаркувати — розраджувати.

[2]) Горіша — верхи гір, звідки пливуть ріки.

[3]) Жарти, забавки.

[4]) Дрібниця, пуста річ.

Digitized by Google

ОЛЕКСАНДР ГРУШЕВСЬКИЙ.

Сучасне українське письменство в його типових представниках.

(Далї).*)

Олександр Кониський.

Українська лїтература з самого початку була перейнята щирими симпатіями до народа, й се дуже ясно виявилось в обробленню тем із народнього життя. Після поодиноких натяків в „Енеїдї“ Котляревського симпатії сї повнїйше відбили ся в побутових малюнках „Наталки Полтавки“, далї йде лагідна у вислові, але дуже гостра своїми ідеями сатира Гулака, а пізнїйше Квітка дав цїлий ряд оповідань з народнього життя. Між темами з народнього побуту—найбільш улюблений і вічно новий сюжет про кохання: з одного боку се відповідає тодішнїм лїтературним напрямам (сентименталїзм), а з другого боку—для сих тем народня лїрика давала невичерпане джерело глибоких психольоґічних спостережень та утертих уже, готових висловів.

Помалу до малюнка чисто-психольоґічного прилучають ся соціольоґічні спостереження. Намалювати псіхічне життє простого селянина, показати, скільки глибокого, чистого почуття могло знайтись в души кріпака—се мало важне значіннє для тих часів, коли пани не соромились уважати кріпаків близшими до бидла, нїж до себе, не соромились жорстоко з ними поводитись. Але всеж таки одного психольоґічного малюнка за мало: треба простежити умови, серед яких жиють люди, завважити вплив отсих умов на людську душу, її почуття і змагання. В сих відносинах сатира Гулака стоїть у безпосереднїм звязку з різкими висловами Енеїди на адресу панів, її різкими, хоч нечисленними осудами кріпацтва. Квітка доторкнув ся ріжних сторін сучасного селянського побуту, але не заглубив ся в вияснення соціяльних умов, і взагалї ми знаємо, що він не міг уявити собі все моральне зло кріпацтва і малював його собі в ідилїчних фарбах добрих, щирих відносин між панами й їх кріпаками. В дальшім поколїнню Шевченко в своїх віршах висловив міцний і різкий

*) Див. початок в I книжцї.

Digitized by Google

протест против кріпацтва, зі всеї сили змученого серця селянського сина, а пізнійше Марко-Вовчок намалювала в своїх оповіданнях аґонію кріпацтва, останні часи його істнування.

Життє йшло своїм шляхом. Нові літературні змагання зміцнялись: всюди брало гору соціяльно-реалістичне осьвітлюваннє сучасного життя. Треба було заповнити прогалини, що лишили попередні письменники, малярі селянського життя. Треба було перевірити давні спостереження і звязати окремі факти й події в великий і по можности зовсім повний начерк народнього життя з його сьвітлими й темними сторонами, без романтики й ідеалізації стежачи разом з тим не завсіди видний звязок людської псіхіки з соціяльними й економічними умовами істнування. За се завданнє й прийняла ся ґрупа письменників-реалістів з половини шестидесятих років. Розумієть ся, се не могло вже бути тільки докладнійшою, поправнійшою фотоґрафією з того-ж самого краєвиду. Життє змінилось, се вже не було село часів Котляревського або Квітки: кріпацтво упало й на його руїнах складало ся нове життє, виникали нові умови істнування. Наочними сьвідками сього процесу утворення нових форм і були письменники-реалісти 60-их рр.: хоч вони не бачили кріпацтва й знали про його лише з гірких споминів недавніх кріпаків, але замісь того за свою довгу літературну діяльність вони були сьвідками довгої еволюції від реформи (знесення кріпацтва) аж до наших часів.

Першим з сієї ґрупи—в хронольоґічному ряді треба назвати Ол. Кониського. Перші оповідання його датовані 1861 роком, і за свою сороклітню діяльність, починаючи з простої, наївної „Спафарієвої Рудки“ й кінчучи траґічною „Хочаб була постати дожала“, між комічним „Бугаєм“ і сумними „Старцями“—автор дав цілу ґалєрію постатів селянського й інтелліґентного життя, цілу низку малюнків то сумних, то гумористичних.

Були у Кониського здібности й публіціста й сатирика. Поруч з його публіцистичними статтями та гострими коментаріями сучасного життя в приватних розмовах, поруч з сатиричними малюнками з сучасних літературних відносин можно поставити декілька оповідань, цілком перейнятих публіцистичним духом, мов написаних за для певної тези. Та і в инших повістях і оповіданнях легко подекуди помітити, як публіціст одною рисою, одним двома детайлями докінчує, закругляє малюнок письменника, надаючи йому иноді ледві-ледві помітний публіцистичний кольо-

Digitized by Google

рит, починаючи з оцінки головних течій інтеллігентного життя й загальним розуміннєм історичної еволюції українського народа, та кінчаючи критикою хибного погляду про джерела творів Шевченка. Богатьох фактів та течій дотикнув ся Кониський в своїх публіцистичних a parte в оповіданях і повістях.

Коли молодий автор починав свою літературну діяльність, кріпацтво було недавнім, вчорашнім минулим. Не бувши сам наочним сьвідком сього морального прокляття, що звуть звичайно кріпацтвом, він і не дав у своїх творах яркого, міцного малюнка тих відносин; але старші персонажі його оповіданнь згадують те нещастє, деякі ще з міцним обуренням, а иньші з тихим сумом при споминах про минуле, пережите страждання. Ось наприклад жебрак оповідає, як дідич взявши гроші за викуп, обдурив і не зробив про се відповідної заяви, а новий дідич загубив усю його родину, вимогаючи такої ж самої праці від них, як і від иньших кріпаків (Старці). Ось стара жінка в своїх споминах згадує про морально-шкідливий вплив панського двора на село („Хвора душа“). В оповіданню „Протестант“ намалював нам автор постать селянина, що за для своєї псіхічної вдачі цілком не може звикнути з умовами кріпацького життя. Отсих малюнків досить, щоб характеризувати минуле і викликати певне почуттє у читача, невважаючи на простий, прімітивний зверхній вигляд оповідань і просту манєру оброблення фактів життя.

Давно сподівана воля прийшла якось непомітно: ось на приклад стара жінка селянка згадує, як в їх селі чекали на волю, виглядаючи, що привезе її „єнорал“. Прислухались до дзвінків, розрізняючи між звичайним поштовим дзвінком, который ніби „промовляє: звертай, звертай“, та дзвінком станового, который мов каже: „давай, давай!“, та виходили зустрічати тую волю і всеж таки не підстерегли, не вгадали. З волею зараз же почали ся ріжні сумніви та непорозуміння, ось хоч би з наділом: старі люди дивили ся на се дуже скептично, не хотіли брати наділів. Почались сумніви вже з того, як розуміти „Положеніе“ та чи дійсно се справедливе „Положеніе“. Надумали ся нарешті та за радою сьвятого схимника з Лаври покликали до себе дотепного ченця: він прочитав „Положеніе“, пояснив, що було незрозуміле, та порадив перенести на користь селянам намічену вже межу проміж панською та селянською землею. Так було се зроблено добре, та непомітно, що дізнали ся про се лише 17 років пізнійше, й тоді

Digitized by Google

вийшла з того ціла історія („Півнів празник“). В иньшім сполученню з кріпацтвом стоять спомини в оповіданню „Хвора душа“: бувший колись кріпак так натерпів ся за ті роки, що почуває в душі непоборне бажаннє наговорити неприємних річий усякому пану, хоч би цілком невідомому; се ніби помста за колишній утиск, і ся прикмета лишила ся до кінця, не вважаючи на часті кари за сї лайки та ущипливі слова.

Такі то спомини про недавнє минуле. Про давнійші часи, давню пору невимовно-тяжкого кріпацтва нема таких споминів, простих та докладних, хоч в оповіданнях Кониського ми й зустрічаємо постаті старих дідів, як наприклад старий дід Євмен, або иньші. Але сї старі діди жиють самі-саміські, якісь відокремлені між молодшими людьми, та не дуже охоче ділять ся своїми споминами про старі роки. Цікаві два сусіди й товариші, діди Славир і Пухир, з їх щирим бажаннєм порозумітись в такій, здавалось, дрібниці, що один непомітно, помилкою вкосив ся в лан другого: в сїм своїм плятонічнім бажанню дійти „за те сїно до правди“ вони звертали ся навіть до судді, але з того нічого не вийшло. Дід Євмен в оповіданню баби Красючки вийшов дуже цікавий, майже епічна постать: високий на зріст, міцний та живий—не вважаючи на старі вже літа; разом з тим се дуже добра, приязна людина, се наче втіленнє прінціпа давньої солідарности та самозапомоги селян. Дід Євмен знає, хто бідує на селї, й сам поможе, та й иньших до того зверне: то він скаже дівчатам в осени попрясти кожній для бідних, або дасть грошей погорілому, щоб поставити хату. Трапилась на селї сварка та ледви не скінчилась дуже поганою справою—карою на тїлї для одного парубка, і знов дід Євмен встиг помирити та полагодити справу. При всїм тім дід Євмен був дуже гострий на язик та своїми дотепними глузуваннями дуже допікав своїм односельцям, що звичайно почували правду в сих гострих словах.

Порівнюючи давнє та сьогочасне, старі люди не все були задоволені зміною: не завсїди виходить на ліпше, псують ся люди й „злодійство таке розвело ся, що й не сказати“. Таке розумінне причин сієї зміни дуже б було привабне в своїй простоті, але не можна згодити ся в сїм з ними, з старими людьми: треба розглянути ся по глибших причинах відмін в сїм новім життю. Малюючи образки сьогочасного сільского життя, автор зазначує й такі зміни: економічний стан та пережитки з минулого, брак осьвіти

Digitized by Google

загальної й спеціяльно-селянської техніки, далї розлад між старшими та молодшими, відкремленнє від сільскої маси пів-інтелїґенції, що морально стоїть дуже низько—ріжних писарчуків, крамарів та салдат, що побували в містї, вертають до села з нехітю до звичайної сільської працї та погордою до своїх „неосьвічених“ земляків. З другого боку треба завважати прихід на село чужих людей, ріжних пройдисьвітів, що з гучними фразами про меньшого брата чи може і без сих фраз думають лише про те, як би з сього меньшого брата поживити ся. Ранїйше селянин-кріпак знав лише свого пана, що вимагав від нього працї та грошей. Тепер він уже на волї, але коло нього сила людей, ласих на чужий кусень, що тільки одного пильнують, як би піддурити хлопа.

Ось наприклад оповідання „Спокуслива нива“. Сільському сьвященнику о. Кузьмі дуже хотїло ся прилучити до своєї землї й сусїднїй кавалок—„спокусливу ниву“ Олешка, але сей ніяким чином не хоче пристати на такий плян, бо для нього ся земля „сьвята батьківщина“. І ось коло Олешка починають ся ріжні інтриґи. Олешко був людина чесна й енерґічна й дотепна, часто він виводив на ясне ріжні заходи сільських богатирів, шкідливі для громади, й за се його дуже поважали, а иньші бояли ся його та вважали за шкідливу людину. На сих то відносинах і будує свій плян о. Кузьма, щоб збутись неприємної людини та придбати спокусливу ниву. Підсобляє о. Кузьмі сільський крамар, Мошко, а потім сільський писар—Єлисей Савич, що хоче сватати сестру нового вчителя Коломійця і просить у о. Кузьми посередництва в такій справі. Коли таким чином коло бідного Олешка завязали ся з усїх боків інтриґи, богато працї прийшлось прикласти вчителю Коломійцеви, щоб вирятувати Олешка. Але всеж таки вчителя Коломійця за його „шкідливу“ діяльність перенесли до иньшого села, а спокуслива нива перейшла до о. Кузьми. На сїм образку легко бачити темні сторони сьогочасного сільського побуту, шкідливий вплив місцевих богатирів та безпомічність одинокої чесної та щирої людини супротив інтриґ впливових та богатих людий.

В сїм оповіданню — самі сільські люди, усї події на селї, а ось в иньшім оповіданню „Наввипередки“ події виходять вже поза границї сільського життя й виступають вже иньші люди. На сільських землях знайдено руду й ґрупа богатих людей хоче придбати у селї собі право експльоатувати сю руду, а щоб дешевше се вийшло — розумієть ся, всїми засобами дбає оду-

Digitized by Google

рити селян. Але трапляють ся конкуренти й хотять піддурити одні одних; кінчить ся се успіхом хитрійших, а сільський учитель, що хотів заступитись за селян та допомогти їм в сій справі, мусить перенести ся на иньшу, гіршу посаду, в далекім та глухім кутку.

В сих двох та численних иньших оповіданнях автор підносить, що на його думку буває головним нещастєм сьогочасного сільського побуту. Економічне бідуваннє, брак осьвіти, брак суспільного самопочуття та розуміння своїх прав — се важне лихо й сьому треба допомогти не відкладаючи та не гаючи часу. В сїм завданнє та обовязки сучасної інтеліґенції й вона мусить іти на зустріч бажанням сільського люду, бажанням може й не зовсїм ясним та зрозумілим і для них самих, бо вони, селяне, можуть і не розуміти гаразд, чого їм треба. І для інтеліґенції — нераз підкреслює автор — се не любезність з її сторони молодшим темним братам, се обовязок, довг, і ті, що не виповнюють сього обовязку, ті — грішники. Таку назву дав автор одній своїй повісти, де молода й талановита артистка захоплена отсїєю ідеєю про моральний довг інтеліґенції перед народом, кидає Петербург, щоб на завсїди оселити ся у себе на хуторі близче до селянського життя тай допомогати їм своїми знаннями та своєю працею. Широке та глибоке почуттє свого обовязку, свого довгу, міцне й ясне переконаннє впливає на иньших, і Кониський кілька разів з великими симпатіями малює нам в своїх оповіданнях такий моральний вплив осьвіченої та переконаної одиниці, що притягає до праці байдужних чи нерішучих. В однім оповіданню: „Вісїм день з життя Люлї“ бачимо, що в молодій жіночій душі ся вірність ідеї лишаєть ся й по смерти любимої людини, яка вперше своїм словом та прикладом вияснила й підтримала ще неясні й несьмілі альтруїстичні змагання.

Не припадково в двох вище показаних та і в иньших оповіданнях Кониський малює нам учителя на селї дорадником та помічником для селян в важну для них хвилю життя. Кониський високо ставив діяльність щирого та працьовитого вчителя на селї: се не тільки властива вчительська праця, але й взагалї близькість до народньої маси та можливість впливати та допомогати своїм знаннєм. Не раз звертаючись до сієї теми в ріжних випадках, автор доторкнув ся її також і в оповіданню „Непримирена“: для Танї, головної особи повісти (оповіданнє

Digitized by Google

написано в автобіоґрафічній формі, від самої Тані) се високий ідеал — діяльність сільської вчительки. Вона хоче конче осягнути свою мету, не покладаючи рук працює серед важких обставин над своєю осьвітою (збіднілі її родичі не могли дати їй звичайної осьвіти) й нарешті витримавши з великим усьпіхом відповідний іспит дістає бажане сьвідоцтво на сільську вчительку. І тут устами Бориса, її вчителя та друга, а опісля чоловіка автор висловляє свою думку: не шукаймо в життю величезної, видатної праці; життє складаєть ся з дрібних вчинків і вимагає дрібної, але невсипущої праці — робити розумно та чесно свою невеличку, може непоказну працю, тай знаходити в ній самій задоволеннє, не вважаючи на відносини до сього иньших людий.

Як письменник реаліст Кониський не міг потаїти від читача, що не самі лише втіхи та приємности лежать на сім шляху, й закликаючи до невсипущої, щоденної праці на користь народу, він намалював в кількох яскравих малюнках ті важкі обставини, серед яких доводить ся працювати. Се не припадкове перенесеннє на гіршу посаду вчителів, що за для активної помочи сільському люду вийшли з вузьких границь визначених властиво педаґоґічній діяльности сільських учителів („Спокуслива нива," „Наввипередки"): се звичайна кара, що в самім початку призвичаєння з місцевими умовами життя та користної праці відриває людину та й закидає на нове місце, серед иньших умов та обставин, в далекий кут. І Тані з повісти „Непримирена" довело ся б пережити таку прикру зміну, як би їй не усьміхнула ся доля: вона вийшла заміж за Бориса і як жінка дідича спокійнійше учителює у власній школі в своїм селі. В иньших випадках кінчить ся далеко не так щасливо: відірвані від звичайних умов життя та праці, закинуті в глухий кут чи на далеку північ, учителі часто не витримують моральних страждань. Ось наприклад повість „Юрій Горовенко", де так богато споминів з минулого та автобіоґрафічних вказівок — се сумна доля людини, що з такими надіями почала свою діяльність і так несподівано швидко мусіла її перервати...

Ті більші повісти з життя інтеліґенції — „Юрій Горовенко", „Непримирена", „Грішники", се не тільки малюнки життя й діяльности української інтеліґенції, не тільки сумна хроніка її несповнених надій та даремних зусиль, се крім того відгук ду-

Digitized by Google

мок і плянів самого автора й виведені їм тут живі люди своїми розмовами, своєю діяльністю нагадують ради та вказівки Кониського публіциста в його публіцистичних статях. І ся програмова, публіцистична сторона повістей Кониського мала певний вплив на виховання української молодїжи з кінця вісьмидесятих та з початку девятьдесятих років.

Симпатії автора лежать по стороні щирих та непомітних працьовників, що без гучних фраз та без зайвих слів роблять свою роботу на користь українського народу. До певної міри наведений вище вислов Бориса („Непримирена") служить відгомоном думок і самого Кониського. Після численних проб оброблювання загальних програм та шукання нових шляхів і у суспільстві збудили ся сумніви до сих проб, що ні до чого не привели, а забрали богато часу та сил, прокинула ся знехіть до теорій та схем. Подїляв сей настрій і Кониський і він з натиском вказував на невідложну працю коло народньої осьвіти, коло поліпшення в ріжних напрямах народнього добробуту. З щирою симпатією намалював він постать сестри жалібниці, що не дбаючи про себе ходить коло хорих і нарешті й сама вмирає коло них від тої хороби. Часто зупиняв ся він з симпатіями на діяльности сільського вчителя, малюючи важкі обставини, серед яких доводить ся працювати на селї. Письменник, якому в молодих лїтах прийшло ся пережити кілька важких років в чужій країні, серед чужих людей, міг з повним правом підкреслювати, що і в малих справах передо всім потрібна щира любов до свого народу та непохитна вірність своїм переконанням.

Іван Левицький-Нечуй.

Левицький хронольоґічно слїдує за Кониським. Ровесник по віку, Левицький пізнїйше виступив в лїтературі зі своїми першими оповіданнями, за те був більш плодовитим та ріжностороним в своїй лїтературній діяльности. В Кониського були прикмети публіциста і через се в його оповіданнях ми бачимо часом на малюнках письменника риси та тони покладені рукою публіциста, відчуваємо подекуди вплив заздалегідь укладеної схеми. У Левицького нема сього, він усюди виходить з живої дійсности, підпадаючи безпосереднім міцним її впливам. З другого боку Кониський почуває себе близче до своїх персонажів, він захоп-

Digitized by Google

люєть ся їх радощами чи горем, сам переживає сї почуття чи змагання. Левицький дивить ся на все більш спокійно: як письменник придивляєть ся до життя більш типово, передає се в своїх яскравих малюнках, і більш нічого. Можно б сказати, що у Кониського більш лїричних, а у Левицького більш епічних прикмет в лїтературній творчости. Одна з головних прикмет Левицького як письменника полягає в тім, що він уміє надати характер загальний тим окремим епізодам та подіям з життя, які наводить в своїх оповіданнях. На зверхній погляд Левицький оповідає нам індівідуальну історію певної людини чи цілої родини, але сї випадки та події приймають значіння загального та типового явища. Завдяки сїй прикметї в лїтературній творчости Левицького родина Кайдашів з її щоденним життєм та працею, з її звичайними сварками та суперечками, являєть ся для читача типовим малюнком сїльського життя взагалї. Таким чином і біографія Василини (Бурлачка) або Ганни (Дві Московки) не тільки малює нам її особисті пригоди, особисте щастя чи горе, але поруч з тим дає загальний малюнок обставин життя та працї на буряках і на цукроварнях. Так само в „Хмарах“ показано, під якими впливами складало ся життє доньок та внучок київського міщанина Сухобруса, життє о стільки відмінне від простого та працьовитого побуту старозавітньої заможньої міщанської родини, а се все з зверхнього погляду—історія одної родини.

З другого боку треба також зазначити, що Левицький не тільки вміє добре й докладно придивлятись до життя, але і вміє виріжнити більш важні річи, відокремити їх, і кладе їх звичайно в основу свого малюнка, своєї характеристики: через се малюнок стає ясним та яскравим, і не заваджають в нім зайві деталї. Кількома зручо зазначеними рисами Левицький малює цїлу ситуацію, характер персонажів, псіхічне становище або соціяльні умови. До Левицького ще нїхто в українській лїтературї не давав таких докладних та яскравих малюнків українського життя і при тім з ріжних його боків. Чого-чого тільки не доторкнув ся Левицький. Він схарактеризував ріжні соціяльні та економічні ґрупи українського життя з їх особистими прикметами й зазначив їх обопільні відносини. Таким чином ми знаходимо в оповіданнях Левицького малюнки селянського життя та нових на нього впливів, панський двір та побут сїльського духовенства, життє студентів академії і учениць в однім панянсь-

Digitized by Google

кім пансіоні. Реалістично намальовані сільські сварки і теоретичні розмови про націоналізм і космополітизм — все се знайшло у автора місце. Але життє не лишалось постійним; анї само в собі, анї перед поглядом письменника. Життє змінялось і придивляючись до життя та малюючи його в своїх оповіданнях письменник конечне мусів передати в своїх малюнках сю зміну форм життя. Малюючи побут певної ґрупи в своїх оповіданнях, віддалених одно від другого кільканадцятьми роками, малюючи кожний раз не з голови, чи з споминів, але з натури, з дійсности, письменник може й сам того не помічаючи, підчеркнув зміну, еволюцію життя: читачі легко се помітять, коли порівняють два оповідання на близьку тему, наприклад з сільського життя, але писані одно в кінці шестидесятих чи в початку семидесятих років, а друге — двадцять літ пізнійше, в девятьдесятих роках. Але окрім таких поодиноких малюнків та оповідань Левицький уміє в одній більшій повісти простежити та намалювати зміну поколїнь та поглядів, перехід від батьків до синів, виводячи з звичайним своїм талантом з окрема кожне поколїннє з його особливими прикметами, а потім і відносини його до дальшого поколїння. Коли оповідаючи автор тримаєть ся хронольоґічного прінціпа й переказує нам одне за другим життє кожного поколїння, перед нами хроніка кількох поколїнь: в „Хмарах“ наприклад ми маємо три поколїння — міщанська родина Сухобрусів, далї родини його зятїв — Воздвиженського й Дашкевича, професорів академії, і нарештї професорські доньки і Радюк. В иньшім випадку перед нами лише одно поколїннє, але в окремім екскурсї автор оповідає про батьків: так наприклад в „Причепі“ ми з окремого великого екскурсу дізнаємось про міщанську родину Лемішки, якого син поріднившись з Пшепшинським, звав ся вже Лемішковським та соромив ся рідної мови. В сім рядї малюнків, то сумних і траґічних, то гумористичних та веселих, перед читачами непомітно переведена цїла еволюція культурна чи соціяльна або економічна.

Спомини давнїх часів кріпацтва знаходимо в повісті „Микола Джеря“—се цїле життє втїкача кріпака, життє повне гірких вражінь, важкої працї і постійного протесту. Микола Джеря, се типовий зразок втїленого протесту, людина більш ніж иньші дразлива на людську неправду, що засвіди бореть ся против неї. Уродив ся Микола в панськім селї й через те розуміннє за-

Digitized by Google

гальної неправди прокинулось у нього з приводу відносин панів та селян. Автор дає зразок тих думок, які ворушились в серці Миколи, показує той шлях, яким ішов Микола до своїх виводів про панську неправду. Одного дня молотив Микола з батьком панське збіже. „Микола глянув на незлічені скирти, задумав ся і спитав у батька: На що одному чоловікові так багато хліба? Господи! Чи вже він поїсть оце все?“ А ось і другий зразок—в довгі зимові вечери та вдосьвіта в Джериній хаті горіли тріски на припічку в челюстях. Коло печі Джериха та Нимидора сиділи і пряли панське прядиво. Микола стояв коло лежанки і мняв ногами коноплї... Він думав про те, на що його Нимидора пряде не собі і йому на сорочки, а комусь иньшому.

Панщина важка була і сама по собі, а ще доводилось за для неї кидати власне поле, коли властиво треба б було жати власне збіже. Якось женці пішли жати на своє поле, бо саме була пора жати, — їх всіх на панськім дворі вибили різками; приходилось жати своє в ночи після панщини. А ось також зразок: звичайно після пологів давало ся пільги трі днї. Нимидора привела доньку, на третій вільний ще день устала і порала ся коло хати. Їхав поуз хату осавула, побачив Нимидору і міркуючи, що вона лїнуючись не пішла на панщину, не чекаючи відповіди оперезав її нагаєм по спині. Під такими важкими враженнями виростало в Джериній душі почуттє безсилої ненависти супротив панів, важка праця втомляла тїло, а негуманне поводженнє, зневаги отруїли душу. А ось наслїдки такої важкої щоденної панщини. „Одного вечора старий Джеря прийшов з панського току та й звалив ся: в його нїчого не болїло, але уся його сила хто зна де й дїлась! Тонка шия стала ще тонча, сухе лице стало ще сухіще; очі позападали дуже глибоко, а обидві руки по самі кісточки так трусились, що він не міг нїчого держати в руках. Важка робота виссала в його усю кров... Вся його сила пішла на чужу користь, в чужу кишеню...“ Дуже сумні спомини лишила на довго по собі панщина і богато літ пізнїйше припадкова згадка в розмові про панський двір та панщину наводить сум на всїх присутних.

Вертаючись після довгої блуканини в рідне, вже вільне село, Микола Джеря сподївав ся знайти нові, лїпші порядки, думав що йому не доведеть ся вже більше сперечатись із-за людської неправди. Але надія його не здійснилась. Правда, вже була воля,

Digitized by Google

старої панщини небуло, але стара панщина лишила по собі деякі пережитки, маленьку панщину. Завели волость і обрали голову, але голова з писарем почали красти громадські гроші та прислужуючись богатшим накладали більш податків на плечі біднійшим. Міцно усів ся на селї Жид-шинкар та заробляючи добре на горілцї, піддурював і иньшими способами темне селянство, користуючись з бідности та безпомічности сільської. Не було справдї кріпацької залежности від панів, але була за те иньша залежність—бідних і темних селян від богатих та їх визиску. Сумні враження!

Видаючи доньку Ганну за Василя, родичі казали: хоч будеш московка, за теж будеш вільна, непанщинна... ліпша воля з бідністю. Але час скоро показав, що то — голодна воля, без землї та хлїба. Працюючи наймитом по чужих людях, Василь мріяв про власне господарство, пару волів та плуг і працювати для себе на власній землї (Дві московки). Се дійсно найвища мета, найглибше бажаннє: деяким пощастило його здійснити в своїм життю. Але вже дальшому поколїнню прийшло ся зазнати грізної небезпеки: землї ставало за мало. Знов власна земля стає найвищою метою, придбати її стає найщирійшим бажаннєм; вона причина непомітних, але сумних сільських траґедій і подій. Ось наприклад в оповіданню „Пропащі“ бачимо, що дївчина Лукина любить парубка Уласа, але вони обоє бідні, через те для них се щастє являєть ся не можливим: Улас одружив ся з богатою Гапкою, а Лукина в відчаю з намови матери виходить заміж за богатого удовця. Але для сієї і для того життє склало ся нещасливо з нелюбом та з нелюбою жінкою. Сумні думи обгортають Лукину: через поле, через землю покинув мене Улас! В моєї матери нема поля! Хибаж не через поле моя мати хоче мене віддати за старого Хавруся? Се одна з сільських траґедій, які викликало безземеллє.

В повісти „Бурлачка“, виряжаючи Василину вперше на панські буряки, мати завважає з сумом: „Ой, бою ся за свою дочку. Там же збіраєть ся всякий нарід“. — „Що ж маємо робити, — сказав батько, — бій ся, не бій ся, а на заробітки треба посилати дітей, грошей треба. З'їжа велика. Нехай іде заробляти“. Бідна мати не помилилась, панські буряки були для Василини початком її сумної блуканини та гіркого життя на заводах і тільки цілком несподївано спасла її любов Михалчевсь-

Digitized by Google

кого від звичайного сумного кінця. І се не одній Василині грозила ся небезпека. З своїм звичайним майстерством, яскравими рисами малює автор працю на панських буряках та умови життя на цукроварні і суконній фабриці. В перших оповіданнях се тільки злегка начеркнуто. В оповіданню „Дві Московки“ праця на буряках намальована маленькими рисами, навіть трошка в іділлічному тоні: Василь і Ганна стоять на двох рядках поруч, далеко поперед усіх врізались в зелене бадилле, а за ними рушником простягла ся чорна виполота полоса з двома рядками буряків. В оповіданню „Запорожці“ припадково згадано про „ляхівську сахарню“, в повісти „Причепа“ кинено сумне спостереженнє, що панські сахарні їдять ліси по Україні. За те малюючи блуканину Миколи Джері, як він утік від пана, автор спиняється над докладною характеристикою умов життя та праці на тих цукроварнях, де робив Джеря. Докладнійше змальовано тут економічну сторону праці, матеріяльні умови, несподіваний різкий перехід від сільської праці на полі на сьвіжім повітрі, до фабричної праці, в тісній, смердючій хаті, важка праця при поганій страві, бруд та неохайність усюди, нарешті важкий утиск від хозяїв та доглядачів. Все се підкреслено в сій повісти яскравими та різкими рисами. Доповненнє до сього дає „Бурлачка“, де більш звернено уваги на моральний бік фабричної праці. Реалістичні та сильні малюнки фабричної деморалізації нагадують такі ж малюнки мійського життя в повісти „Дві Московки“; так само собою приходить в голову порівнаннє тої сцени в „Дві Московки“, як пяну Марину викидають на вулицю з шинка, з сією сценкою в повісти „Бурлачка“, де Василина лежить пяна без памяти на землї серед шляху.

Таким чином, як бачимо, фабрика не тільки певна ступінь економічної еволюції, що руйнує старі умови хліборобського життя та праці, але разом з тим вона являєть ся міцним та небезпечним ферментом деморалізації, що нищить давні патріярхальні звичаї і звязки родинного життя. Фабрика забирає робітників з села з звичайних обставин і умов життя і знов вертає їх у село, але вже перероблених новими впливами. Посередниками між фабрикою та селом являють ся у Левицького в його повістях Жиди. Се не тільки шинкар на селї, що продає горілку, а разом з тим заробляє, позичаючи селянам гроші за великі відсотки. Сьогочасний Жид-шинкарь займає ся й иньшими справами, всякими, де

Digitized by Google

тільки можна де-що заробити. Такий шинкар на селї — по словам автора — се тільки один вузлик з великої сїтки, що покриває цїлу країну, один лише посередник в великій орґанізації експльоатації та визиску. Докладно намалював сю орґанізацію Левицький в повісти своїй „Бурлачка". Стеблївський жид Лейзор Рабиненко взяв ся постачати робітників на стеблївські та иньші місцеві фабрик. Він мав своїх помічників та аґентів, які за довги та позички тримали в своїх руках богато людей по ріжних селах і примушували їх відробляти сї позички; за таке посередництво вони одержували від Лейзора платню за кожного постаченого ними робітника. Меньші аґенти сами їздили з музикою в фурґонах по селах та тим прибавлювали дївчат іти працювати на буряках (Бурлачка). Але шкідливий вплив Жидів на селян ішов глибше. Хоч самі селяни помічали се в діяльности шинкарів, але все ж таки дуже важко було їм сих шинкарів вижити з села та відібрати від них шинок („Микола Джеря", „Кайдашева сїмя"): завше шинкарі вміли таким або иньшим чином вплинути на селян та поставити на свойому. В повісти „Бурлачка" ми бачимо, як Жид поставляючи на панські буряки робітниць, разом з тим не цурав ся і иньших послуг: так наприклад знаючи вдачу пана Ястшембского, Лейба звертає його увагу на гарних дївчат, між иньшим і на Василину. В повісти „Рибалка Панас Круть" намальовано зразок економічної залежности шевця від шинкаря Берка, а в оповіданню „Приятелї" шинкар Шмуль провадить цїлу орґанізацію крадїжки, підмовляючи иньших красти і беручи собі більшу частину користи. Так він заохочує до такого веселого та легкого життя Кузьму Гуляя й робить з нього собі злодія-помічника. Такими рисами малює Левицький діяльність на селї Жидів експльоататорів, шинкарів та скупщиків і лихварів.

Не тільки сама фабрика своїм економічним та моральним впливом руйнує старе життє, давні споконвічні умови праці. Шкідливий вплив на село має також і місто — на селян, що в нїм жили якийсь час. Видно се на сільській молодїжі, передо всїм на вояках: вони придивляють ся в містї до иньшого, здаєть ся їм, більш легкого та веселого життя, і побувши в війську приносять вертаючись до дому на село нахил до мійського життя, погорду до старих звичаїв, знехіть до звичайної сільської праці, яку вони тепер уважають за важку та непоказну для людей більш осьвічених, ніж звичайні селяне: при-

Digitized by Google

носять з собою вояцькі пісні, російську мову, з якої і утворюють на селї якийсь специяльний українсько-російський язик: хоч він і мало зрозумілий, але всеж таки подає можливість дивитись з погордою на всїх иньших, що не вміють говорити по благородному. Такий наприклад син Ганни, Івась в оповіданню „Дві Московки", або в повісти „Хмари" сільські парубки з їх погордою до рідних пісень та рідної мови, що таким сумом огортає серце Дашкевича.

Таким чином бачимо в оповіданнях Левицького ріжні сторони сільського життя. Соціяльна еволюція після реформи, починаючи з сьвіжих ще споминів та пережитків кріпацтва, далї еволюція економічна, радісне почуттє довго сподїваної волї уступає місце прочуттю нових, важких обставин. Замісь колишньої залежности від панів виступає залежність від богатих власників або сільських богатирів. Скоро дає себе почувати і брак землї й примушує робітників без землї шукати працї поза селом. Корисною через те являєть ся фабрика—вона дає працю сільським безземельним робітникам. Але разом з тим фабричне життє стає тим міцним ферментом, що руйнує давнїй, споконвічний хлїборобський побут і вносить деморалїзацію в селянське життє. Поруч з сим зазначуєть ся і денаціоналїзація, нові обставини і впливи зменьшують силу національної самосьвідомости селян, псують стару народню мову домішкою російської мови, додають погорди до своїх звичайних умов життя, прищіпляючи разом з мріями про веселе, легке життє і зневагу до свого сільського хлїборобського.

Сї зміни в народнім побутї Левицький намалював в рядї своїх оповідань з звичайним майстерством та реалїзмом. Автор знає добре сільське життє і через те його малюнки і постатї виходять дуже живими та правдивими. Найбільш відома і популярна з сього погляду його „Кайдашева сїмя": се малюнки сьогочасного сільського життя — історія родини Кайдаша. За для простоти свого змісту, реалїзму подій та психольоґії окремих персонажів, нарештї за для своєї мови — кольорітної та міцної се одно з лїпших оповідань. Історія родини, головна тема — дуже давня та звичайна. В суцільній та спокійній родинї починають ся сварки та бійки, зпочатку із-за невісток, а потім сварять ся між собою сини і батько: дорослї сини не хотять коритись та слухатись батька, а з другого боку батько, почуваючи

Digitized by Google

себе ображеним, не хоче відректи ся від своїх прав. Вже й батько вмер, а сини всеж таки сварили ся завще проміж себе; прийшлось поділити на дві частини, поставити паркан, але і се не дуже помогло: була між иньшим стара груша, що при поділї стала Лавріновою, але росла на тій половинї, яка відійшла до Карпа, другого брата: діти обох братів, розумієть ся, вважали сї грушки своїми та рвали їх, і за для сього звичайно виходили сварки; кожда родина хотїла мати на сю грушу свої лише виключні права: питали поради у волосного і у сьвященника, але завсїди хтось був незадоволений. Нарештї груша усохла і обидві родини помирили ся одна з другою.

Окрім селянської верстви знає також добре Левицький і побут міщанства і життє духовенства по селах. До міщанського побуту звертав ся нераз автор у своїх оповіданнях та пієсах: докладно і яскраво намалював він родину Сухобруса в „Хмарах“, родину Лемішки в „Причепі“; сїй темі присьвятив він також і комедію свою „На Кожумяках“. Повно та кольоритно малює він старе міщанське життє, з певними споконвічними звичаями, традиціями та поглядами. Але як на селї ми мусїли завважити нові впливи фабрики та міста, фабричного та мійського життя, так і тут міщанський побут підпадає під нові впливи і при тім не дуже високої культурної марки. Як сїльські парубки, спробувавши фабричного або мійського життя, переймають ся де-якою зверхньою культурністю і погордою до своєї верстви, так само почувають себе й „пів-інтелїґенти“ з міщанського кола, як наприклад Євфросина й її наречений в комедії „На Кожумяках“; так само пориває зі своєю верствою і більш осьвічений Яким (родина Лемішки в „Причепі“), а доньки міщанина Сухобруса виходять заміж за професорів академії і перш від усього дбають затерти в собі останнї слїди колишнього життя („Хмари“). Спокійно малює нам письменник перехід доньок Сухобруса з обставин міщанського життя до професорського кола, з спокійним юмором висьміває зверхню культурність Євфросини й її нареченого, але з сумним почуттєм переказує долю Якима Лемішки.

В сумнім оповіданню про долю міщанського сина Якима Лемішки виступає ще й денаціоналїзація: ставлячи против себе старий міщанський побут з давнїми традиціями і звичаями, а з другого боку дрібну польську шляхту на Волинї з її національ-

Digitized by Google

ним шовінїзмом та різкою погордою до всього хлопського, українського, Левицький почував великі симпатії до одної сторони і се відбилось на його малюнку. З великим замилуваннєм — більшим ніж в иньших своїх оповіданнях з міщанського побуту — зупинив ся він тут на прикметах сього патріярхального життя, на традиціях та поглядах, що заховали ся тут від давнїх часів. Майже епічними рисами намалював Левицький міцну, кремезну постать старого Лемішки: всї сімпатії автора на сїм боцї й се дало привід одному критикови висловити докір за шанування навіть перестарілих вже пережитків. Але читачам завсїди треба памятати сю схему par contraste. З одного боку — міщанська верства та духовенство на селї — і те і друге перейняте старими національними традиціями; з другого боку „причепи“: Зося — жінка Якима Лемішки, Полька з походження, та Серединський — чоловік попівни Ганї, з спольщеної козацької родини. На Якима Лемішку вже вплинула російська школа; повернувшись зі школи до дому він почуває себе тут чужим і далеким від звичайних інтересів міщанського життя, а Зося пізнїйше цїлком забрала його в свої руки: він почав говорити по польськи, підпав під вплив польських традицій і цїле домашнє життє у нього було уряджено на польский зразок. Щось подібне трапилось колись давно — переказує автор — з предком Серединського, козаком Середою, а тепер Ясь Серединський підпадає впливам Зосї і дрібної польської волинської шляхти, переймаєть ся польськими поглядами та звичаями і хоче переробити також в сїм напрямі свою жінку Ганю, але се йому не вдаєть ся і кінчить ся дуже траґічно — смертю Ганї. Національне питаннє — властиво питаннє про денаціоналїзацію української людности, се болюча тема для Левицького: він доторкаєть ся її в малюнках селянського побуту, говорячи про молодше поколїннє, бувших робітників або салдатів; він занотовує се в міщанській верстві, як ми бачили се на прикладах молодого Лемішки, Євфросини або родини Сухобруса; він зазначує се в сїльськім духовенстві, де старе поколїннє сьвященників, простих в складї свого життя та близьких до народу, заміняють молодші, вже з иньшими змаганнями та бажаннями, з погордою до простого селянства; нарештї подібні зразки денаціоналїзації дає Левицький з побуту дрібного українського панства та інтелїґенції.

Велике значіннє надає письменник шкільним впливам і ба-

Digitized by Google

жаючи дати докладну характеристику певної людини або цілої верстви, завсіди згадує про шкільні роки, про шкільні впливи. Так малюючи побут духовенства („Причепа“, „Старосьвіцькі батюшки“, „Поміж ворогами“ etc), Левицький разом з тим подає і характеристику вчення в бурсі, семінарії та академії (для останньої до тих повістий треба ще додати і „Хмари“), так само малюючи побут дрібного українського панства („Хмари“), чиновної інтеліґенції чи міщанства, він не забуває дати характеристику сьвітської школи, кінчаючи університетом. Таким чином для нас являєть ся можливість простежити, як враження дитячих літ сполучають ся з шкільними впливами та суспільними течіями і разом утворюють сьвітогляд молодіжи (університетська молодіж з Радюком на чолї — в пов. „Хмари“, академічна молодіж в тій же повісти, жіноча молодіж з її змаганнями та поглядами в пов. „Над Чорним Морем“, там же спомини вчителя Комашка про свої дитячі роки). Иньшими словами, маючи перед собою соціяльний або псіхольоґічний тип, ми можемо аналізувати, що дала йому верства його, а в чім вплинула школа. З постатей молодіжи найбільш повно намальовано Радюка, студента київського університета з шестидесятих років: се улюблена дитина письменника і виясненню її псіхольоґії письменник присьвячує богато місця. Так часто звертаючись до обопільних відносин двох поколїнь, так часто малюючи зміну обставин життя і поглядів, автор все ж таки лише в однім випадку задумав докладнійше намалювати конфлікт старого і молодого покоління, поставити одно против другого, і сей випадок як раз дотикаєть ся Радюка. Нарешті в поглядах Радюка ми можемо бачити певний відгомін національного сьвітогляду самого письменника. Се все надає особливу цікавість відповідним розділам повісти „Хмари“.

Павло Радюк — з небогатого українського панства — виріс на селї і бачив близько селянське життє. Вчив ся він в університеті в той час, коли між студентами разповсюднені були західно-европейські ідеї, взяті з французьських та німецьких брошур. Сї думки були горячі і щирі, проґрама взята була з европейської літератури, але треба було розробити її в деталях та прикласти до рідного життя, до сього Радюк показав ся нездібним, він узяв лише головні риси, не проробляючи подробиць. Провідна думка — се народовство: „ми носимо народню свиту, бо ми народовці; стаємо на бік народа: ми націонали... і пісень

Digitized by Google

співаємо сільських і пишемо книжки сільським язиком, бо ми демократи“ — так заявляє в імени цілої ґрупи Радюк здивованим родичам і знайомим. І знов в імени цілої ґрупи заява про вихованнє дівчат: „нам не треба грапинь! нам не потрібно княгинь!... нам треба добрих і розумних женщин, хозяйок“ — такі загальні заяви Радюка демократа і народовця. Які ж із сього більш конкретні висновки? „Чи ви знаєте, що ми всі терпимо і самі того не добачаємо?... Наша земля на Україні, як золото, а народ наш часто голодує... В нас нема промислу і крамарства; з нас висисає кров жидова і Ляхва, а про народ ніхто й не дбає, ніхто його не вчить, не навчає на розум... ми хочемо все перетрусити, передивитись“... Таким чином перш від усього иньшого — критична аналіза сучасних обставин і умов життя, як перший крок творчої праці; разом з тим піднесеннє народнього побуту і в культурно - духових і в економічних відносинах; далека ціль — неясна ще й для самого Радюка — „треба й панам до роботи братись, розділяти працю з простим народом, а вам (селянам) треба до книжок, до науки! Як поділимось ми працею й наукою — то й буде на сьвіті добро“... Здаєть ся, се загальні лише мрії про рівність, а близче Радюк не поясняє, як має відбутись сей поділ праці, хоч на се й були вказівки в соціяльній літературі того часу.

Такі загальні погляди та вислови Радюка. Ми бачимо, що на селі, під час сьвят живучи у батьків, Радюк носить свиту, записує народні пісні, читає діду на баштані „Наймичку“, допомогає якійсь хорій жінці. Окрім того він ще — для чого вже й не треба бути конче народовцем чи демократом — знайомить ся з сусідніми панночками. Се все. Пізнійше Радюк зацікавив ся народніми петербурськими метеликами та й задумав і собі скласти гурток для видання народніх книжечок. Важко згодитись з письменником що до оцінки Радюка, яко „нової людини“, представника нових суспільних течій. Радюк — щирий і чесний, се безперечно; він любить село, любить рідну Україну, кохаєть ся в її минувшій історії, почуває темні сторони сучасного українського сільського побуту і щиро хоче щось зробити для селян. Се так, але у нього нема ширших поглядів, нема здібности для творчої праці, він познайомив ся трошки з сучасними ліберальними ідеями, але не може утворити проґрами діяльности, не вміє зробити висновків що до української дійсности. З другого

Digitized by Google

боку, придивляючись близче до Радюка як типа псіхольоґічного, також, здаєть ся, не можна покладати на нього богато надій: як намалював його нам письменник Радюк, не має великої енерґії, не проявляє її, се мягка, лагідна людина, і ми не знаємо, як довго буде Радюк підкреслювати свої погляди, коли мине пора надій і настане для українського суспільства сувора дійсність семидесятих років.

В виясненню національно-суспільного сьвітогляду Левицький не обмежив ся лише самим Радюком; він знов вернув ся пізнійше до національного питання, але на сей раз поставив се на иньший ґрунт. Радюк як репрезентант нових національно-демократичних поглядів зустрічає критику з боку старшого поколїння і вступає в полєміку з батьком у себе дома — легеньку, справдї, та більш горячу і отверту — в Київї в гуртї професорів академії. Вчитель ґімназії Комашко в пов. „Над Чорним Морем“ переводить полєміку вже не з старшим поколїннєм, а з космополїтами — також з молодїжи. Ми знаємо з „Хмар“, як Радюк хотїв прищепити сво національні українські погляди нареченій своїй Дашковичівнї, хоч без великого успіху. Подібна ж сітуація Комашка — він виріс біля народу; в мальовничих рисах встає перед нами його дитинство, коли він вертаючись на сьвята зі школи жив разом з батьком серед рибальської ватаги на лиманї або на Днїпровім гирлї. З другого боку мійська молодїж, з щирими та чесними пориваннями, але без тїсних та міцних звязків з народом: під впливом російської школи та західно-европейських ідей, вони, не почуваючи себе близькими до місцевої людности, переймають ся космополїтичними поглядами. Комашко в своїм націоналїзмі почуває під собою твердий ґрунт, для нього се не тільки теоретична схема, але осьвітленнє його щирих симпатій до рідного народу. Через те Комашко і може вплинути — наприклад на Саню — не тільки теоретичними доводами, але і силою свого міцного та глибокаго почуття до народу. Вказує письменник також і кілька рис з педаґоґічної діяльности Комашка: докладнійше, ніж то виходилоб з шкільних проґрам, оповідає Комашко учням про рідну старовину і подає їм уривки з народних дум про Хмельницького. Легко завважити, що як там в „Хмарах“ всї симпатії письменника були за Радюка, так і тут вони по сторонї Комашка: автор уважає космополїтичні погляди хоробливим і тимчасовим явищем; щира любов до рідного народу,

Digitized by Google

невтомна праця на його користь — се головна мета, і письменник гостро висловлюєть ся против космополітично - байдужних як і против інертних та лінивих.

В загальних рисах, в коротенькім начерку — ми переглянули літературне надбаннє Левицького. Як добре вмів сей письменник придивлятись до сучасного життя і як живо вмів малювати його! Перед нами наче дійсне життє в ріжних верствах суспільства та в ріжні моменти останнього півстоліття. Подекуди, справді, можно сперечати ся з автором що до критики чи оцінки типів та напрямів, але ніхто не може заперечити його спостереженням та малюнкам вірности та повности. В творах Левицького знаходимо хроніку українського життя за останнє півстоліттє, зміну поглядів і обставин, начерк соціяльної і культурної еволюції.

Далї буде.

ІВАН МАНДЖУРА.

З НЕДРУКОВАНИХ ПОЕЗІЙ.

Над озером.

Ранній вітрець полинув ось од моря,
Лишили сни свої мрії—казки,
Гаснуть потроху яснесенькі зорі,
Ці самоцьвітові в небі глазки.

З берегом хвиля прозірна шуткує,
Ластить ся наче до його вона;
Сьвіжий вітрець її лона цілує,
Зибом дрібненьким у ній порина.

Ось він на берег її наганяє,
Нею прикутий каюк обдає,
Раз як колиску його погойдає,
Вдруге на волю з собою ірве.

Тілько зірвать не здола його сила...
Гей, не турбуй ся, бо волї не мать
Вік свій прикутому! й сам без правила
Волї твоєї не хоче він знать.

Digitized by Google

Берегом сумно козаченько блудить,
Жаль йому очи сльозою вкрива,
Різвий вітрець його наче-б то будить,
Стиха ув-уха йому навіва:

Гей, стрепени ся, козаче-небоже,
Линьмо зо мною в далекі краї,
Слава лицарська тобі там поможе
Думки смутнії забути свої.

З нею й братерськая славная воля
Скоро ледачий твій сум розгуля;
Може й щасливая таменьки доля
В сьвітлоньці де закотилась твоя.

Ні вже, мій вітре, козачий ти брате,
Мабуть з тобою тому не гулять,
Серденько утле кому прикувати
Мала навіки дівочая стать.

Остання ніч.

(Переспів).

Окувала весь мир страховинная ніч,
Анї зірки, нї іскри просьвіту,
І нікого немає, хто мав би ще міч
Та надію діждати ся сьвіту.

Тілько сел пожарами в тій вишній ночі
Оссявають ся злякані люде,
Та кровавим промінням блискочуть мечі
Розсікаючи стомлені груди.

Сновигає в пітьмі недобита, сліпа,
Мов підкошений валить ся колос,
І жадає і жде чоловіча юрба,
Чи не вчує архангельський голос.

Того гласу жадає вона не на те,
Щоб і сьвітови знов возродитись,
Ні, жадаєть ся їй в гробовище пусте
Наізнов від живих схоронитись.

Digitized by Google

Ґраф Ф. де ля БАРТ.

Література і дійсність за часів великої французької революції.

В перехідну епоху, коли закінчений сьвітогляд, який відповідав духовним вимогам цілого ряду поколінь, роспадаєть ся, коли всї підвалини моралї, естетики, ладу суспільного і державного беруть ся до перегляду і переоцінування, різко відокремлюють ся два типи письменників.

Перші — люди справи, енерґічної вдачі, активні, пристрастні. Вони кидають ся в самий розпал боротьби, роблять ся речниками сподївань, надій, потреб і домагань чи всього народу, чи тої або другої його фракції. Їх натхнене слово видаєть ся сучасникам огневим мечем, що проникає до глибини їх сумлїння. І коли, знесилені в нерівній боротьбі, письменники сї переконують ся, що сьвітозорі обрії, які їм привиджували ся, ще далекі і колись то ще спустять ся на землю,—то вони роблять ся співцями туги і розчаровання. Лише туга ся инша, як та, яку звичайно називають „сьвітовою тугою". Сї письменники не оплакують невдачі й розчаровання свого „автономного" серця, не розчулюють ся при видї урн і нагробників, не тужать за „невідомим добром", не поривають ся до „зачарованного там". Вони знають, чого хочуть і відчуваючи суперечність між реальним і бажаним, висловляють не своє особисте горе, а народню тугу.

Другі — химерники, що цїлком поринули в сьвіт своєї душі, свого серця. Вони лишають ся спокійними глядачами суспільних подій, люблять красу у всїх її проявах, служать штуцї для штуки. Таких людий великі суспільні перевороти завжди застають несподївано. Вони прожили „на островах блажених", дивили ся на сьвіт і людий крізь призму свого ідеалїстичного сьвітогляду. І раптом хід подій, сказати б так, зводить їх з неба на землю; вони змушені вибирати між давним і новим, прилучити ся до тої або другої з партий, що борють ся. Вони неясно відчувають, що навкруги них тріщать і валять ся всї старі підвалини, що на них насуваєть ся грізна стихійна сила. А про те вони не знають життя, не знають де шукати ратунку. Де-які з них кидають ся до боротьби наосліп, навманя. Але більшість сих письменників віддаляєть ся від дійсности, поринає в сьвіт видінь і мрій, захоплюєть

Digitized by Google

ся поезією чужих обріїв і далеких історичних епох або віддаєть ся самоаналізі свого „я“. Почуваючи себе непотрібними, зайвими, сказати б так—викинутими за борт самим життєм, вони віддають ся тузї про марність людських жадань, про лихо сьвіту і т. ин.

За часів великої революції більшість західно-европейських письменників належала саме до сеї другої катеґорії. „Три роки перед тим (менї було тодї 23 роки) пише Сенанкур, я тримав ся доктрини стоїків і знаходив в їх гордій байдужости підпору в журбі; але їх доктрина могла проти сьвідомости нікчемности життя поставити лише самі химери. Я переконав ся в тім, що мудрість злекшує наші нещастя; але коли я почав доходити того, за поміччю яких позитивних благ вона може дати нам щастє в життї і на якій неодмінній правдї збудовано її високу будівлю, то я сказав собі з розчарованнєм: мудрість —суєта. Що робити і кого любити серед безмислїности радощів і при несталости всїх наших принципів? Я хотїв відібрати собі життє, більше втомленний його порожнечею, як наляканий тими, лихами, якими воно загрожувало нам. Я піддав сумнївови навіть те чи істнувало саме нещастє і рішив, що для мене байдуже жити чи не жити. Почуваючи відразу до життя і апатию, в яку мій розчарованний розум кинув моє любляче серце, я зазнавав звичайно лише одного стану: співчуттє до болю иньших людий.“*)

В кінцї „віку освіти“ з'явив ся окремий тип désequilibré, людей; що були вибити з колії, не знайшли до чого прикласти свої здібности. Таким був напр. Бенжамен Констан, якого Сорель дуже справедливо схарактеризував: un aventurier des passions **). Він тиняє ся по Німеччинї, Чехії, відвідує Анґлію, перебуває який час у Парижі, хапаєть ся за всїлякі підприємства, кидає їх. „Я проводив неспокійне, жалке життє, каже він, всї чарували ся моїми блискучими здібностями і бояли ся моєї неспокійної вдачі“. Він цїлком віддаєть ся враженням хвилини, не бачить в життї цїли: „як би я знав, чого я хочу, каже він, то більше

*) De Senancourt. Rêveries sur la Nature primitive de l'homme. Paris, germinal an VI, 1-er cahier.

**) Les grands écrivains français, M-me de Staël par Albert Sorel, Paris, Hachette 1901 p. 49.

Digitized by Google

складав би собі рахунку з своїх вчинків". Не знаходячи задоволення своїй жадобі діяльности, зазнаючи серед суспільности лише втому і нудьгу, Бенжамен Констан віддаєть ся самоаналізі, постійно занятий собою, своїми химерними, чи дійсними стражданнями: „моє серце відчуває нехіть до всього, що йому доступне, і пристрастно бажає всього того, що йому не дає ся", пише він в своїм дневнику*). Спомини про моє життє, розшарпане пристрастями, життє бурне, яке я з якимсь божевіллєм наводив на рифи і скелї підводні, доводить мене до такого стану, якого я не можу переказати словами, пише він пані Рекамє. „Будь що будь, не можна не погодити ся з тим, що хоч я не зазнав лихої години, проте, я все ж таки пережив більш тяжкі муки, як ті нещасливі, яких страчують через катування"**)

Таку ж нудьгу, сумі апатию пережив найславнїйший французький письменник кінця XVIII-го і початку XIX-го віку Франсуа Рене де Шатобріян. Як менї вже доводило ся вказувати в моїй книзї „Шатобріян і поетика сьвітової туги у Франції", Шатобріян не мав вдачі журливої. Се була вдача енерґічна, пристрастна, те, що Французи називають un homme d'action. Його могутня фантазія творить величні замисли; змаганнє якою будь ціною здійснити сї замисли стає його пристрастю, якій він віддаєть ся цілою душею. Шатобріян показує незломну енерґію, надзвичайну впертість в переслїдуваннї визначеної мети. Другою переважною рисою його вдачі було надмірне самолюбство і славолюбство. Шатобріян — артист, закоханий в красу положення так само, як в ритмічність фрази. За для гарної ситуациї, за для того, щоб виректи un mot sublime, він готовий не тілько поступити ся своїми матеріальними вигодами, але також і своїми переконаннями.

Та коли характер Шатобріяна і здаєть ся нам суцільним, то не треба забувати, що таким став він тільки по 30-х роках життя. Замолоду Шатобріян був дуже вразливий і експанзивний, ніжний подібно до Бернардена де Сен Пер.

Надмірне захопленнє мріями віддалило його від дійсности; фіктивний сьвіт мрій влив в нього огидь до житєвої прози.

---

*) Benjamin Constant. Journal intime, publié par Adrien Canstant de Rebecque. Revue Internationale (janvier — mars 1887):

**) Benj. Constant, Letres à Madame Recamier

Digitized by Google

Пізнійше песимістичний настрій збільшив ся під впливом родинних нещасть і власних невдач. Партія, до якої належав Шатобріян своїм станом, та й симпатіями, була побита. В Льондоні він зазнав крайньої нужди. Таким робом замолоду він справді був дуже нещасливий і се привело його до тимчасової туги, до тимчасового розладу з дійсністю.

На кінці XVIII-го і з початку XIX століття виробив ся окремий тип поета—речника туги. Він має свої атрибути, для нього істнує окрема етікета, він мусить тримати ся певного ритуалу. Передовсім він глибоко нещасливий. Люди в „божевільнім засліпленню" переслідують його, відмовляють ся слухати його натхненних строф. Переслідуваний людьми і долею, він не знає де притулити свою голову. Другий образ, улюблений письменниками кінця XVIII віка, — се поет, що вмирає в цьвіті літ від скритої недуги чи від безнадійної любови. Його молодість вяне, як квітка, щезає, як тінь. На його самітний надгробок не прийде ніхто. Приятелі про нього забудуть, забуде й та, яку він любив і т. ин. Поети і романісти навипередки пишуть „заповіти" своїм близьким. Вони просять не ставити їм роскішних памятників ; най їх прах покоїть ся на сільськім кладовищу, або на березі ясного струмочка, під тінию зеленого дуба і т. и. Крім думок про смерть поет того часу опанований безпричинною хоробою, неясною тугою, яку ні радощі життя, ані втіхи не можуть розважити: „чи знайдеть ся така людина, пише Балянш, яка б не відчувала порожнечі уяви і несталости своїх бажань? Коли вона вглублюєть ся в сумлінне своє, чи не почуває вона в середині серця безодню, яку ані всі ілюзії щастя, ані всі дива штуки, ані всі славолюбні поривання, ані все те, що обіцяє нам слава, не можуть виповнити? Чи не відчувала вона в серці своїм необмежну самотність, яка завжди самотністю і лишить ся, навіть тоді, колиб всі створення сьвіта злили ся в єдиній любови до сеї людини. Такі скарги на сердечну порожнечу, на невдоволенність, на несталість наших бажань—ходяча фраза в творах кінця XVIII століття. На думку поетів того часу туга і поезія — нерозлучні. Наслідком такого поетичного сьвітогляду був повний розлад між літературою і дійсністю.

Коли виключити так звану бульварну літературу, памфлєти, журналїстику, отвертий вуличний театр, то прийдеть ся констатувати той факт, що ніколи письменники так не відчужували ся від жит-

Digitized by Google

тя, як в останніх роках XVIII-го століття. „Епоха великої французької революції, каже з приводу сього д. Боборикін, незалежно від всього того, що вона принесла з собою як руїнна і будівнича сила, в драмі і в романі не виявила себе нічим ориґінальним і більшим. Життє клекотіло навкруги, а літературна творчість пережовувала старе. Люди були перейняті революційними ідеями, а обороняли ніби-то клясичні зразки і повторяли утерті місця старомодньої піїтики; валили основи старого ладу, а своїм смаком, способом і естетичними принціпами ані трохи не ріжнили ся від тих самих петіметрів, яким вони рубали голови. Буря революції і все характеристичне, що вона викликала в звичаях, ідеях і протестах—так і не знайшла собі речника безпосередно, а причинила ся пізнійше до народження психічного типу в романі, який преставляє основу того роздвоєння, що надало барву душевному життю цілого поколїння. І стало ся так, що десятилїттє по революційнім вибуху, в історії розвою романа було характеристичне не для ближчого моменту, а для дальшої епохи“. І справді колиб років через 300 — 400 який небудь історик схотїв виробити собі понятте про французьку суспільність епохи революції виключно лише на підставі літературних даних, по романах і драмах того часу, то перед його очима став би такий „зворушливий“ малюнок : сьвіт населений блїдими сухотними юнаками, що лише зачали жити, а проте вже у всім розчарували ся. Анемічні, безвольні, знуджені вони блукають при блимаючім сьвітлї зірок і „блїдого“ місяця, серед диких лїсів, серед нагробників і розвалин, стоять коло кратеру вульканів, або сидять край безодень. Суспільне життє не має на їх погляд жадного значіння. Що їм до суспільности ? Подібно як Шатобріяновський Рене, вони не хотять понизити ся до того, щоб стати на один рівень з суспільністю. Вони захоплені боротьбою з „демоном серця свого“ і цілком поринули в закохане стежіннє своїх почуваннь і емоцій.

В сих вічних бурлак безнадійно закохані „пасивні“ жінки дівчата, з розпукою в погляді і з печатю туги на чолї. Всї вони подібні одна до одної, всї обдаровані глибокою чулістю ; до всїх їх можна прикласти таку характеристику героїні в романі в романі п. Суза Eugéne de Rothelin: „вона була лагідна і ґраціозна надзвичайно; її обличче назвичайно біле видавало ся трохи блїдим... їй що йно минув шістьнайцятий; вона була соромлива і

Digitized by Google

чула; її ніжний голос дрожав, вона була несьмілива; словом все показувало, що вона з трепетом буде йти життєвою дорогою".

І не лиш в романі, але і в драмі і в ліриці того часу панує конвенціональність, повний розлад з дійсністю. В траґедіях Марі Жозефа Шенье, Ренуара, Люс де Лянсіваля, Арно, Леґуве, в елеґіях Мільвуа, в поемах Деліля і Фонтана фіґурують сентиментальні трубадури і тампілієри, „модернізовані" Греки і Римляни, плачливо-чулі постати. А де ж нарід? Де ж ті тридцять міліонів Французів, які повстали, як оден, на могутній і побідний поклик „свобода"!

І їх, розуміє ся, не забули письменники; вони говорять нам про пастухів і пастушок, про „пейзанів". Всюди в селах панує цілковитий спокій і тиша. Луги, ліси і гаї лунають звуками сопілок і сьпівами „невинних" пейзанів; Сільвандри і Хльої з ранка до вечера сьпівають про своє кохання, наглядаючи отари „білорунних овець". Судять їх добродійні пустельники, які зрекли ся сьвіта і живуть в печерах. В замках живуть чулі юнаки, діви і старики, „побілені сивиною". Все зло, вся ропуста лишили ся там, в „шумних містах". Тут на лоні природи всі ситі, задоволені...

Подивім ся-ж тепер, як малюють тодішню дійсність не ті твори, які належали до „високих" літературних жанрів, а журнали і ґазети того часу, мемуари, памфлети, десятки і сотки брошур, що переповняли Францію в останніх роках XVIII століття. Париж 17 січня 1793 року... Сотки тисяч афішів червоних, жовтих, синіх, напівроздертих, що були нагромаджені один на другім, покривають густою верствою стіни домів, ліхтарі і тини. На кожнім кроці бачиш доми з забитими віконницями, на яких наклеєні оголошення: „продаєть ся", „наймаєть ся" — се доми еміґрантів. Біля входу в сад Люксенбурського паляцу на однім цьвяху висить ще напіврозбита напись: вхід жебракам, слугам, людям погановдягненим і взагалі всякій наволочі заборонений". Вітрини маґазинів переповнені брошурами, памфлетами, ґазетами і журналами. Журналістика, кажуть брати Гонкури в своїм творі „Французька суспільність під час революції", — дитина Революції, що народила ся вся узброєна, як Мінерва з голови Юпітера.

Настрій суспільности був надто напружений; всі відчувають потребу говорити, писати, навчати суспільність, викладати свої теорії. „Приватні скарги, домаганнє провінцияльних коммун,

Digitized by Google

потреби буржуа, пролетарів—усе тепер перетворюєть ся в брошури", каже газета „Друг народу".

Щоб не дати своїм памфлетам згубити ся серед соток тисячів других, автори придумують для них самі надзвичайні заголовки: „Коли я брешу, то хай мене повісять", „Боже, які дурні наші горожани", „Здерта сорочка" і т. и.

Поруч з брошурами — карикатури на злобу дня, що ілюстрували напр. таке оголошеннє ґазет: „добрі Парижане запрошують ся на відспіваннє і похорони всемогутнього і препишного духовенства, яке упокоїло ся в Національних Зборах в день поминок вмерлих; його тіло було віднесене в королївську скарбницю". Далї карикатура, на якій намальовано надзвичайно худого аристократа, що символїзував старий лад; він конвульсійно ухопив ся за домовий димар; внизу напис: „Боже! вітер пориває мене" і т. ин.

В алеях Шартре виставлено гармати; на всїх рогах стоять патрулї національної мілїції. Чекають великих розрухів, йдуть чутки про контр-революційний заговор; се день суду над Людовиком Капетом, бувшим королем Французів.

На улицях, на площах, коло будівлї, де засїдає Конвент, з ранку стоїть многотисячна юрба, серед якої крутять ся ґазетярі, продавцї брошур, вони викрикують сензаційні новини: „відкриттє великої змови проти народу", „спіймано аристократа", „нові постанови комуни!" Сї крики мішають ся із звуками „марселези" і „ça ira", з куплетами відомого акафиста „лїхтареви": „найяснїйший лїхтарю, змилуйся над нами, вислухай нас, местнику за пригнїчений нарід, пімсти за нас, страховисько негідників, пімсти за нас!" А в другій піснї лїхтар відповідає своїм просителям: „славні Парижане, ви мене зробили славним. Чим тепер передо мною лїхтар Діоґена? Він шукав одної людини, а я знайшов їх двайцять тисяч".

Але голоснїйше всїх криків, прокльонів і пісень, навіть голоснїйш, ніж запальні звуки марселези, гремить в сїй многотисячній юрбі голодний лемент: „хлїба!" Не вважаючи на дуже врожайні роки, з 1764 року хлїб дорожчає що день. Протягом 15 років цїна за міру зерна підскочила з 8 ліврів до 50-ти. Вже в 1790 роцї грізна брошура з заголовком: „Коли ж у нас нарештї буде хлїб" вказувала на те, що робітник мусить простояти цїлий день у дверей пекаря, щоб купити собі хлїба. Що-денно з'являють ся

Digitized by Google

тисячі брошур: „про вплив паперових грошей на підвисшеннє цін хліба“, „крик голодних“ і т. ин. І як завжди буває в таких випадках, ціла орда експльоататорів, скуповує зерно, заховує його в Шантілї, чекуючи відповідного моменту, щоб продати його геть дорожче, та й ще продають муку в суміш з висівками і тертухою. Серед паризького населення нужда прибрала кольосальні розміри. Торговля і промисл знищені: кравці, золотарі, годинникарі, торговці шовком, скульптори змушені робити з лопатою в руках на великих шляхах за 20 сольдів на день. Вандомська площа вся вкрита безробітними, бездомними волоцюгами. Бідний люд заставляє в льомбарди все, навіть одіж. Менше ніж за один рік в паризькім льомбардї заставлено було по над 3 мілїони ріжних предметів, вартости меншої одного люїдора. Лихварі беруть 30 відсотків... Але у голодного паризького населеня, з якого більш половини виболїло скорбутом і дісентерією, всї сї лиха викликають не моральну прострацію, а навпаки, страшне зворушеннє, надзвичайне духове піднесеннє. Не нарікання, не стогни чути в юрбі, що комашить на площах і улицях, а крики гніву і помсти. Всї обвинувачують скинутого короля: він причинив ся до народнього банкроцтва, він дозволив замінити золото на паперові гроші, він накликав на Францію чужоземців. Чому ж гаять ся члени Конвенту? Чи є тепер час до суперечок? Люї Капет мусить бути покараним за свої вчинки, і йому може бути винесений лише один рішенець: смерть. І сей грізний поклик, подібно до блискавки, проносить ся в юрбі, що стоїть перед будинком Конвенту; крізь відчинені двері він іде до залї, де відбувають ся дискусії, його повторяє публїка в кулюарах, підказує членам Конвенту ждане рішеннє.

В великій залї, осьвітленій лише кількома смолоскипами, оздобленій обдертими пруськими і австрийськими прапорами, що взято в останнїх боях республиканськими військами, сидять блїді, втомлені люди. Уже 72 години з ряду тягнеть ся дискусія. Ось Біляр де Варен з густим чорним волосєм, що спадає на плечі, наче розпатлана чорна грива; направо від нього в червоній фріґійській шапцї Арновіль; при боцї одягнений в чорний редінґот блїдий і худий Марат. При неяснім, нерівнім сьвітї смолоскипів обличча иньших депутатів здають ся надзвичайно блїдими; їх очі напів заплющені, голови схилили ся від втоми. І в сїрім присмерку зимового ранку одноманїтно звучить рішеннє кожно-

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Digitized by Google

го депутата: покарати смертю, покарати смертю, покарати смертю...

І члени Конвенту і нарід, що з запалом витав його рішеннє, добре знали, що смерть короля буде провокацією, киненою иньшим европейським монархам, знали, що їх чекає боротьба на смерть. Але піднесеннє духа було так велике і віра в тріюмф революції так сильна, що вони жадали боротьби. Вже другий рік вся Франція була військовим табором, борола ся з цілою Европою. Вона вірила, що великий нарід, який повстав за свободу,— непереможений; у нього можуть якогось дня, в якім небудь місці здобути бойовище, вибити з рядів кілька тисяч солдатів; та вона вірила, вона знала, що на зміну одному забитому борцеви являть ся сотки і тисячі нових. Та чим була смерть для Французів епохи революції? З слів Альфреда Мюсе, вона була тоді так прекрасна, так велична, закутана пурпуром і димом! Вона так була подібна до надії, вона косила такі молоді життя, що наче сама стала молодою і ніхто не вірив більш в старість. Колиски і нагробники перетворили ся в щити. Не було більше старців, були лише трупи або напів-боги.

Як би не ставили ся сучасні історики до тих людей, що хотіли зовсім зірвати з своїм історичним минулим, які відкидаючи старе літочисленнє, говорили: „ми не хочемо числити ся з віками, коли нарід був пригнічений; прероґативи необмеженої власти і церкви, їх брехня і насильства безчестять нашу історію, ми хочемо, щоби діти наші незнали за них“, — отже хоч як би називали сих людей історики: „недолюдками“ чи „титанами“, всі вони згоджують ся з тим, що настрій французької суспільности під час революції був героїчний. В Німеччині, де незадоволеннє, яке набирало ся протягом кількох віків, не знайшло собі виходa в революційнім вибуху, справді зустрічали ся типи мелянхоліків. Відчуваючи, що ідеали їх недосяжні, принаймні в близькій будуччині, кращі люди Німеччини пробували віддалити ся від невідрадної дійсности, поринули в „чисту“ штуку, в літературу. Але в Франції, що переповнена була вірою і надією кращої будуччини, що напружувала всі свої сили в боротьбі за свої ідеали, визначним людям не було часу на белетристику. Вони кинули ся в розпал боротьби, зробили ся памфлетистами, ораторами, законодавцями, проводирями, Вони не писали драм, а самі були в них дієвими особами. Запитаний, чому він перестав писати, відомий драматурґ Дюсі, відповів: „по що? підіть на вулицю і там ви побачите такі

Digitized by Google

траґедії, яких не вигадає жадний ґеніяльний письменник". Правда і у Франції була невелика купка людий, які продовжали займати ся „красним письменством". Але се були еміґранти, які належали до переможеної партії, позбавлені можливости брати участь в суспільних справах своєї вітчини. Болючи над марністю людських бажань, нарікаючи на апатію і нудьгу, вони відбивали настрій не всього французького народу, а незначної частини його.

Французький нарід як найменше химерний, і здатний до розриву з дійсністю. Коли він відчуває контраст реального життя з бажаним, він не вдаєть ся в сьвітову тугу, не поринає в сьвіт видінь і мрій. Те, що протягом багатьох років відбудувалось або відновляло ся реакцією, розсипаєть ся в порох під ударами великої стихії народньої.

НЕВІДОМИЙ.

Пісні з каземата.

I.

І сніг і вітер за стіною,
Сижу я з думою одною
Сам серед мурів сих німих,
Далеко й мертвих і живих.

Один покинутий всіма,
Забутий може... А німа
Труна мурована мовчить,
Що день, що ніч — усе мовчить.

Ся тиша мертва та німа
На душу пада як пітьма,
А туга злая як на те
Що день то все росте, росте...

II.

Дивлюсь із вязниці я в сиві степи,
І серце зниває від туги-нудьги.
Я бачу, там веть ся козак на коні...
Коли-б тільки дали ту волю й мені!

Коня-б та рушницю та шаблю я взяв
І в дикі степи від людей почвалав;
Там вітер і воля і в небі орли, —
Там люде ніколи-б мене не знайшли.

Digitized by Google

МІРІЯМ ГАРРІ.

ЗДОБУТТЄ ЄРУСАЛИМА.

РОМАН.

I.

Гелій Жамен, ледви тримаючись на ногах, вийшов з каплиці „Отця Нашого“ на Оливній горі, де правила ся служба Божа з приводу квітної неділї.

Від руху, спеки й посту у нього закрутила ся голова.

Йому треба було чистого повітря і самоти; але й на дворі, на паперти монастира, та сама побожна і різномаста юрба тиснула ся коло переносних вівтарів, розтягала ся перед наметами, що були отінені пальмовими галузями. Сьвященники правили, стискаючи ся в рухах, за для браку місця, ладаноносцї махали своїми кадилами з низу в гору, а сотні очей в екстазї стежили за блакитнавим димом, що просто підіймав ся до блакитного неба.

По другім боцї огорожі арабки - християнки, у яких лише й видко було забрукані лавзонією маленькі руки, стоючи на вколїшках, хрестились по над своїми балахонами; а за химерно - розмальованими накриттями невмілі губи шепелявили молитви. Гелій Жамен ледви промостив собі дорогу попри шатра де торгували релїґійними дрібницями, серед продавцїв какао і водонош, які то приходили, то відходили легкими кроками; тихе брязканнє їх мідяних коновок змішувало ся із стукотом чоток і звуками псальмів.

Не вважаючи на раннїй час, нові юрби прочан і туристів з'являли ся наче з невидимої глибини коло краю тераси, постійно прибували і схиляли ся з молитвою на сїй благословенній землї. Пахощі рож, мікдалу і мірри, запах юрби, що зібрала ся на сьвятій землї, збужували огидь в молодій людинї.

Нарештї йому вдало ся вийти і глухою стежкою, що була обсаджена кактусами, він досягнув другого кінця височини Оливної гори, де ще дрімало в тиші Ісляму містечко з білими банями. Мінарет, витягнувшись над міжгірєм як вартовий, розпливав ся в просторі.

Він відчинив браму і по довгій спіралї хитких ступнів вийшов на круглий балкон. Повівав ніжний вітрець і він радісно

Digitized by Google

вдихав його. З давніх щілин стіни вибігали парости ісопу і розмарину. Він розімняв кілька листків між пальцями; їх гіркий запах і вітер вернули йому бадьорість.

Ні звук молитви, ні запах ладану не досягали сюди.

Внизу, на дворі мінарету, дрімав сторож, загорнувшись у свій балахон; коза неуважно пощипувала траву на даху мазанки; десь перекликали ся горлиці.

Гелій заплющив очі і хвилину стояв непорушно, притулившись ся спиною до стіни.

Він не рішав ся підвести голови, не рішав ся подивити ся в далечінь. Серце його било ся сильно. Він знав, що там, зовсім близько під рукою, роскинув ся Єрусалим, знав, що його окружала Обіцяна Земля; але чи се справді той химеричний Сіон, що так часто з'являв ся в його дитячих мріях, чи се справді Ханаан, що явив ся його надіям ученого і християнина?

Від думки, що він ось так погляне на нього око в око, в урочистій тиші сього неба, обхопив його сьвятий жах; йому здавало ся, що від сеї хвилини залежить вся його доля.

Нарешті приблизив ся до краю балькона і спираючись на камяну балюстраду зробив повільний оборот.

З початку нічого виразно не відріжняв; наче величезне, сумне сьвітло впало з далеких небес на землю. Розлите блідо-матове сьвітло затирало краски і крало форми, і в сім невиразнім фантастичнім блиску долини втікали як тіни, гори бовдурили ся, наче хмари, скелі піднімали ся, як храми.

Серед усього сього, в напрямі до сходу поверх громади блискучого туману, щось колихало ся без перспективи, без околиць, без тіней, щось дуже бліде й дуже високе, виразне і таємниче, щось таке, що істнувало і заразом лишало ся мрією, понуре і чарівне і сильне: місто і леґенда.

— Єрусалиме! Єрусалиме!—прошептав Гелій.

Його бажання злинули до нього по тумані, що був накинений на долину Кедрону, наче по проміністім мості.

— Єрусалиме! Єрусалиме!

Він простер руки.

Тоді нагло наче запалений тим самим жаром, він прояснів. Його покрови роздерли ся і він, рожевий і блискучий, з'явив ся з темної глибини з своїми валами і мурами, баштами,

Digitized by Google

верхами соборів, банями, мінаретами, хрестами, півмісяцями: радісна наречена, що вітає свого нареченого.

Позаду Оливної гори і позаду Гелія з'явило ся сонце, відразу велике, проміняcте, з'їдаючи тьму, і Ханаанський край розстелив ся в своїй нескінченій тузї і безкраїй величині.

Молодий чоловік знов обійшов камяний балкон, і тепер побачив себе обведеним иньшим скелистим рядом: сей хаос піднімав ся, наче широкі скамянілі хвилї; то там, то тут, як березові шпилї, блищали ґранітові верхівя і жерела вульканів дихали спекою. Ліворуч дикі й рясні, як складки бурнуса верхівя Єфраїма були подібні до громади праотців, що зібрали ся півколесом, а до них прилучала ся вапняна гора Небо, звідки Мойсей дивив ся на землю, на яку він не мав ступити, піднімаючи по той бік Йордану свій профіль старця, що тужить за вітчиною і помилив ся в своїх сподіваннях.

Праворуч тиснучи під собою Содому, важко блищало Мертве море — мідяний щит, втиснений в пісок, а позаду фіялкових Маовійських дубів, які обнімали виднокруг, відчувала ся мовчазна Арабія, її огневий вітер, її мертве сонце.

Трошки ближче, утворяючи перші ступні сього велетенського амфітеатру, піднімали ся узгіря Геброну, які Гелій пізнав, дякуючи знанню мапи. По однім боці, переходячи в Оливну гору, стояло узгіре Гакельдама, поле крови, куплене за 30 динарів Юди, а по другім гора Соблазну, де Соломон, ні трохи не дбаючи про Єгову і його храм, урядив, „на високих місцях і під зеленими деревами" вівтарі з ідолами для своїх поганських жінок.

Молодий чоловік знов звернув ся до Єрусалиму і зі здивованнєм оглядав глибини, які відділяли його від нього.

У ніг його заглублювала ся безкрая розколина, долина Йосафата, ся стежка смерти, куди з півночи, півдня, сходу й заходу вливали ся чотири яри, круті, глибокі і так засіяні могилами, що здавали ся потоками домовин.

По тім боці долини ще підіймали ся до міста горби, бідолашні, похоронні, покриті на своїх обвалених боках мертвою рослинністю своїх бездольних садів.

Всюди кладовища. Як око сягне—камні, горби, моноліти, вглублення, вириті в скелї, розвалені мавзолеї; зруйновані памятники — стовпи, порох, вічний, тисячолітній порох, що вкривав

Digitized by Google

усю сю пишність і мерзоту своїм одноманітним сірим покривалом. Анї ростинки, нї диму, нї лопоту крил, нїчого, що вмирає і знов народжує ся, навіть тїни. Всюди смерть під неможливо блискучим сонцем.

Засліплений, жахом, Гелій опустив повіки, потім подивив ся знову і довгим, уже призвичаєним і майже ніжним поглядом огорнув сї сумні долини, сї залиті сльозами гори, сю прокляту землю і далї місто, яке підіймало ся на кістках, окружене порожнечею й звінчане небом, непорушне й непобідиме, що всьміхало ся своїм довколичним пустелям.

Все те було страшне і все те було вічне.

О все те, все він уже любив. Любив суворість сього мовчання, величність сеї самітности; але що над усе причаровувало його — се нещасна і героїчна душа сього Єрусалиму, де, він відчував, бють ся і змішують ся душі всїх віків і народів.

— Він буде мій, коли захочу, — сказав він, і його широкі груди наповнили ся гордістю.

Нї, нїщо не лякало його більше! Все те, без сумнїву, мертве, але все те може ожити, дякуючи йому, дякуючи його умови, доволї просторому і доволї палкому, щоб оживити своїм диханнєм далеке минуле.

— Боже всемогутнїй, Боже людський, зроби мене гідним сього чуда! — кликав він.

І нагло одушевленнє народило ся в нїм. Дивна сила і віра розлили ся по всїй його істотї і звеличили його. Йому здавало ся, що сьвятість сього місця уділяєть ся йому, і він повірив в право своєї надії.

Не для молитви, але рухом, який висловляв пануваннє, він схилив ся над кручею. Нагробні плити яснїли відблиском сонця. Він уявив собі, що в сїм читає свою долю, і в його серцї запалало марево можливого.

Нагло тїнь лягла на його обличчє. Він повернув ся, все ще тремтячи від сьвятої екстази, і побачив коло себе на балконї мінарету високого старця з благородним видом; в своїм захопленню він не чув, як той вийшов сюди. Він дивив ся на старця з дивом, бо сей був закутаний в широкий чорний плащ з білим мальтійським хрестом; корковий шолом покривав його голову, а на ногах блищали золоті остроги.

Старець усьміхнув ся Гелію ласкавою і сумною усьмішкою.

Digitized by Google

— Ви прийшли за для нього?--запитав, він вказуючи на Єрусалим

Молодий чоловік побачив під відкиненим плащем кольчугу і шпаду з ефесом в формі хреста. Надто здивований, щоб відповідати, Гелій зробив, потакуючи, знак головою.

— Ґоре, всі приходять за для нього. І я прийшов за для нього. Давно вже. Але хто буде вибранцем?—В його мрійних очах промайнув сум. — Ви довго думаєте пробути тут?—знову запитав він.

— Ще не знаю, може і кілька років; я орієнталіст і хочу заняти ся археольґічними працями.

— Я — лицар, я його лицар. Може й ви також благородної крови?

— Ні, лише моя мати була з дрібної шляхти.

— Шкода, дуже шкода. На мою гадку, ви симпатичний і гордий,—говорив старець, разглядаючи молодого чоловіка. — З вас був би прегарний лицар!.. Ви жонаті?

— Ні.

— Не вірте женщині, особливо тут, в сій країні страждання і неплідности. Вона вбиває наші мрії і наш героїзм. Не вірте женщині, через неї загинули мої предки.

Він зійшов по хитких ступнях, ранійш ніж Гелій отямив ся. Він задумав ся. Чи се жарт, чи се може один і з тих навіжених містиків, про яких він часто чув і які, кажуть, дивували всіх закоханих в Сіон.

— Здержуймо ся від сього,—подумав він дивлячись, як лицар прожогом скакав по долині Йосафата, серед армії могил, наче збирав ся взяти Єрусалим приступом. Позаду нього развівав ся широкий чорний плащ з білим мальтійським хрестом.

Гелій Жамен покинув мінарет і магометанське місто.

Повернув ся до римської каплиці, яка вже опустіла. Намети і переносні вівтарі були складені в кутку.

Кілька богомольців, простягнувши ся на землі, в мріях перебирали чотками. Мусульманки продавали козяче молоко в амфорах, які носили на плечах; їх діти, обвішані звінкими амулетами, невідступно йшли за ним, кричучи на все горло: „бакшиш! бакшиш!“ (дарунка!). Нарід повертав ся до Єрусалиму.

Молодий чоловік також спустив ся на один з гробів, якими була засіяна західна похилість Оливної гори. Вид зміняв ся.

Ромен, шафран, сон-трава рябіли на убочах; місцями

Digitized by Google

кілька дерев з мовчазним листєм кидали круглі тіни на червону жирну землю. Білі накриття арабок-християнок перемінили стежки в сніжно - білі потоки, де то тут, то там наче півонія, випливало якесь ярко-червоне накриттє голови.

Звідси вже не було видно долини Йосафата, вона була закрита Гефсиманським садом; а нижче, на дорозі до Кедрону, довга каравана верблюдів, наложених пальмами, подібна до живої оази.

На противолежнім горбі піскувата площинка кладовищ сяла на сонці; ряди монахів кишіли там як муравлї. В міру того, як Гелій сходив, місто підносило ся все вище, на тлї неба виразнійше визначали ся в непорушній блакиті його мури, башти, банї, мінарети; потім ступнево все сховало ся, лишила ся тілько пануюча, пригнїчуюча маса вікових укріплень.

Гелій ішов серед білих накрить і звону цехінів.

Прочане зривали оливні галузи, махали ними і сьпівали:

— Осанна! Осанна! Благословен грядий во імя Господне!

В серцї молодого чоловіка також радїла якась сила:

— Осанна! Осанна!

Нагло на звороті стежки, перед Гефсиманським монастирем, їм загородило дорогу дивне явище. Се був чоловік, вбраний як Христос,— величезний хрест на плечах, терновий вінець на голові; але обличче зовсїм не мало виразу лагідности; під косматими бровами жовті зїницї крутили ся наче випукле скло маяка; губи в пінї; простягнувши кулаки, він вив:

— Горе вам, роде гордий і легковірний! Кайте ся, кайте ся! Хто приходить з радістю, вертає в горі. Скоріте ся! Принизьте ся! Плачте! Єрусалим—власність ображених і вбогих духом. Горе вам усїм! Єрусалим—се Молох: він годуєть ся сльозами і кровю!

Арабки розбігали ся з квоктаннєм наляканих курей, кілька богомольців стали на колїна в порох, шепчучи: „Помилуй мя, Боже!“; туристи сьміяли ся, а один товмач пояснив:

— Се—божевільний, який має себе за останнього пророка Єрусалима.

Радісний настрій Гелія погас. Поволї перешов він міст Кедрону, минув мавзолей Божої Матери, потім через силу почав злазити по крутій дорозі, що вела до міста, серед потрійного ряду—могил, кактусів і прокажених.

Digitized by Google

На самій горі, чорний і понурий здіймав ся портал св. Стефана, подібний до пащі якогось ненажерного чудовища, а в вухах молодого вченого ще лунала фраза:

— Горе вам! Єрусалим—се Молох: він годуєть ся сльозами і кровю!

II.

Гелій Жамен ледве памятав свого батька. Відважний духом, з нестриманим пристрастним темпераментом, батько його через три роки після женячки повіяв ся шукати щастя і богатства в далекі краї, звідки більше не вернув ся.

Дитина лишила ся сама з матірю, побожною і ніжною, вся мудрість якої містила ся в старій з розмальованими образами Біблії.

По сій Біблії він учив ся читати в довгі літні присмерки. Коли надходив вечір, його мати сідала з ним в альтанці маленького садочка і разгорнувши на колінах сьвяту книгу, пояснювала йому зміст жалких і наївних ґравюр, оживляючи їх своїм переконаним голосом і тонко поетичною уявою.

Але ще ліпше, аніж з пожовклих листків книги, дитина читала в ясних очах матери; в них вона бачила відблиск неба сходу з янголами, які то сходили, то спускали ся; уявляв ся огневий стовп, що в день і в ночі вказував путь Ізраілю, і як на яві, видів він блакитні води Еліонґабарської пристани, де каравани кораблів Соломона, наладовані пахощами, піднімали вітрила, прямуючи до Офіру.

Часами в зимі приїздив відвідати їх в маленькім містечку старий дядько матери, шляхтич з Лянґдока, який літом постійно жив на селі. Він відбув подорож до Палестини з Шатобріяном і сьвято заховував реліквії, що вивіз з відти. З кишень свого довгого сюрдута він витягав маленький бляшаний кухлик, в якім колись була йорданська вода, засохлу тернову галузку, яку він називав своєю „Єрихонською рожею“, і притискач з оливного дерева з випукло вирізаними гербом Єрусалиму: великий на чотири кінці хрест з чотирма малими на боках, а навколо вили ся виписані пером чорні букви, по словам дядька—гебрайські, але Гелію вона видавали ся швидче образами верблюдів, скиній і шатрів.

Digitized by Google

Пізнійше дядько навчив його розбирати сї химерні букви, і він пізнав, що напис значив: „О пречистий, горній Сіоне! Блажен смертний, що упокоїв ся в тїни стїн твоїх!“

Не розуміючи виразно значіння сеї фрази, Гелїй любив її таємничість, і тихо повторяв її як якесь маґічне закляте.

Часто також в той час, коли дитина всовувала свій маленький носик до старого кухлика, силкуючись схопити запах Йордану, а рожа Єрихону разправляла свої колючї гильки в посудї з водою, спомини дядька теж оживляли ся, і хапаючись за уломки своєї памяти він почерзї ставав то вояком, то мучеником, то прочанином, переслїдуючи турецьких корсарів, гинучи в руках жорстоких бедуїнів, заливаючись сльозами над гробом Христа, і незмінно закінчав свої романтичні оповідання обуреннєм проти релїґійної байдужости і жалем, що так рідкі стали подорожі до Сьвятої Землї.

Маючи десять років Гелїй Жамен майже від разу втеряв і матїр і дядька. Він лишив ся на сьвітї сам, без усякої спадщини, як не рахувати єрусалимських релїквій і Біблії з размальованими малюнками. Його притулила в своїй школї духовна конґреґація. Там він жив сумний і пригнїчений, без пестощів і співчуття.

Але ночами його маленька, палка душа, під впливом налетїлих споминів уносила ся в країну мрії. Всї його біди відлїтали геть, і коли в незавішені вікна спальнї зачинало потоками вливати ся сьвітло повного місяця, він вихоплював ся з ковдри і витягав з під ліжка сьвяту, повну див книгу, надто велику, щоб умістити ся в його сирітській скринцї. Сидячи на плитах підлоги, облитий місячним сьвітлом, він перегортав її сторінки.

Потім знов заснувши бачив, що втїкає до Єгипту з своєю матїрю і дядьком, при чім пальми на їх путї обвівали їх, а високо-високо в небі орли вітали їх своїми криками.

Або ще—вже він один опиняв ся в храмі Ірода, окружений книжниками, роз'яснював їм слова пророків, і його власний голос збужував його.

— О, горній Сіоне! Блажен, хто упокоїв ся під тїнню твоїх стїн!

Його призначали до духовного стану, та коли він вступав до семінарії, батько його перший раз дав ознаку життя чи борше

Digitized by Google

смерти. Він умер в Індії, напів божевільний від опіуму, роспусти і сонця, лишивши синови сотню тисяч франків.

Гелій знов повернув ся до занять з початку в колежі в Монпельє, а потім в Парижі, Льондоні, Відні і навіть в Упсалі, в Швеції, куди його притягла слава катедри арабської мови. Семітські мови і богословські науки захопили його, і дивна річ, його знання не зруйнували в нім побожности, навпаки, вони її зміцнили, може тому, що маючи вдачу поетичну і сентиментальну, він дивив ся на релігію як на божеський закон рівноваги, якого душа його в марній ілюзії шукала в протилежність грубому реалізмови. Зо всіх боків обхоплювала його байдужість сумніви, але він пережив їх оставшись про те ними непорушений. Він пізнав і любов, але вона швидко обдурила його сподівання, бо в кожній женщині він шукав втілення недосяжної мрії.

Свою сильну натуру він втихомирював фізичними вправами і непереривною працею. Плятонічна і зовсім звичайна ідилія з одною студенткою—Шведкою, що траґічно закінчила ся на березі фіорду, знеохотила його до всіляких проб шукати любови і в двадцять шість років він схоронив у собі всю суцільність своїх переконань і всю силу поривань свого серця.

Його тяг до себе Єгипет. Під час шестимісячного пробуття в Каїрі він зовсім зжив ся з арабською мовою і місцевими звичаями. Там він познайомив ся з брацтвом лазаристів, і ся зустріч рішила його долю. Вони зуміли глибоко порушити його душу мовою про захитаний престіж римської церкви і упрохали його взяти ся до місіонарства в Сьвятій Землі, яке запалило б ревність вірних і, можливо, навіть викликало б новий хрестовий похід проти невірних заходу. Лише він один міг з успіхом виконати се, бо він один з небогатьох вибранців, у якого знання вченого опирали ся на переконанне християнина.

По троху намови сьвященників наелектризували молодого чоловіка. Його романтична, наївна душа чарувала ся мрією, яка приманювала його ще в дитинстві, в безсонні ночі, і він рішив знов завоювати Єрусалим для віри, але вже не мечем, а при помочи археольоґії, сеї великої науки, яка викликає до життя минулі епохи.

З пороху він витягне сьвяті останки культу предків, на камні він утвердить „закон", крок за кроком він вистежить розвій християнства, як на путях його страждань, так і на стежці

Digitized by Google

слави. Він складе свою гордість до підніжжа Сьвятого гробу, і в чудових, пройнятих вченістю сторінках він запалить байдужість і знищить сумніви. З такою певністю своїх сил прибув Гелій до Єрусалиму в передодень квітної неділї, пізно в ночи, так що зовсім не бачив міста крім одного „Середземного отелю", який був в кількох кроках од пристані Яффи, де він вийшов.

Протягом перших неділь значний наплив подорожних урятовував його від нескромности хозяїна і місцевих мешканців; він міг, втрутившись в юрбу Росиян, Сирійців, Англичан і Болгар, без перешкоди відвідувати монастирі, храми, печери, провіряти всї сї слїди від ніг і відбитки рук, переконати ся в справжности кровавих сліз, що виливає Стовп Страждання і славословних уст у каміня, який славив Господа, коли мовчали люде.

Він слїдував за процесією Страстей, під час якої соломяна лялька, що тягла хрест, припиняла свій рух на всїх перестанках Скорбної путї; він обійшов вали, позаду яких покаянники хитали босими ногами і головами, посипаними попелом; він був при поганській церемонії сьвятого огню, що запалював ся над гробом і вилїчував женщин від неплодности; він хрестив ся і схиляв ся перед усїма вівтарями, у всїх каплицях: перед чорною Богородицею Коптів, якій служили сьвященники подібні до маґів, перед сьвятинею Вірмен, де архидіякони з довгим волосєм розсипаним по шерстких, золототканих ризах, подібні були до цариць Византії, і в російській базилїцї, де попи відправляючи службу на золотім фонї образів, співали незрозумілі, невиразні пісні і кропили вірних водою.

Але зараз по від'їздї прочан місто, що поринуло в свою лїтню нудьгу, живо зацікавило ся сим молодим, високим чужоземцем, з задуманим чолом і прегарними сивими очима, щирими і серьозними.

Імя його як і ціль його приїзду стали відомі всїм. В його отелї товпили ся представники ріжних культів, кожний силкував ся навернути його на свій бік і переконати його, що то блуд, що пропаґувала сусїдня церков. Торговцї сьвященними річами докучали йому накидаючи товар і способи далекі від християнських. В католицьких родинах, де були дочки на виданню, перестали нарікати на спеку, бо вона стала надійною спільницею кокетування, яке дозволяло ся і в сьвятім містї: батист, прозорі тканини, легкі вирізи...

Digitized by Google

А мами, сидючи на спинах ослів, обїздили ринки і відважно простували по купах сьміття в ґетто (жидівський куток), купуючи матерії у турецьких купців і віддаючи шити вбрання жидівським кравцям.

Потім Жамен почав одержувати запросини на переїзди то до бассейну Соломона, то до стаєн Ірода. Якось ставало ся так, що сїдло випадково зслизало ся на дорозї, або сьвічка нагло гасла в темнотї печери. На поміч справі йшли і горяча рука, і невинні очка, причім не забувавано навести й притчу про мудрих дїв, що чекали жениха.

Але молодому вченому мало подобали ся способи причаровування сих сіонських дочок, з веснянками на обличчах під плоскими корковими капелюхами, які їздили на мулах в сукнях причасниць і змішували важкий запах пачулї з легким ароматом ладану.

Не зворушували його і веселі дївчата нижнього Єрусалиму, дзебільшого Негритянки, з пальцями пофарбованими лавзонією які з дахів кидали до його ніг галузки мяти.

III.

Протягом кількох тижнїв Гелїя покинуло очарованнє; він втеряв віру і ентузіазм, і серце його зробило ся порожнїм, як порожня могила. Ся вітчина Євангелія, де почало бити жерело проповіди лагідности і спокою, здавала ся йому краєм нетерпимости й злоби; ся церков Гробу Господнього, лябіринт каплиць, печери, оріґінальні і чужовірні монастирі—були скорійше храмом сварки, де під тїнню вівтарів релїґійне безладдє сїяло сїмя кропиви.

Всюди молили ся і всюди сперечали ся. Співали не для того, щоб славити Бога, лише для того, щоб заглушити голос сусїднього культу, щоб небо не чуло його молитов. Звуки Kyrie eleison були різкі, наче крики обурення, а хвала Богови—сумна, як похоронне подзвінне. Часто турецькі салдати, що зібрали ся в присїнку храму для підтримування ладу, змушені були кидати гру в кости і свою каву, щоб нагадати християнам про своє шанованнє святинї.

Гелїй ще колись провидїв сьвітло розуму, а тепер тут, у його жерела, він сліпо блукав у темряві вмерлого глаголу. Там,

Digitized by Google

де він мріяв знайти зміцненнє своєї віри, він зустрів ся з марними пересудами, які похитнули його підвалини. Всюди перекази цінили ся на монету, брехня виставляла ся на продаж і знаходила покупців, починаючи з райських білетів, які накидувано російським прочанам, і кінчаючи пророцтвами, сфабрикованими в манастирських стінах. Перґаменти під лупою, ґрунт під лопатою вченого уперто мовчали; і ніщо не сьвідчило про першу епоху християнства, ніщо не вказувало на істнуваннє божественного Учителя; здавало ся, що Він перейшов сею землею як привид, не лишивши сліду.

В розпуці Гелій Жамен відвернув ся від Голгофи і його думки почали блукати в другій частині Єрусалиму, де стояли останки юдейського храма.

Яким чудом се камінне по двадцятьох зруйнованнях і двадцятьох віках ще істнувало, яким чудом сей нарід, розсіяний по всій землі, вертав ся до сеї обваленої стіни, в одіжі двох тисяч літ, з пристрастю вічно молодою і переконаннєм непохитним, вертав ся плакати ся на довгу смерть?

Він був глибоко схвильований загальністю і гострістю сеї упертої і безплодної туги і з нудьгою запитував себе, якою ж могла бути сила душі сього вічного Ізраіля і яка таємниця його дивної долі?

Він захопив ся таємницями їх культу, наукою талмудистів, переказами караїмів. Він познайомив ся з обрядами, з часів великого первосьвященника, і часто в темряві сінаґоґ він слухав визначних товмачів, що пояснювали таємниці кабали. Не мав відваги вірити, але все таки задовольняв потребу знати.

По трохи він полюбив ґетто, спеціяльний квартал Єрусалиму, де переходячи він не міг не згадати притискача дядька і своїх перших лекцій гебрайської мови. Він довго лишав ся в кривих переулках, під темними склеплїннями, де женщини в тюрбанах, мужчини в кафтанах, семисьвічники, звої Тори нагадували йому стару Біблію його матери, з її забавними і жалісними ґравюрами.

Злидні і нещастє більшости Жидів викликали в нім жалість, бо сердце його було ніжне і самотне. Жебраки, переслідувані, погорджені, змушені купувати у Турків ласкавий дозвіл доторкнути ся чолом тих плит, по яких колись їх предки ступали ногами,

Digitized by Google

вони жили милостинею і кишіли, замуровані в стінах, серед руїн, без повітря, сьвітла, без зелени й води.

Залишивши їх науку, Гелій бажав зблизити ся до їх злиднів; він мріяв поліпшити їх життє. Чому б не звернути ся до їх богатих одновірців в Европі? Чому б сьому бідному народови, втисненому в закуток, не вийти свобідно в сади і поля Юдеї, обробляти землю, як колись робили предки? Для дітей набудували б школи, для хорих шпиталї; у них були б сьвященники і сінаґоґи для сьвяткування сьвятих днів, а для плачу вони йшли б до Єрусалиму. І Гелій вже провидів для сих всесьвітних вигнанців пору спокою і куточок вітчини, і в почуттю задоволення можливости злекшити їх горе, він забув про власну тугу й самітність.

Він сказав Жидам про свої наміри, але хоч вони, досї з такою охотою втаємничували молодого чоловіка у всї архаїзми своїх звичаїв, обурили ся, що він хоче змінити частинку їх. Неймовірні, вони мовчали на всї його прохання, і коли одного разу він став обстоювати, старий рабін, очі якого з виверненими повіками зробились дикими, відповів йому:

— Ми сюди приходимо не жити, ми приходимо вмирати!

Від сеї хвилї ворожнеча і підозріннє оплутали вченого. Християни дивили ся на нього як на новоявленого сектанта, в якім бояли ся конкуренції. Жиди говорили: „Хто сей виходець? Розумієть ся, се лжепророк, який хоче нас позбавити Сіону“.

Двері сінаґоґ замкнули ся перед ним, діти здалека робили йому роги і розбігали ся, коли він зближав ся коли він випадково зупиняв ся біля криниці, женщини кричали:

— Нещастє! Він отруює наши криниці!

І коли в пятницю він переходив повз стіни Плачу, криві пальці стискали ся, буйні пейси трусили ся від обурення і зівялі губи кричали анафему.

IV.

Одної ночі, коли патруль обходив жидівський квартал, він побачив при сьвітлї своїх ліхтарів молодого Европейця, що лежав непорушно на землї. На лобі була крівава рана, очевидно, вчинена гострим каменем, киненим зверху, певно через одно з тих вікон на даху, брудних і огидних, що дивлять ся на вулицю вище ґетто; одначе, знаряддя злочину не знайшли.

Digitized by Google

Турецькі салдати рішили, що така воля Алаха і перенесли раненого до найближчого шпиталю діяконіс.

Коли по довгих днях непритомности, Гелій Жамен отямив ся, він побачив себе в малій, затишній білій кімнаті; сьвітло входило через двері, що видчиняли ся на веранду, оздоблену ґірляндами страстоцьвіту, і під сими склепіннями листя, в тіни його сумної зелени він побачив тонку постать молодої дівчини, одягненої в блакитну сукню сестер-протестанток, що сиділа коло столу, майже спиною до нього.

Вона мняла в руках тернові вітки, готуючись робити з них вінки. Прути терну лежали коло неї на землі. Іноді вона схиляла ся, щоб підняти один із них, і тоді між батистовим очіпком і полотняним ковніром видно було ніжну шию бльодинки. Проміння сонця продирало ся крізь листя і осявало її золотим сяєвом, як обличче Мадонни і перстенями спадали по її тонких пальцях.

Гелій підвів ся на подушках.

Екстатичним зором, з молитвенно складеними руками він дивив ся на се видіннє прекрасне, спокійне, ясне.

— Чи се мрія? Який дивний привид!

Нарешті він увільнив ся від настирних кошмарів, де криві носи, зашкарубілі пальці, товстогубі роти скакали коло його серця бісовський танець; нарешті він перестав блукати в темнім просторі, під понурими склепіннями, у вохких печерах, що закінчали ся порожньою могилою. Не чутно більш витя фанатичних голосів.

— Я один лише посідаю хрест Христовий.

— Так, але він не справжній; у мене хрест розбійника, хрест сей справжній.

— Ви схизматики, ви брудните нашу сьвятиню!

— Підіть геть, Латиняни, тепер наша пора правити службу.

О, так! Весь сей жах щез разом з пропасницею. Зникла порожнеча, темрява, суперечки! Тут була тиша, сьвітло, життє! Де він опинив ся? В каплиці чи в шпиталі? Чий се блакитний сілюет, у якого під тканиною очіпка він бачив важкі золоті коли, — святої чи сестри милосердя?

Чи не все ж одно, раз він вірив, що скінчила ся його важка, сумна путь? Тут і притулок і охорона. Він відчував, що сон-

Digitized by Google

це увійшло в нього, що він пройнятий незазнаним почуттєм ніжности. Він упав на подушки і заплакав сльозами щастя.

Діяконіса підбігла.

— Хвала Богу! Хвала Богу! Він уратований! — сказала вона по французьки.

І голос сей видав ся Гелію таким гармонійним, що йому хотіло ся б цілувати сі звуки.

Він хутко одужав, але лишав ся блідим і слабим, з повязкою навколо чола і незрозумілою втомою душі. Про те йому приємний був сей стан утоми, він майже не вірив в сціленнє. Його узенька, біла канапа, ся сьвіжо побілена вапном кімната, де замісь всіляких оздоб був чорний хрест над ліжком і біблійний напис над дверима, — все се нагадувало йому дитячі роки, коли він жив з матірю в маленькім, тихім містечку.

Коли сестра приходила переміняти повязку, давати ліки або готувати ліжко на ніч, ранійш ніж сказати йому: Спіть з Богом, він почував шалене бажаннє притиснути ся до неї, сховати голову в її плече, як він робив, коли був зовсім маленький, і благати її: „Зостаньтесь, зостаньтесь зо мною і надто не дбайте про моє швидке одужаннє! Ви добре бачите, що я, не лише хорий; якому життє завдало стільки лиха, що я — бідна дитина, ваша дитина, котрої воля , гордість, віра містять ся в вас. Робіть зо мною все, що хочете, лиш не проганяйте мене, не лишайте мене одного в житті.“

Коли лікарь сказав йому: „Ви завтра можете встати,“ Гелій відчув в собі болюче тремтіннє, наче його повідомили: „Завтра вас положать до труни.“

Він сховав ся під ковдру, відмовив ся від їжи, з наміром знесилити себе, і видавав ся таким нещасним, що діяконіса, яка не розуміла його скорботи, кілька разів вказувала йому поглядом на напис на стіні, вигаптуваний на атласі: Сповідай Господеви твої скорботи і май надію на нього.

Але туга його другого дня зменшила ся, коли начальниця дозволила йому сісти на веранді проти сестри Цецілії: стіл розділяв їх. Вона знов плела тернові галузки, а він робив хрести з оливних дощечок. Коли вона кінчила вінець, то давала йому, і він вішав до нього свій хрест, потім вішав їх навколо балюстради. Пізнійше їх відправлять до Європи на продаж на добродійних ярмарках на користь товариства сіонських діяконіс.

Digitized by Google

Іноді вони розмовляли.

Він довіряв їй свої надії, свої огірчення, своє розчарованнє. Здавало ся, вона не зовсім ясно розуміла його, але вона його жалувала і йому вистарчало сеї жалости. Крім того він сам, коли говорив, думав: „Яке все се безцільне й далеке!“ Він озирав ся: на ґалерії, яка оточала внутрішнє подвірє, иньші хорі одягнені в білу флянелю спочивали, иньші діяконіси в блакитних убраннях клеїли до альбомів засохлі цьвіти або гаптували біблійні тексти на канапкових подушках.

В повітрі плавав тихомирний аромат. Жадного шуму не доходило через грубі стіни шпиталю. Здавало ся, що вони були ізольовані від решти сьвіта, оддїлені від шумливого Єрусалима, наче сховані в містичнім тайнику, де панувала тиша, тілесний і душевний спокій.

Гелій думав: „Коли я зовсім одужаю, мені може дозволять лишити ся тут прислужником.“

Сестра Целілія іноді оповідала йому про своїх рідних. Вона була старша дочка одного ельзаського пастора, який був жонатий два рази і мав девятеро дітий; вона, маючи вісімнадцять років, зробила ся сестрою милосердя і посилала до дому свої ощадности.

Часами вони мовчали. Чутно було, як ящірки бігають по дасї, як розкривають ся пупінки страстоцьвіту з мягким звуком, подібним до поцілунка. Часами ліяна відвязувала ся від трельяжу і доторкнувшись до щоки сестри Цецілії, ласкаво лоскотала чоло Гелія.

Він здрігав ся.

Внизу, в спальні для бідних, був пастух з Вифлеєму. Йому одрізали ногу, але у нього остала ся сопілка. Іноді він грав, і тоді розлягали ся ніжні, ніжні звуки переривані і жалісні, наче всї пасовиська Беррату співали на подвірі шпиталю; в сій мельодії була і весняна сила розбудженої велені, і сумний аромат поля, — тугою за вітчиною звучала вона. Гелій випустив свій хрест і в мріях дивив ся на сестру Цецілію... а вона, вся червона, колола пальці об колючки свого вінця.

Одного разу він її запитав:

— Ви зовсім щасливі?

— Так — ухилила ся вона, — бо люблю бідних і хорих.

— Я їх також любив, але се не дало мені щастя.

Digitized by Google

— Тому, що ви їх не любили так, як велїв Ісус Христос

— Христос!... Я його шукав, але нїде не знайшов. Його немає нї в Єрусалимї нї в иньшім місцї.

— Він всюди, але ви не знаєте, як Його треба шукати.

— Сестро Цецілїє, поможіть менї знайти його. Ми шукати мемо вкупі.

Він кинув ся перед нею, на вколїшки.

— Моя сестро, моя кохана сестро, будемо шукати його разом. Ви згоджуєте ся, чи так?

Вона дуже зблїдла; руки її тремтїли в руках Гелїя.

Погляди їх обопільно проникали до глибини душі. Потім блакитні і ясні очі сестри Цецілїї потьмарили ся, вона спустила вії і тихо заплакала, сама не знаючи, чи тому, що оставляла Ісуса, чи тому, що йшла в обійми кохання.

Через кілька тижнїв Гелїй Жамен звінчав ся з сестрою Цецілїєю в маленькій каплицї діяконіс, яка за для браку місця була заразом і аптекою; замісь ладану пахло лїками. Перед столом, покритим чорним накриттєм, пастор Фішер, в чорній одежі з'єднав їхнї руки і сказав:

— Най передвічний благословить і береже вас! Най пролле він сьвіт лиця свого на вас і помилує! Най звернеть ся до вас і дасть вам мир.

Молода була одїта в своє блакитне вбраннє сестри; в білявім волоссю тремтїв вінець із страстоцьвіту. Поїзжанами були сестри, хорі й бідні. (Далї буде.)

Переклала Нат. Романович.

Digitized by Google

І. ФРАНКО.

Свобода і автономія.

I.

В остатніх роках у всіх кругах громади йде жива суперечка про перебудову всього громадського устрою для осягнення як найкращого розвою всіх громадянських сил. Ріжні люди висловлюють ріжні погляди відповідно до того, на якому становищі стоять і які інтереси та суспільні сили уважають найважніщими. Ось на днях читали ми в „Новомъ Времени“ голос д. Меньшикова який іноді говорить як розумний чоловік, а іноді договорюєть ся до такого, що хоч сьвятих із хати виноси. І ось він говорячи про будущий устрій Росії, ні з сего ні з того випалює таку бомбу: „Россія для русских! Нема більшої дурниці, як признавати в будущій думі якісь права иншим народностям, або признавати прим. Українців якимось окремим народом. Не слід також допускати до думи всіх інородців: Євреїв, Поляків, Башкірів, Кавказців. Треба показати їм, що ми тут пани“.

Чудно робить ся, читаючи такі слова, а вони лунають часто з ріжних російських ґазет та журналів та знаходять віру й там, де би не слід було. Треба бути цілковитою дитиною в політичних справах, щоб у сьогодняшну пору загрівати себе і свою публіку таким дитинячим та наївним покликом. Так як колиб ніхто на сьвіті й не знав, що Росія сьогодні більше для Французів, для Німців, Англичан та Жидів, що в її державний скарб повкладали свої міліярди і знай пильнують кождої копійки, яка впливає до того скарбу від „русских“ і Українців і інородців, щоб поділити ся нею. І так як би ніхто не знав, що найбільша часть збіжа та природних богацтв Росії в „русских“ і не руських її частинах іде в руки тих же чужих експлуататорів, що тільки завдяки політичним та громадським порядкам у Росії змогли здобути собі в ній такі впливи і такі доходи. Коли Росія увільнить ся від того чужого, єгипетського ярма, в яке попала завдяки своїм порядкам, попала так важко і так глибоко, як ні одна сучасна держава, хиба тоді була-б якась маленька підстава до такого високого гоц, яке вже тепер проголошує д. Меньшиков.

Digitized by Google

„Россія для русских“! Ну, добре, а що таке ся Росія? Чи самі „русскіе“ збудували її, самі своєю силою держать її? Здаєть ся, не треба надто глибоко влазити в історію, щоб зрозуміти, що над збудуваннєм і утверженнєм теперішньої Росії працювали всі племена, що входять в її склад, працювали й Німці й Українці і всякі інородці. Нехтувати ними тепер, коли діло стануло на тім, аби з тої Росії зробити для всїх вигідну і простору хату, се значить не розуміти азбуки державно-політичного життя. Аджеж не буде добра в такій хаті, де половина людности житиме безправно, здана на ласку й не ласку другої половини, примушена мовчати і нидіти та безпомічно дивити ся на панованнє другої половини!

Та яке те панованнє! Аджеж маси „русского“, великоруського народа живуть сьогодні в такій нуждї, в такім занедбанню, бідности, темноті, поневірці, що весь цівілїзований сьвіт з жахом і невірою читає про се покази сьвідків. Дайте своїм власним народнім масам хоч стілько хлїба, щоб він місяцями не жив березовою корою, хоч тілько осьвіти, щоб він не закопував себе живцем у землю зо страху перед Антихристом, хоч стільки самоуправи, щоб він міг сам дбати про свої інтереси, а тоді вже говоріть: „ми тут пани!“ Взагалї се дуже погана манера стукати на своє панство і верховодство там, де всї сьвідоцтва говорять про сумний і важкий стан Росії і де треба-б як найбільше скуплення духа і уваги на те, щоб винайти дорогу справжнього відроження суспільства замісь засьмічувати його голови пустими фразами, що сьвідчать лише про засліпленнє та безтямність.

„Непотрібно давати ніяких прав інородцям“—гукає д. Меньшиков не розуміючи того, що тих інородців мілїони, що їх з лиця землї не зітреш. Що, як ті самі інородцї скажуть: ні ми не даром працювали над здвигненнєм Росії, вона потрібна й нам і для нашого розвою, ми не хочемо відставати від неї, хочемо жити в ній, але жити як люди, як рівноправні горожами, а не як раби та наймити? Д. Меньшиков боїть ся, що всї інородцї ненавидять „русских“ і одержавши права будуть працювати на згубу та шкоду Росії. Думаю, що се побоюваннє ні на чім не оперте. Певна річ, коли інородцї (а є між ними багато народів сьвідомих, з далеко висшою як у самих корінних „русских“ цівілїзацією) не зазнають від тих „русских“ нічого иншого, як кривди, знущання та зневаги, то нівідки їм і набрати ся любови та поваги до них,

Digitized by Google

і коли добродії в роді д. Меньшикова бажають, щоб так або й ще гірше було й надалі, то по мойому се засуджує Росію на дальше, не обмежене занепаданнє і не віщує ніякої кращої будущини.

Кращі уми в Росії, йдучи за такими ж умами західної Європи давно вже вказали инший шлях для справді тривкого і плодючого розвою. Сей шлях основуєть ся на першому прінціпі всякого громадського житя — пошані до чоловіка, до його кровних інтересів, до його природних, невідчужених прав, таких як свобода слова й орґанізації, як нетиканість домашнього огнища без суду, як свобода заробітку та переселення і т. д. Се елементарні основи для всякого хоч троха успішного житя громадського і державного, і власне запевнення і укріплення тих основ не бачимо доси в Россії. Від того браку терпить і пропадає так само великоруське племя, як і всякі інородці, і поки стан сеї елементарної необезпеченности тріває в Росії, поти всякі такі балакання, що „ми тут пани“ і „Россія для русских“ виходять на жалку самохвальбу того хозяїна, що сховавши ся під столом перед грізною коцюбою своєї господині, відтам пискливим голосом озиваєть ся: я пан дому!

Ні, нема ніякої потреби і зовсім не пора російським патріотам дурити себе привидом панства і панування над ними, що мусять бути їх співгорожанами і товаришами в важкій праці над загоєннєм тяжких ран нанесених усій Росії дотеперішнім режімом. От у північній Америці проголошено „доктріну Монро“: Америка для Американців, а показало ся, що хоч там і край богатий і господарка розвинена не в порівнаню до Росії, а таки без чужого робітника годі обійти ся і ті робітники, хоч помагають збогачувати Америку, про те й самі вивозять із неї міліони. Не така тепер пора, щоб держава, яка простягла ся на шесту часть земної кулі, могла відгородити ся китайським муром від решти сьвіта.

II.

З питаннєм про наданнє всім Россіянам (не лише „русским“) повної горожанської свободи і наданнє ґарантій для тої свободи (до таких ґарантій належать: перенесеннє управи краю і законодавства на виборну народну репрезентацію, одвічальність міністрів перед тою репрезентацією і контроля державних фінансів з

Digitized by Google

боку тоїж репрезентації) вяжеть ся тісно питаннє автономії країв і народностий, питаннє, що мусить бути розвязане не лише в інтересі поодиноких народів і країв, але і в інтересі цілої держави. Російські письменники та політики дуже часто, коли зайде мова за автономію ріжних окраїн, відкидають усяку думку про неї головно тому, що мовляв усяка така автономія ослабить цілість держави. Так як коли-б для збереження цілости людського тіла доконче було треба, щоб у нього були звязані руки й ноги, закриті очи та заткані вуха. Вони не хочуть розуміти того, що обезсиливши поодинокі части держави вони обезсилять тим самим і цілість. Щоб держати окраїни в німім і глухім послусі, на се треба повертати чим раз більше урядових сил і грошей, які без того можна-б повертати на спільну користь усеї людности. Розріст державної адміністраційної машини, зовсім непродуктивної, а за те ненажерної, потягає за собою чим раз більші кошти і не осягає своєї цїли, бо як ми бачили в остатнїх роках російської історії, такий розріст доводить на кінці до повного безладя, до самоволї навіть найдрібнїйших чиновників, до повного упадку почуття права серед людности, доводить самих чиновників до крадїжок, до хабарництва, а мирну людність до розрухів і актів самоволї як пімсти за ту самоволю, яку їй доводить ся терпіти. Так було скрізь у Европі доти, доки уряди вірили в свою єдиномудрість і в те, що треба всю людність держати в безправію і страсї. І щож тодї було? Замісь супокою і тихої, мирної працї вічне незадоволеннє людности, вічні розрухи та бунти, чим раз більші урядові утиски, пошукування за всякими конспіраціями, а в парі з тим ішло зубоженє людности і ослабленнє всього державного життя. Колиж дійшло до крайности, вибухали революції, які силкували ся розірвати ті обручі державної опіки. Виборено таким чином права і пошану для кождої людини або бодай більшости людий до участи в веденню державних прав, в судівництві та законодавстві, і ніде через се держава не потерпіла, а навпаки, з розростом і свобідним розвоєм суспільних сил росла й розвивала ся також держава. В числї таких держав була й Австрія, в якій окрім ніби-то пануючого народу, Німців, живуть ще инші народности, сказати-б по російському— інородцї: Чехи, Хорвати, Серби, Українцї, Поляки, Румуни. Були між Німцями також такі мудрі, що гороїжили ся та кричали Австрія то німецька країна і нікому крім родовитих Німців тут

Digitized by Google

ніякі права не належать ся. Та швидко навіть такі мудрі зрозуміли, що так не можна жити ані Німцям ані нікому обік них. І в Австрії були побоювання, що нехай лише трісне німецький державний обруч, то вся Австрія розскочить ся як розбита бочка. А тим часом показало ся, що з наданнєм усім меншим народам горожанських і національних прав Австрія не лише не розскочила ся, але навпаки, скріпила ся і виросла в силу, і чим більше права й користи здобувають собі в ній ріжні народи, тим сильнійше вони й держать ся тої Австрії, бачучи собі в ній не ворога, а захист і опору. Добре колись сказано, що чоловік утїкає не від колача, але від меча. Так само й малим народам, інородцям нема ніякого інтересу відривати ся від великих держав, бо відірвані вони не були-б ані на хвилю безпечні перед сусіднїми державами і їх впливами та визиском. Отже бояти ся того, чого боять ся російські полїтики, що ось, мовляв, надамо права Українцям, Литовцям, Кавказцям та иншим інородцям, то всї вони повідривають ся від Росії, на се нема ніякої підстави. Всїх тих інородців на „настоящих русских" не переробите, а навіть хоч би се яким чудом божим удало ся (се доси невдало ся ніякій державі на сьвітї), то все таки ті частини держави уже силою свого ґеоґрафічного положення, відмінности землї й клїмату будуть перти до заховання своєї відрубности, до своїх окремих прав і інстітуцій відповідних до їх способу житя та спеціялних родів господарства, будуть жадати собі автономії. Так не забуваймо ще одного. Наданнє такої автономії ріжним окремим частинам великої держави, отже не лише інородцям, але й „коренним русским„ у ріжних частинах широкої держави, то не лиш уступка, добродійство держави для людности. Нї, се держава мусить робити в своїм власнім інтересї, а коли й людність матиме при тім якісь користи, то за те вона буде обтяжена новими тягарами на удержаннє обік центрального ще й свого автономічного уряду. Бачимо се й в Росії на земствах, яких удержаннє так само лягає тягаром на людности, потребує окремих податків та коштів, як і удержаннє самого центрального уряду. Та се ще не значить, щоб автономія була шкідлива і непожиточна для місцевої людности. Російська держава занадто велика, щоб один центральний уряд міг лише дбати про безпечність і законність у всїх частинах і країнах, але тим менше він може дбати в кождій частинї про тисячні місцеві інтереси, дрібні з погляду державного,

Digitized by Google

але дуже важні для загалу місцевої людности. Дороги і шляхи, мости і греблї, недороди і місцеві випадки, пошести й хороби, школи і лїкарнї, все се такі річи, що інакше залагоджують ся в кождій ґубернії і вимагають окремого проводу й опіки не так уряду, як радше власних місцевих людий, зорґанїзованих для сього дїла. Така автономія нїяким робом не може бути шкідлива для цїлости держави, навпаки, вона користна для неї, бо дбає за зріст добробуту і заспокоєннє народних потреб у кождім куточку держави відповідно до місцевих обставин. Вона пожиточна для держави й тим що полекшує їй адмінїстрацію, беручи на себе ті її части, яких веденнє було-б для державних урядів занадто коштовне. Без такої автономії жадна велика держава не може остояти ся, і ті що радять Росії обходити ся без неї очевидно самі не тямлять, що говорять.

III.

Свобода й автономія мусять не розривно вязати ся з собою, а властиво автономія мусить опирати ся вповнї на основах горожанської свободи. Се треба ясно зрозуміти, бо інакше можна на гарне слівце — „автономія“ дати себе зловити так, як се ми бачили в першій російській Думі, де в так званім клюбі автономістів під плащем автономії сидїли обік щирих прихильників свободи також люди, що лякали ся її й бажали чогось зовсїм иншого від дїйсної горожанської свободи в новочаснім розумінню.

Щоб зрозуміти ріжницю між автономією опертою на якійсь иншій основі, прим. на історичній традиції, досить буде заглянути до карт історії середнїх віків. Середні віки зі своїм февдалїзмом були властиво золотим часом автономії в найріжнїйших її формах. Автономні були провінції супроти найвисшого владника, автономні були князї, ґрафи, барони та дїличі супроти цїлої держави, автономні були більші міста, оскілько мали силу й засоби окупити та оборонити свою автономію. Супроти сих дрібних автономій щезала зовсїм сила центральної держави; щоб у разї потреби зібрати її і довести до дїла, треба було нераз незвичайного зусиля політиків, хитрощів, обіцянок або навіть насилля і боротьби. Кожна автономна одиниця була в своїм ширшім чи тїснїйшім обсязї повноправною, мала власть над добром, свободою, житєм і смертю оселеної в тім обсягу непривілейова-

Digitized by Google

ної людности; не було зовсім того, що називаємо державним правом, спільним і обовязковим для всіх горожан, а були тілько діпльоми та привілеї надавані верховною властю чи по поодиноким особам, чи родам, чи провінціям, чи городам. Цілість держави була таким робом дійсною федерацією ріжнородних сил і ґруп, що дуже часто йшли на перекір одна одній (рицарство прим. цілі століття завзято воювало ся з містами, міста особливо в Льомбардії, воювали ся з імператорами і т. д.); удержанє центральної державної власти було ділом хиба незвичайно здібних і енерґічних одиниць, а начайстійше, під володіннєм звичайних або слабосильних володарів уся держава стояла загальним безладдєм, яке вийшло в приповідку у нас у приложенню до старої Польщі (Polska nierządem stoi).

Не можна сказати щоб, ті порядки були зовсім шкідливі для загального проґресу. Вони, як знаємо, допомогли в тих жорстоких часах до розвою міст, ремесел, торговлї та шкільництва, розбуджуючи загальну конкуренцію суспільних сил, суспільних одначе в тіснійшім значінню: упрівілейованних. В низу під тими упрівілейованними більше-менше повноправними верствами жила і томила ся більшість народу, робуча маса селянства та міщанства, або позбавлена всяких людських прав, здана вповні на ласку (leibeigen) феодалів, манастирів, або більших міст, або до краю обмежена, стіснена в своїх людських правах, наражена на тисячні напасти та знущаня сильних та самовільних панів. Треба було довгих століть і завзятої боротьби з одного боку суверенів з підданими, з другого боку тих підданних зі собою і суверенами, поки з того автономічно-федералїстичного хаосу виробили ся суцільні новочасні держави з одноцільною армією, одноцільною бюрократією, одноцільними правами й інстітуціями, в тім числї й з одноцільними запоруками загальної горожанської свободи. Історія бачила в тім довгім розвою жахливі сцени селянських війн і рицарських нападів, городських революцій і кровавих розрухів; те, що привикли називати великою французькою революцією, се був лиш одив блискучий епізод у тій довгій революції, що вела з середньовікового автономічно-федералїстичного хаосу до новочасних порядків.

Розуміє ся, що та французька революція не була також останнім епізодом у тій боротьбі новочасних порядків з середньовіковим феодалїзмом і його традицією. Занадто сильні його па-

Digitized by Google

рости нережили ту революцію і ростуть та буяють собі ще й доси не тілько в иньших краях Европи, де та революція не була переведена так основно, як у Франції і чіпляла ся більше зверніх форм, ніж самої основи соціяльного та політичного житя, але і в самій Франції, де на наших очах іде нова, хоч і безкровна поки що революція—боротьба державної власти не з релігією, як плещуть злі язики, а з занадто вибуялою автономією церковної орґанізації, що черпаючи свої сили з державного орґанізму повертає їх систематично на шкоду того орґанізму. А в Німеччині, Австрії, Італії та Еспанії ся боротьба мусить бути ще завзятійша і тяжша, бо тут обік страшенної сили новочасного, не на релігійній, але на політичній основі зорґанізованого клерикалізму, що йде до усталення сьвітської власти панства над усім сьвітом, живуть і сильні парости середньовікових феодальних традицій з їх завзятим змаганнєм до автономії, опертої не на свободі і рівноправности всіх горожан держави, а на історичних традиціях ворожих тій рівноправности й свободі

Для нас, Українців, що разом з Польщею, а потім з Росією і Австрією перейшли всі фази того великого історичного процесу і по якійсь іронії далі звичайно мусіли коштувати найпоганійші і найприкрійші наслідки тих старих порядків, для нас у теперішню пору дуже важне зрозуміннє сеї історичної азбуки, яка-б давала нам тверду основу в дальшім політичнім житю і хоронила нас від неясности і баламуцтва.

От тим то думаю, що покликом нашим у сю пору не може бути ані автономія sans phrase, ані федералізм sans phrase, але все і всюди: повна політична воля і рівність кождої людської одиниці, забезпеченнє її людських прав а вже на тій основі антономія національности.

Digitized by Google

БЄРНШТЕРНЕ БЄРНЗОН.

МАРІ.

РОМАН [1]).

IV

Зміна трону.

Минуло півретя року; батько був за той час кілька разів дома, а ті обоє анї разу. Але тепер носили ся зовсїм поважно з пляном перебути одно лїто в Кроґскоґенї. Тому стояли всї троє в маґазинї убрань у Віднї. Панї Дооз і Маріт мали дістати нові виправи, особливо Маріт, яка тепер виросла зі всїх своїх убрань. Були перші днї мая й треба було лїтнїх костюмів.

„Ми обоє, твій батько і я, думаємо, що ти повинна рішити ся тепер на довгі сукнї, ти вже справдї за велика.“ Маріт поглянула на батька, але його очи прикували до себе матерії, що лежали розкинені перед ними. Панї Дооз говорила за нього. „Твій батько нераз говорив менї, що коли йдеш із ним на прохід, пани дивлять ся тобі на ноги.“ Батько почав непокоїти ся, навіть дама зі склепу завважила, що в воздусї висить буря. Вона не розуміла мови, але читала се на всїх трьох обличях. В кінцї батько почув, як Маріт зовсїм чужим, але приязним ґолосом запитала: „Чи тому маю ходити в довгих сукнях, що моя мати в моїм віцї також носила довгі сукнї?“—Панї Дооз поглянула налякана на Андерса Кроґа, але він зовсїм відвернув ся. А Маріт говорила: „Тїтко Єво, тодї, коли мати дістала довгі сукнї, ти була очевидно з нею, правда? А може батько?“ Про довгі сукнї не говорили вже більше. І загалом нїчого більше не говорили, Пішли.

Далї нїчого не стало ся. Розумієть ся само собою, що другого дня Маріт, замісь піти на науку, виїхала зі своїм батьком, аби залагодити справу з сукнями. Так само розумієть ся, що вони звідти поїхали до музеїв. І від тепер аж до відїзду виїздили що дня. З науки не було вже нїчого. І неначе-б нїчого не стало ся, вечерами ходили всї троє разом на концерти або до опери. Хотїли основно використати короткий час, який їм лишав ся.

В перших днях червня були в Копенгаґенї. Там ждав їх лист від дядька Клявса. Єрґен Тіїс, його вихованець, став

[1]) Початок див. в кн. І.

Digitized by Google

лейтенантом. Клявс хотів дати в своїм сільськім домі весняний баль, тільки ждав, аби Кроґи вернули ся до дому. Коли вернуть ся?

Маріт дуже сим тішила ся. Вона знала гарного, високого Єрґена. Він був син окружного начальника, його мати була сестра Клявса Кроґа.

Тепер треба було придумати балеву сукню. Наради були дуже короткі: жадне з них не сказало перед тим ні слова. Найцікавійше в сім ділі, чи сукня має бути довга, чи коротка, скривало кожде в своїй власній груди. Коли надійшла велика година і брали міру, дама, що се робила, запитала: „Ласкава панна хотять довгу сукню?“ Маріт поглянула на паню Дооз, та зовсім почервоніла. Найгірше було те, що й сама дама почервоніла. Вона взяла швидко міру по тій короткій сукні, яку Маріт мала на собі.

І так двадцятого червня був баль. Був парний день без сонця. Гості стояли в огороді перед великим домом, коли надплив корабель, що привіз Маріт і її батька; вони були останні. Маріт вийшла сама на беріг. Старий Клявс, високий, худий чоловік, підійшов до неї у своїх страшно широких штанах, без капелюха, з ясною лисиною й радісним лицем. Здержав її рухом руки і закричав до Андерса Кроґа на корабель: „Не зійдеш?“—„Ні, ні, дуже дякую. Корабель відбив.“ Аж тепер поглянув він на Маріт, яку пані Дооз описувала в своїх довгих листах як найбільше викінчену красу, яку вона коли-будь стрічала. Поглянув на неї, вклонив ся й підійшов близше; від нього заносило табакою і його не дуже апетітні уста були широко отворені. Він предложив їй свою руку. Але вона в своїм довгім плащи без рукавів неначе не бачила того. Він збентежив ся, але пішов за нею до инших. І сказав: „Ось приводжу королеву балю.“ Се вкололо инших, укололо всіх. І так початок не заповідав богато. Єрґен, який стояв найблизше, виступив швидко на перед, поклонив ся й хотів узяти від неї плащ і капелюх, але вона тільки відклонила ся й пішла далі. Ті що зістали ся, почали зараз шепотіти. Спосіб, як вона проходила, її хід, її лице, фіґура, біла шкіра, блискучі очи, лук над ними, ніжна форма носа... все було як вилите, й усе скінчено гарне. Єрґен Тіс був зараз весь очарований. Він сам був високий, стрункий молодець Кроґівскої раси, лиш його очи були инакші. Тепер вони були приковані до две-

Digitized by Google

рий, за якими вона зникла. Ждав на сходах, доки вона оставала в кімнаті.

А коли вийшла й підійшла до нього, аби на його рамени зійти до решти товариства,—в короткій сукни з легкої, морської синьої крепи, в діркованих шовкових панчішках такої самої краски і в срібно-брокатових черевичках зі старинними клямрами була справді неначе поезія. Загалом не говорили ні про що инше, доки не пішли до стола. А й тут не перестали; про неї говорив весь город. Що лице з такими чистими лініями, з такими блискучими очима, з тою білою шкірою було ще в додатку в авреолі червоного волося. І все те було въ гармонії. Висока фіґура з легко заокругленими плечима і бюст, який ще не розцвив ся зовсім, але виказував таку свободу й незалежність, неначе б міг бути розпятий. А рамена, руки, лінія бедр, ноги... майже комічно: гурток паничиків твердив опісля з великим завзятєм, що се найґарнійші на цілій дівчині кістки. Чогось такого тут іще не бачили. Такі вузкі і з переду з тим піднесеним заокругленєм! Ні, ніколи!

Єрґен Тіс забув зовсім мову, що більше, цілий час забув навіть страву, а се було зрештою найніжнійше, що міг собі подумати. Ходив за нею, як нічний подорожник. Не бачили її ніде, щоб він не йшов за нею або побіч неї.

Задля балю пані Дооз і батько переночували в городі. Досьвіта збудив їх крик і сьміх перед домом, мужеські й жіночі голоси кричали: ура і славно. Балеві гості відводили Маріт до дому.

Другого дня обох старих відвідали свояки і приятелі. Старші люди, які були на балі, казали, що Маріт се найгарнійше, що затямила людська память. Старий Клявс уже в девятій годині вечером виїхав з дому човном і вганяв по місті тай зібрав пару приятелів, аби їх узяти з собою й показати їм дівчину.

По обіді за'явив ся Єрґен в уніформі й нових рукавичках. Був так сьмілий запитати ся, як мавть ся ласкава панночка? Але ласкава панночка ще не дала нічого про себе знати.

Коли в кінці прийшла, була зовсім чим иншим занята. Се зараз завважила пані Дооз. Також не оповідала королева балю нічогісінько про баль. Обмежила ся питанєм, чи їх не збудили сеї ночи. Опісля їла. Коли впорала ся з сим і знов прийшла,

Digitized by Google

оповів їй батько, що приходив Єрґен питати, як вона маєть ся. Маріт усьміхнула ся. Пані Давес запитала: „Не любиш його?“— „Чому ні.“—„Чого-ж так кривиш лице?“—„Він так страшно богато їв.“ Тепер вмішав ся з усьміхом батько: „Його батько, чиновник, також так; і все вишукує що найліпше.“—„Власне“.

Пані Дооз сиділа далї й чекала, що далї буде, бо щось мусіло стати ся. Маріт вийшла. За хвилю вернула ся з капелюхом і парасолькою.

„Ідеш куди?“ запитала пані Дооз.

Маріт надягала рукавички.

„Так, хочу замовити собі візитові карти“.

„Чи не маєш візитових карт?“

„Так, але старі, не подобають ся менї.

„Чому-ж нї?“ запитала пані Давес дуже здивована, адже тодї в Італії видали ся тобі чудово гарні?

“Так, але імя не підходить уже менї“.

„Імя?“—Обоє поглянули на себе.

„Як-раз неначе імя вже не підходить менї, так менї здаєть ся“.

„Маріт уже не підходить тобі?“ сказала пані Дооз, а батько додав тихо:

„Се було імя твоєї матери“.

Відповіла не зараз, бо чула на собі налякані очи свого батька.

„Якже-ж хочеш називати ся, дитино?“—запитала пані Дооз.

„Марі.“

„Марі“?

„Так, се ліпше підходить. Бодай так менї здаєть ся“.

„Німе здивоване обох очевидячки пригнїчувало її. Вона сказала:

„Адже тепер поїдемо до Америки, а там усе одно будуть мене називати Мері“.

„Але-ж ти названа на хрестї Марі“, пробував у кінцї завважити батько.

„Що-ж се шкодить?

Пані Давес:“ Се стоїть у твоїй метрицї, дитино, се твоє імя“.

„Так, у метриках, але не в менї“.

„Обоє поглянули нїмо на неї“.

„Твому батькови се прикро, дитино.

„Адже батько може спокійно далї називати мене Марі“.

Digitized by Google

Пані Давес поглянула засмучена на неї й не сказала нічого більше. Марі була тепер управила ся з рукавичками.

„В Америці називати-муть мене Мері. Знаю. Ось-тут я се написала. Се так гарно“. Витягнула з маленького портфелю на візитові карти зовсім малу карту. Пані Дооз поглянула на неї й подала Андерсови Кроґови. Там стояло делікатним письмом на делікатнім папері: Мері Кроґ.

Батько ще раз і ще раз поглянув на карту, а опісля поклав її на стіл, узяв свою ґазету й удав, що читає.

„Прикро мені тату, що ти се так розумієш“. Андеро Кроґ повторив тихо, не відриваючи очий від ґазети:

„Марі, се імя твоєї матери“.

„Я також люблю імя матери. Але мені воно не підходить“.

З тим тихо вийшла. Пані Дооз, що сиділа коло вікна, дивила ся, як вона ішла долі вулицею. Андерс Кроґ відложив ґазету на бік, не міг читати.

Пані Дооз пробувала його потішати.

„Може в тім і є щось правди; сказала. — Марі не підходить їй більше“.

„Імя її матери“, повторив Андерс Кроґ. Сльози ринули йому з очий.

V.

Через три роки.

Одного гарного дня на провесні, через три роки, їхала Мері в Парижі з одною своячкою, Алісою Клерк, долі вулицею Avenue du bois de Boulogne, до позолоченої брами при вході до парку. Обі вони познайомили ся з собою в Америці і минулого року стрітили ся знов тут у Парижі. Аліса Клерк жила тепер у Парижі зі своїм батьком. Старий Клерк був давнійше один із найбільших торговців творами штуки і мав за жінку норвежську даму з родини Кроґів. По смерти жінки продав свою величезну торговлю. Дочка виросла серед штуки й дістала основну осьвіту. Знала всі музеї сьвіта, тягала батька з собою навіть до Японії. Її готель в Champs Elysées був повний творів штуки; там мала вона також своє ателіє—моделювала. Аліса не була вже молода: сильна, кругла особа, добродушна й весела.

Андерс Кроґ і його родина прибули сього року з Еспанії до Парижа. Обі приятельки займали ся як-раз портретом Мері,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Digitized by Google

який вислано з Еспанії до Аліси, а тепер ішов далї до Норвеґії. Аліса думала, що артист навмисне старав ся надати подібність до сьвятої Цецилії Донателля. В держаню голови, в формі ока, в лінії плечий і в на-пів отворених устах. Але хоч яка інтересна ся проба, на користь подібности вона не виходить. На примір, се втрата для портрету, що не можна бачити очий, бо вони спущені, як у Донателля. Мері сьміяла ся. Власне для сеї подібности вона позувала маляреви.

Опісля оповідала Аліса про одного норвежського офіцера инженерії, якого знає з часу, коли з матірю проживала все лїтнї місяцї в Норвеґії. Він бачив у неї портрет і зовсїм закохав ся в образ.

„Так“, відповіла Мері мов неприсутна.

„Се незвичайний чоловік, повір менї, і се також не звичайна мрія“.

„Ну?“

„Приготовляю тебе. Він очевидно, стрітить ся з тобою в мене“.

„Чи се мусить бути?“

„Ще й як. Інакше менї біда.“

„То він такий небезпечний?“

Аліса сьміяла ся: „Бодай для мене.“

„Так, се що инше“.

„Але тепер ти мене не так розумієш. Ну, пожди, аж поки його побачиш.“

„Чи він такий гарний?“

Аліса сьміяла ся: „Нї, він просто поганий; ну, пожди тільки.“ Їхали далї, натовп ставав що раз більший, се був одни із великих днів.

„Якжеж він називаєть ся?

„Франц Рее.“

„Рее? Се-ж імя нашої лїкарки там дома; панна Рее.“

„Так, се його сестра, він часто говорить про неї.“

„Вона має прегарну фіґуру“.

Тепер Аліса на пів підняла ся із місця. „Ну, а він? Коли йду з ним по вулиці, люди обертають ся, аби його ще раз побачити. Справжнїй велетень. Але не з тих з великими мускулами,— нї, високий, легкий, стрункий.“

„Отже добре тренований?“

Digitized by Google

„Ще як! На ніщо він так не гордий, нічого так радо не показує, як свою силу.“

„То він дурний?“

„Дурний? Франц Рее?“ Вона знов спустила ся на подушки і Мері не розпитувала більше.

Приїхали пізно; по при них тягнули ся безконечні ряди екіпажів, уже вертаючи з парку. Три широкі дороги для їзди були переповнені. Чим близше підїздили до зелїзної брами, де ті три дороги збігають ся в одну, тим густїйші ставали ряди. Ся вистава ясних, ріжнобарвних весняних туалет після довгої дощевої пори,—се був незвичайно гарний вид. Між деревами, які починали развивати ся, екіпажі були неначе кошики повні цьвітів серед зелени, один за другим, один біля другого, без початку, без кінця.

Коло зелїзної брами вони зблизили ся до разхвильованої товпи піших. Але ледви їх віз минув браму, як якийсь неспокійний рух почав іти з правого боку на лївий. Там по правім боці люди неначе щось бачили, чого тут не можна було бачити. Деякі кричали й показували в напрямі озер, екипажі на команду зїздили на бік або вїздили в бічні вулиці. Рух ріс, швидко став загальним. Жандарми і сторожі парку бігали сюди й туди, екипажі так стиснули ся один коло другого, що нї один з них не міг уже рушити з місця. Незабаром широка середня дорога стала гень далеко вільна. Всї слїдили, всї питали. Аж тут воно надходило—пара сполошених коний з великим возом. На передї сидїв візник і ґрум. Тут мусїла відограти якась боротьба, так що підчас її мали спромогу опорожнити середню дорогу, або конї ще дуже далеко сполошили ся. Тут у горі аж до брами всї екіпажі зникли з середньої дороги; віз Алїси стояв тихо, зовсїм з боку, зараз коло дороги для піших. Чують за собою крик,—певне опорожнить ся цїла Avenue. Але нїхто не дивить ся туди, всї дивлять ся на перед. Поважний запряг жене шаленим бігом горі алеєю. Цїкава маса починає по обох боках хвилювати ся. Боязливі люди з надвору перед брамою кличуть: „Замкнїть браму!“ Їм відповідає з середини шалений протест, насьміх тисяч голосів. Всї, що були в екіпажах, підняли ся з сиджень або навіть поставали на сидженя; Алїса й Мері так само. Здавало ся, неначе біг звірів ставав щораз більше шалений, чим близше вони. Візник і ґрум оба держали поводи з усїх сил, але се тілько дразнило звірів іще більше. Мущина в цилїндрі вихилив далеко з воза верхню часть тїла, мабуть,

Digitized by Google

щоб поглянути, де зломить голову. З заду гонили пси з завзятим протестом, по дорозі приманили до себе ще инших товаришів, але ті не сьміли податся дуже наперед. Пара їх, посьміла побігти на перед, але вона вдарили ся один о другого, так що один із них упав і був переїханий. Віз підскочив, пес завив, инші пси задержали ся хвильку.

Нараз із юрби по правім боці зелізної брами вийшов чоловік і став серед дороги. Люди кричали до нього, махали палицями й парасолями, грозили. Пара жандармів відважила ся на кілька кроків слідом за ним, махали й кричали, те саме зробив одинокий по сім боці сторож парку, який одначе швидко втік наляканий назад. Але чоловік не зважав на крики й погрози, вся його увага, здавало ся, була звернена на коні. Посував ся то на ліво, то на право, то знов на ліво... очевидно хотів їх спинити.

Зрозумівши се, юрба замовкла. Стало так тихо, що можна було чути спів птахів на деревах, а вітер доносив сюди глухий, далекий шум великого міста, який ніколи не втихає. З сього повставав монотонний звук як тло до щебету птахів. Дивна річ, що коні були так само напружені, як і люди, ні один ан ногою не рушив, тільки пси знов були в руху.

Тепер дикий біг порівняв ся з чоловіком. Він обертаєть ся як стріла в той самий бік, що коні, біжить хвильку побіч них і потім кидаєть ся до найблизшого..

„Се-ж... в і н“, закликала Аліса бліда як труп і схопила так нервово руку Мері, що ледви обі не попадали. Жіночі голоси вибухали ясно й дико, за ними глухо завивали голоси мущин. Аліса зажмурила очи. Мері відвернула ся. Чи він біг іще разом з ними, чи вже вони тягнули його? Бо задержати їх не міг.

Ще пара секунд страшної тиші, тільки чути було псів і кінські копита. Потім короткий оклик, за ним тисячі окликів, а там радість, дика, безмежна радість, у повітрі мають хусточки, капелюхи, парасолі; юрба як повінь кидаєть ся з обох боків на середину дороги і вмить заповнює її. Шалені звірі стоять запінивши ся й дрожачи, зараз коло воза Аліси. Бачила сивоволосого Англичанина, стрункого старого пана з білою бородою, з цилїндром на голові, бачила молоду, високу леді, що висіла на його ремени, й чули, як він казав: „Well done, young man“.

У відповідь залунав голосний сьміх. Аж тепер Мері побачила того, до кого відносили ся ті слова. Руками держав ще звірів за

Digitized by Google

ніздри, був без капелюха, камізелька роздерта, рука зранена, обличе також закрівавлене, залите потом, дике, але тепер уже весело звернене до Англичанина. В тій самій хвилї побачив Алїсу. Зараз кинув конї, віз і Англичанина і промощував собі до неї дорогу. — „Ах, дїти, виратуйте мене від того збіговища!“—сказав швидко, широким східним діялектом. Заки вспіли відповісти, заки вспіли встати з сидженя або ґрум злїзти зі свого, він отворив дверцї і був уже коло них у возї. Поміг найперше Алїсї, а потім і приятельцї встати з місця. Опісля сказав по французьки до візника: „Завезїть мене до дому, як тільки зможете. Адресу знаєте“.

„Так, пане капітане“,—відповів візник з повним пошани привітом та повними подиву очима. Коли Франц Рее хотїв сїсти, схопив ся за ногу і сказав:

„Ой, чорт якийсь, погань настоптала мене. Аж тепер чую“. В тій самій хвилї стрітив великі, здивовані очи Мері, на яку ще доси не поглянув, навіть тодї, коли помагав їй встати з місця. Зміна в виразї того лиця була така велика й така неймовірно комічна, що обі дами вибухли голосними сьміхом. Він схопив закрівавленою рукою за капелюх і завважив, що не має його. Тодї також засьміяв ся.

Тимчасом візник рушив возом пару метрів наперед і пробував обернути.

„Ну, мабуть не потребую казати, хто се?“ засьміяла ся Алїса.

„Нї“, відповів він і поглянув так на Мері, що та почервонїла.

„Милий Боже, як могли ви на се зважити ся!“ сказала Алїса.

„Ах, се зовсїм не так страшно, як виглядає“, сьміяв ся він, не спускаючи очий з Мері. Властиво був тут один спосіб, якого я вже давнїйше пробував два рази“. Оповідав се Мері. „Тут я зараз побачив, що тільки один кінь стратив розум, другого ж він тільки тягнув за собою; я вхопив сполошеного тай кінець. Тьфу, як я виглядаю“.—Аж тепер побачив, що його камізелька зовсїм подерта, годинника нема, а його закрівавлена рука забруднює його. Мері дала йому свою хусточку. Поглянув на делїкатний, гафтований платочок, а опісля на неї.

Digitized by Google

„Ні, панно, се неначе б кору дерева хотів хто латати шовком“.

Зараз перед зелізною брамою на право жив він, отже небула се далека дорога. З сердечною подякою й не подаючи їм своєї закрівавленої руки, він висів.

Коли так перейшов тротуар, великий, сильний, і екіпаж обернув ся, шепнула Аліса по анґлійськи: „Коли-б мати такий модель, Мері!“ Мері поглянула на неї здивована:

„Чи се не можливе?“ Аліса поглянула на Мері богато більше здивована:

„Голий, я розумію“. Мері мало не підскочила на своїм місці, опісля нагнула ся й поглянула Алісі просто в лице. Аліса стрітила її погляд хитрим усьміхом.

Мері відхилила ся й дивила ся перед себе.

Франц Рее мусів з причини болю ноги сидіти кілька днів дома. А коли з'явив ся знов у Аліси, умовили ся запросити також Мері. Але її обгорнув такий неспокій, що не могла відважити ся піти. Та другий раз цікавість—чи може се було що инше—пігнала її туди. Прийшла вже пізнійше, і ледви стала перед ним, уже бажала собі, щоб була ніколи не приходила. Було в нім щось інтензивного, що на ніжну сьвітову даму, як Марі, робило вражінє, що він накидуєть ся, майже обиджа її. Її серце захвилювало, водила за ним очима й ухами, її думки шуміли, кров також. Се мусить же скінчити ся, думала вона; але воно не кінчало ся. Зачароване чи, ліпше сказати, залюблене Аліси, яке довело ся чути й бачити в кождім слові, в кождім погляді, тільки побільшувало її хвилюванє. Чи справді був такий погожий? Те широке, стрімке чоло, ті малі очи, що сипали іскрами, стиснені уста, висунена наперед борода, все те разом робило вражінє чогось незвичайно сильного, але також приємного — через те, що в нього майже не було носа. Приємне було майже все, що він говорив. Так непереможно безцеремонно й весело, що регіт лунав кругом нього,—такий повний був він неймовірних послів. Зрештою його манери зовсім не були сильовані. Навпаки, він був неначе сама чемність, був уважний, иноді навіть ґалянтний. Се лежало тільки в переможній силі його істоти. Вже сама його мова й очи сипали іскрами. А його постать також робила своє. Сильна рука, тверда нога, плечі, спина, грудна клітка, все те говорило також, коли він говорив, висувало ся наперед, демонструвало. Ні на хвильку не можна

Digitized by Google

було увільнити ся від того всього. А його мова плила без перестанку.

Марі не знала иньшої форми розмови, як ту, що панувала в інтернаціональнім товаристві. Легка розмова про вітер і погоду, про події дня, про літературу й штуку, про пригоди підчас дороги або десь підчас побуту, і все те на півтора ліктя віддаленя. Навпаки, тут усе було індівідуальне і близьке. При тім вона чула, що має на нього такий вплив, як вино. Ставав щораз більш опянілим, що-раз більш свобідним. Як тільки могла вийти, не нарушаючи приличности, зникла—змішана, збентежена, властиво в дикій утечі. Дала собі самій урочисте слово не приходити більше.

Пізнійше аж на другий день зайшла до батька і пані Дооз. Не говорила ні слова про ту зустріч. Зробила так перший раз. Пані Дооз сказала, щоб подивила ся на визитову карточку, яка лежить на столі.

„Єрґен Тіїс? То він тут?"

„Так, він уже цілу зиму тут. Але аж тепер дізнав ся, що ми також тут„.—„Казав поздоровити тебе",—додав батько, який читав, як звичайно.

Був се просто відпочинок—думати про Єрґена Тіїса. Минулої зими в Парижі часто ходила вона з ним. При ріжних нагодах був її кавалером, як от на офіціяльних балях в Elysee і в Hotel de Ville. Кавалер, що приносив їй честь з кождого погляду. Гарний, елеґантний, повний пошани. Батько розказував, що Єрґен хоче пустити ся на дипльоматичну карієру. „Але до сього треба маєтку?" сказала Марі.

„Дістане спадок по дядькови Клявсови", — відповіла пані Дооз.

„Чи се таке певне?"

„Ну, певне воно не є".

„Чи не мав дядько Клявс останніми часами богато втрат?" Пані Дооз мовчала, а батько сказав: „Можливо",

„Ну, чи поможе він йому?" Ніхто не відповідав.—„То в такім разі вигляди Єрґена не здають ся мені сьвітлими, урвала коротко розмову".

Франц Рее проживав у Парижі в одній справі з доручення свого правительства і через те часто виїздив. Так власне було тепер і Марі почувала себе безпечною. Але коли одного дня

Digitized by Google

рано прийшла до Алїси, щоб разом іти до міста — він сидів там. Зірвав ся і скочив їй на зустріч. Його очи обкинули її подивом і радістю, він схопив її руку обома своїми руками. Ще в житю своїм не бачила, щоб хто так яснів щастєм. Марі сама чула, як червоніє. Алїса сьміяла ся і се ще погіршало справу. Але його балакучість визволила їх обох. Та балакучість була нинї навіть на його натуру незвичайна. Вчепив ся за велику фабрику, з якої що-йно вернув ся, і пірвав їх за собою. На пів голі люди з гаками над ріками розтопленого зелїза, що кипіло червоним огнем, великанська сила машин і люди між ними, як обережні муравлї в великім лїсї. Пробував також пояснювати їм подробиці. І се йому зовсім удало ся, але тягло ся так довго, що обидві приятельки мусїли нарешті йти.

Коли сидїли в кареті, Алїса була в добрім настрою. Було зовсїм ясно, що нинї він викликав глибоке вражінє.

Другого дня Марі виїхала з Парижа в автомобілї з одним американським подружєм. Не було її кілька днів, а вернувши ся до Парижа, найперше одвідала Алїсу. І справдї, тут сидів Франц Рее. Він і Алїса зірвали ся дуже раді. Алїса підбігла їй на зустріч, обняла й поцїлувала. „Втїкачко, ти втїкачко!“ закликала вона. Очи Франца Рее сипали іскри, нї, не тильки се, вони неначе греміли поклоном для короля. З хвилї, як привитав ся з нею, його уста не зачиняли ся, і він показував себе так глупо залюбленим, що Алїса почала бояти ся. На щастє мусів зробити сьому кінець—мав іти на конференцію. Марі лишила ся, знов схвильована. Море не хотїло заспокоїти ся. Алїса завважила се й почала пильно, з жахом, пояснювати їй його істоту, щоб заспокоїти її. Але се тільки було гірше. Марі пішла.

Відпочивши трохи, бо сього було їй треба, по полуднї пішла до своїх, — і почула музику на фортепянї. Подумала собі зараз, що се мусить бути Єрґен Тіїс, який розвеселяє обох старих. Він справдї був артист і дуже любив їх фортепян. Сей фортепян думали вони з собою завезти до дому. Підійшла просто до нього й дякувала йому, що так заходить ся біля її батька й тїтки. На жаль обоє мусять сидїти так часто самі. Він відповів, що почуває себе безмежно щасливим, коли вони звертають увагу на його музику, а зрештою фортепян такий приманчивий, справдї інструмент першорядної вартости. З розмови при столї й опісля

Digitized by Google

побачила Марі, як ті троє зжили ся разом; а вона була тут захожа.

Вона справді почувала вдячність і через те вечірня година стала приємна. Говорили богато про вітчину. Старі тужили за нею.

Ледви вийшов, як пані Дооз сказала: „Який той Єрґен осьвічений чоловік, дитино“. Батько поглянув на Марі і засьміяв ся.

„Чого сьмієш ся, тату?“

„Зовсім нічого“. Сьміяв ся ще дужше.

„Певне хочеш знати, як він у мене записаний?“

„Ну, щож ти думаєш про нього?“

Пані Дооз прислухала ся.

„О... “

„Ну, се виходить таке натягнене?“

„Н — ні.“

„Отже?“

„Властиво я йому дуже рада“.

„Але все таки є тут якесь але?“

Тепер вона засьміяла ся: „Не можу стерпіти, що він так чоловіка всисає в себе очима“.

Батько сьміяв ся.

„Зовсім, як при їді, правда?“

„Як-раз так само“.

„Він власне любить уживати, як його батько“.

„Але, зовсім як батько, має богато иньших чудових прикмет“, додала пані Дооз.

„Так, се правда“,—сказав поважно Андерс Кроґ. Марі не відповіла, сказала „Добра-ніч“ і подала їм чоло до поцілунку.

(Далї буде).

Digitized by Google

ОЛ. БІЛОУСЕНКО.

АҐРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В РОСІЇ МИНУЛОГО РОКУ.

Для такої сторони як Росія, де більш 80% людности займають ся хліборобством, аґрарна справа має першорядне значінне; се справа життя і смерти для найбільше значної частини людности, се основа добробуту цілої держави. Тому-то іно лиш повіяло в повітрі визволеннем народа з бюрократичних пут, як зараз повстала у весь свій зріст земельна справа, що зайняла з першої-же хвилї почесне місце серед головнїйших суспільних змагань нашого часу. „Земля і воля“ — то найпопулярнїйше гасло народного руху, і обидві частини його так тїсно переплели ся між собою, що одна неможлива без другої, бо саме полїтичне визволенне народу нїчого не варте, коли поруч залишено буде економічну неволю, як і навпаки.

Таке тїсне сполученне сих двох елементів визвольничого руху надає йому надзвичайну цїлість і внутрішню міць. Коли деякі народнї верстви, запаморочені до краю усїм попереднїм гнїтом, могли б не розуміти значіння полїтичних змагань і через те не підпирати їх активно, то за те вони добре розуміють справу насушного хлїба, яку можна виграти цїлком лише тодї, коли завалить ся отой фатальний гнїт і розвязані народні руки почнуть самі собі кувати щастя. Тому-то й де-які полїтичні партії, уся ідеольоґія яких не вяжеть ся з роздробленнем землї серед найбільшого числа поодиноких власників, мусїли всеж включити в свої проґрами земельну справу в тім вигляді, який нальбільше відповідає народним жаданням.

Але разом з тим се сполучене домаганне землї і волї з практичного погляду значно ускладнило і утруднило хід визвольничого руху. Остаточний результат його не може обмежити ся самою полїтичною стороною. З реформою полїтичною мусить іти поруч і одночасно реформа соціяльно-економічна. Се радикально перевертає до гори дном теперішний лад і тим самим викликає

Digitized by Google

найенерґічнійший протест з боку усїх тих сил, що більш менш тїсно звязані з старим ладом. Коли ті елементи може ще не так завзято змагали ся проти полїтичного визволення народної маси, то за те усї сили напружують вони, обстоюючи свої найбільші, матеріальні інтереси. Таким чином до полїтичної боротьби примішав ся клясовий інтерес і наддав їй більше завзяття, довів її до дуже гострих ексцесів.

Ілюстраціями тої боротьби можна вважати законодатні акти останнього часу. Розуміючи всю вагу земельної справи для численної хлїборобської маси, бюрократія й задала ся цїлею здобути її співчуття й прихильність і заходила ся задовольнити її де-якими позитивними законодатними актами. Розуміеть ся те все появило ся лиш недавно і дістало ся воно досить дорогою цїною. Ще в 1904 роцї уряд зовсїм не зважав на земельні потреби селянства і законом 26 марта того року припиняв дїяльність селянського банку, щоб процентові бумаги банку, не одтягали до себе приватних капіталів, які уряд волїв стягнути до скарбу для військових потреб. Помилка ся скоро дала ся в знаки, і слїдом за надзвичайними розрухами видано було 3 листопада 1905 року манїфест, яким операції селянського банку значно поширяли ся і селянству давали ся навіть нові пільги що-до купування земель через селянський банк.

Додатком до манїфесту з листопада став ся складений під орудою знаменитого нинї Гурка закон 12 марта 1906 року про „землеустроітельні комісії,“ що мають допомогти селянському банкові виконати ті завдання, які покладені на него манїфестом з листопада що-до купования селянами земель. Закон сей — типова дитина нашої бюрократії з основними бюрократичними ознаками — подвійністю цїлей і практичною нїкчемністю. Усе тут розраховано на те, щоб і хлїбороба задовольнити, і великоземельних власників не роздрочити. Головну вагу мали, розуміеть ся інтереси сих останнїх. Щоб в сьому запевнити ся, досить завважити лише на сам склад земельних комісій. І в ґубернських, і в повітових комісіях беруть участь всього по три представники від селян; за те поруч з ними входять в ґубернські комісії по сїм, а в повітові по десять ріжних урядовцїв та крім сього —

Digitized by Google

і в тих і в других — по три члени з місцевих земців не-селян. Таким чином насажено тут здебільшого людей, що або холодні до потреб народнїх (урядовцї ріжних мінїстерств), або інтереси їх, як великих земельних власників, цїлком протилежні інтересам селянського люду (предводитель дворянства, земський начальник, земцї); коли селян у комісії всього троє, то щоб вони не говорили, як би однодушно що небудь не обстоювали — все одно голоси їх розвіє вітер, бо їх дуже мало, щоб могли перемогти при голосуванню. До того ж ще три заступники селянства не вибірають ся волостними виборцями спосеред себе, як се само собою вимагаєть ся, — а вступають в комісію по жеребу, себ то не на підставі таких чи інших розумних мотівів, а з показу слїпої долї.

Одна з найголовнїйших функцій земельних комісій — складанне цїни на землю. Через перевагу в комісіях великоземельних власників цїни на землю складатимуть ся такі, які призначать самі земельні власники, а селянський банк мусить підлягать постановам сих комісій і послушно ті постанови виконувати. Такий порядок загрожує просто нечуваними наслїдками. Хоч до яких шалених цифр загнав земельні цїни селянський банк, але комісії заженуть їх ще вище, бо, відомо, „своя рука владика" і земельні власники самі себе, розумієть ся, не покривдять. Тож і зрозуміло, що селяне взагалї не спочувають комісіям, а по де-яких місцях то й просто бойкотують їх, зрікаючись вибирати туди своїх заступників.

Того-ж таки місяця марця, 21-го дня видано новий закон, яким значно зміняли ся основи дїяльности дворянського та селянського банків. До того часу обидва сї банки видавали позички грішми, самі реалїзуючи свої процентові папери і приймаючи на себе втрату, яка припадала від ріжницї на курсї сих паперів (ріжниця між номінальною і курсовою їх цїною). Після закону 21 марця позички з банків видають ся 5%-овими свідоцтвами. При тім власники земель, що продають їх у селянський банк, можуть замість 5 %-ових паперів брать 6%-ові, але з такою умовою, що ті останнї папери мають бути іменними (записані на чиєсь певне імя), банк виплачує власни-

Digitized by Google

кам %% в протягу 5 літ, а потім або виплачує їм капітал або відразу або рівними ратами в протягу 10 літ. Уважаючи, що селянський банк бере з своїх клієнтів менш 6%, то на 6%-ових бумагах він з засади терпить певну втрату; ся втрата приймаєть ся на кошти державного скарбу.

Для земельних власників се дуже корисні умови, — особливо для тих, що не мають потреби від разу вибірати усї гроші і користують ся самими високими купонами. Та й ті, що хотїли б свої папери реалїзувати зараз, фактично не терплять у тому перешкоди, бо вони мають право, беручи папери, записати їх на чиє хочуть імя — се-б-то продати кому хочуть. Уся та операція задумана для того, щоб у теперішнїй прикрий для фондових справ час не викидати на фондовнй ринок багато земельних паперів, навпаки, задержати ті папери в протягу 5 літ за певними особами, закріпивши за ними ті папери іменними записами. Але на дїлї той досить немудрий плян легко обходить ся, 6%-ові папери вільно переходять з рук в руки, мають свою неофіціальну котіровку і своїм високим доходом страшенно гнуть до низу инші папери менчого купона.

Наче для того, щоб полегчити земельним власникам користуваннє сими вигідними умовами, 26 квітня затвержено ще закон (оголошений вже 9 мая, коли зібрала ся Дума), яким дає ть ся селяньскому банкові уповаженнє переводити на себе залеглости з тих земель, що заставлені в дворянському та в акціонерних земельних банках. А коли б серед селян не було у свій час охочих перекупити у банків ті заставлені землї, то селянському банкови надаєть ся разом з тим право купувати ті землї своїм коштом, фактично — випускаючи бумаги (бо свого капіталу в банку вже не стало) в надїї перепродати їх опісля коли будь.

З того часу почав ся такий земельний торг, якого не було доси нїколи на всїм світї. З тих відомостей, які офіціально про се подавали ся, видно, що селянський банк накупив уже „своїм коштом“ до 3 міллїонов десятин землї, на яку мусить шукати покупцїв. Але торг той ще не припинився і саме лиш доходить до людяного ступня.

І землеустроітельні комісії, і земельні закони 21 марця та

Digitized by Google

26 квітня забезпечують інтереси земельних власників, коли б вони хотіли збути ся своєї землї. Але бюрократія дбає про них, як добра нянька про своїх дїтей, і на той випадок, як би вони хотіли держати ся своєї землї. Під час, коли саме збірала ся Дума і увага всього народу була до того прикована, затверджено 15 квітня суворий закон про хлїборобські страйки, який загрожує участникови „въ публичномъ скопищѣ, которое, дѣйствуя соединенными силами участниковъ, вслѣдствіе побужденій, проистекшихъ... изъ экономическихъ отношеній... учинило... принужденіе посредствомъ угрозъ къ выполненію или допущенію чего либо, нарушающаго право или обязанность принуждаемаго, или къ отказу отъ осуществленія права“... — позбавленнем усїх особливих прав та арештанськими ротами. Се досить ще легка кара, бо вона накладаєть ся поки-що, так би сказати, за прелюдію до страйку. А самий страйк, навіть найумірковаїїйший, — коли страйкарі загрожують иньшим робочим бойкотом („отлученіемъ то общенія“), — веде за собою такі суворі кари: „ сельскіе рабочіе самовольно, по соглашенію между собой прекратившіе, пріостановившіе или невозобновившіе сельскихъ работъ, къ исполненію коихъ они были обязаны договоромъ найма, виновные въ принужденіи другихъ сельскихъ рабочихъ — посредствомъ угрозъ, насилія или отлученія отъ общенія — къ прекращенію, пріостановленію или невозобновленію работъ... подвергаются заключенію въ тюрьмѣ на время отъ 6 мѣсяцевъ до одного года, или аресту на срокъ не свыше трехъ мѣсяцевъ.“ Найтяжче карають ся „аґітатори“. Хто аґітує до страйку, то, коли він сам служить у земельного власника, карає ся тюрмою од двох до восьми місяцїв, а як ще та аґітація вела ся з погрозами, насильством або „отлученіемъ отъ общенія“, то винуватий засужуєть ся в тюрму од 4 місяцїв до 1 року і 4 місяцїв. Хто ж приймав участь „въ сообществѣ, поставившемъ себѣ цѣлью побудить рабочихъ къ стачкѣ,“ тому загрожує кріпость од 1 року й 4 місяцїв до 4 лїт, та ще й з позбавленнем деяких особливих прав.

Просто в очі бє тенденційність сих постанов. Щоб обстояти інтереси земельних власників, закон вмішує державу в сферу чисто приватно-правних відносин і кваліфікує

Digitized by Google

господарства приватних осіб як державно потрібні підприємства, все одно як телеґраф, почту, залізниці. У де-яких місцях України на тому все ж не стало; хліборобські страйки ставали приводом до заведення виємкового стану, і страйкарі підлягали вже не звичайному хоча б і надмірно суворому кріміналу, але військовим законам. Сільських робітників і попереду закон 12 червня 1886 року цілком оддавав на волю господарів, а через 20 літ після того закон 15 квітня 1906 року позбавляє їх усіх засобів леґальної економічної боротьби і против волї приводить їх до тих темних, погромних вчинків, на які пускало ся заковане в ланцюги законного безправя селянство.

Земельне становище селянства звернуло на себе особливу увагу першої Державної Думи і аґрарна справа зайняла в ній першорядне місце — поруч з горожанськими свободами — і в відповіді Думи на тронну промову, і в думських дебатах. З дебатів тих нестеменно вияснило ся одно, на чому стала переважна більшість думських послів: потрібна примусова державна експропріація земель казенних, удільних, кабінетських, церковних і великоземельних власників. Умови тої екпропріації не вияснили ся остаточно, бо наради в сїй справі нагло перервали ся розпущеннєм Думи, приводом до якого теж став ся факт аґрарного характеру — обсужуваннє Думою поклика до народу з приводу випущеного радою міністрів урядового оповіщення в земельній справі.

Після розпущення Думи, що так прикро вплинуло на народ і настроювало його опозіційно до уряду, рада міністрів узяла ся фактично перевести частину аґрарної реформи, яку зазначала перша Дума і проти якої правительство так рішуче в Думі повставало через своїх представників — і в декларації ради міністрів, і особливо в промовах д.д. Стишинского та Ґурка. Видаєть ся ціла низка аґрарних законів — 12 серпня про продаж через селянський банк удільних земель, 27 серпня—про продаж тим самим способом казенних земель, і 19 вересня — про передачу алтайських кабінетських земель для потреб переселення. Закони ті видано на подставі ст. 87 основних законів. Але ст. 87 дозволяє видавати в крайній потребі без Думи такі закони, що можуть істнувати

Digitized by Google

лиш в протязї двох місяців думської сесії, а по тім тратять силу, як Дума не затвердить їх. Через те само собою розуміеть ся, що законодавче право уряду не повинно обіймати таку складну і прінціпіальну справу, як земельна; очевидна річ, що коли Дума не затвердить тих законів, а вони встигнуть увійти тим часом в саме життя, то се може повести на ділї до прикрих непорозумінь.

Прінціпіяльно Дума нїчого не може мати проти передачі трудящому селянству казенних, удїльних та кабінетських земель, — бо се ж вона сама й пропонувала. Але умови тої передачі, заведені згаданими законами, викликають проти себе великі сумнїви і ледве чи будуть через те затверджені народнїм представництвом. Правительственна земельна реформа мае переводити ся через землеустроїтельні комісії та через селянський банк. Про економічну ролю землеустроїтельних комісій для нашого селянства згадано вже вище; комісії ті через свій певний склад можуть служити лише клясовим інтересам самих земельних власників. Тим самим інтересам служив завше і селянський банк, що загнав земельні цїни до таких шалених цифр, що нормальний дохід від купленої через банк землї часто не може покрити банкових оплат.

Скрутне становище клїєнтів селянського банку розуміе видимо й сам уряд, бо 14 жовтня видано указ, яким зменьшують ся оплати селянському банкови (замість 5 р. 25 к. та 5 р. 75 к. до 4 р. 50 к. на рік з позички в 100 р. на 55½ лїт, і т. д.). Але се ледве чи допоможе дальшим клїєнтам банка, бо відомо, що селянин, коли йому конче потрібні землї, не вважае на цїлий розмір цїни,а міркуе лиш про те, скілько йому що-річно доведеть ся за ту землю платити, і коли йому процент тепер зменшено, то сим скористують ся лише земельні власники і підвисшать цїну, а хлїбороб все ж буде платити ту саму суму, що й попереду, тілько вже з більшої цїни. І дїйсно, від коли селянський банк широко розвинув свої операції після законів з 21 марця та 26 квітня, середня земельна цїна десятини землї підняла ся з 112 до 150 рублїв! І що-місяця цїна те все вище і вище зростае, а указ 14 жовтня мусить той зріст іще прискорити.

Digitized by Google

Тай незалежно від самих умов, на яких передають ся селянству казенні, удільні та кабінетські землї, — весь той земельний фонд зовсїм не може задовольнити покучої потреби селянства в землї. Не кажучи вже про кабінетські алтайські землї, більшість казенних та удільних земель лежить на півночі та на сходї Росиї, де власне потреба землї не така ще велика, як по инших місцях. За те там, де землї селянству дуже бракує, казенних та удільних земель дуже мало. Так от наприклад на Українї доси значні простори тих земель лежать в ґубернїях херсонській (219 тис. дес. казенних та 19 тис. дес. удільних), таврицькій (214 тис. д. казенних на 9 тис. д. удільних) та катеринославській (108 тис. д. казенних та 15 тис. дес, удільних); по инших українських ґубернїях тих земель зовсїм обмаль та ще й до того і більшість казенних і удільних земель на Українї, відповідно до умов останнїх законів, зовсїм продавати ся селянам не будуть.

Взагалї — засновувати аґрарну реформу на самих казенних, удільних та кабінетських землях — се чиста фікція. У аґрарних проектах поступових партій ті землї складають лише одну частину того великого земельного фонду, яким мусить задовольнити ся земельний голод нашого хлїбороба. Коли ж із тих широких та повних проектів вирвати казенно-удільну частину фонда, як щось самоцїльне, то се не тільки не розвязує цїлої справи, але ще більше мусить її заплутати, коли народне представництво, таки взявши нарештї ту справу до власних рук, дістане від сучасних бюрократичних реформаторів таку гірку спадщину.

До тієї ж спадщини треба залїчити й укази 9 листопада про скасуваннє „общини“ та 15 листопада про заставу надільних земель селянському банкови. Перший закон мало торкаєть ся української теріторії, де „общинних“ земель дуже не багато. Взагалї ж треба сказати, що при инших умовах закон сей, увільняючи особу хлїбороба з „общинної“ неволї, викликав би співчуття до себе. Але для того потрібно, щоб були вільні і рівні для всїх умови життя; а тепер з нового закону скористають ся тільки заможнїйші верстви „общинного“ селянства, а голота з того рівночасно мусить лише втратити. Цї-

Digitized by Google

лого півстоліття бюрократія ставила ся до общини занадто вже обережно, а то вмить стало ся потрібним схаменути ся та враз перемінити тактику, без огляду на те, щó мусить викликати та виємкова реформа в економічному життю народа, що й без того вже захитало ся на всї боки.

Далеко більше значіння для України має закон 15 листопада, що дозволяє селянському банкови приймати в заставу надїльні землї. І знов же — при инших умовах закон сей мав би инші наслїдки. А тепер він поведе до застави в селянському банку надїльних земель головно для перекупування земель через той самий селянський банк, — се-б-то на шкоду самому селянству. Досї коли що перешкоджає селянам користувати ся послугами селянського банка — так се те, що банк дає позичку не в повній цїнї землї, а 60—90% тої цїни, і таким чином до банкової позички треба ще приплачувати з своїх грошей. Тепер гроші на ту „доплату" можна легко дістати, заставивши в тому-ж банку й надїльну землю. Се мусить значно поширити „операції" банка і всї ті землї — більш 3 міллїонів десятин, що він прикупив за останнї місяцї, він тепер напевно перепродасть жадним до землї, але необачливим хлїборобам. Економічно сильнїйші елементи селянства, розуміє ть ся, війдуть у більшу силу, а слабші не тілько нїчого не здобудуть з того, але ще й позбудуть ся й своїх надїлів, які й скупчать ся в руках малих і великих Калиток та Пузирів, коли вважати на те, що „земли эти приравниваются во всѣхъ отношеніяхъ къ землямъ частнаго владѣнія" — се б то і спродувати-муть ся за довги.

Взагалї аґрарне законодавство нашої бюрократії за минулий рік наводить на досить сумні виводи. Коли на неї і на близьку до неї земельну аристократію насував ся страшний привид народного представництва, вона заходила ся забезпечити земельних власників цїлою низкою відповідних законів, пронятих до краю духом клясового еґоізму. Коли показало ся, що нехтувати цїлком народнї потреби не можна, бюрократія пішла на „уступки" і видала нову низку законів, саму ідею для яких взяла у проґресивних партій, але знївечила її до краю. Аґрарні реформи її були надто виїмкові і непропорційні, вони не вязали ся з загальним без-

Digitized by Google

правним становищем народної маси і врешті не тільки не давали їй користи, а й доводили до шкоди, заводячи її в лабети тяжкого, непосильного кредиту і сприяючи скорійшій пролетарізації селянства поруч із зростом селянської буржуазії. До таких наслідків неминуче приводить політика, заснована не на народніх інтересах, а на обороні аристократично-бюрократичних прівілеґій, так тісно звязаних із старим ладом і так рішучо ворожих ідеалам нової правової держави.

ГАРАЛЬД ГАРДРАДІ.

Пісня про дівчину з руської країни.[1])

Край Сіцілії далекої
Наш кораблик пролітав;
В пишних строях ми на покладі
Поставали, як і слід.
Живо біг носатий човен наш,
Гордий, що героїв ніс...
Гей, в кого не мужняя душа,
Не посьмів би плавать там.
А про те дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Як ми з Трандами зустріли ся,
Більше їх було, як нас;

---

[1]) Гаральд Зіґурдзон Гардраді, один із визначних норманських героїв, член норвежського королївського роду, належав до тих Варягів, що на поклик князя Ярослава Мудрого прибули з за моря до Новгорода і визначили ся в службі у руського князя. Гаральд був не лише сьмілим войовником, але також славним у своїм часї „скальдом“, себ то поетом, і головні відомости про його житє маємо власне в його віршах, які заховали ся до нашого часу. З них дізнаємо ся, що маючи 15 літ він перший раз брав участь у битві; се була кровава битва з д. 29 липня 1030 р. під Стікляштадом, у якій погиб Гаральдів брат, король Оляф прозваний сьвятим. Гаральд поранений мусїв утїкати до Швеції і подав ся до Новгорода, де став на службу у Ярослава. Тут він здобув собі таку славу і повагу, що міг осьмілити ся просити у Ярослава руки його дочки Єлисавети, яка по матери була Норманкою. Та Ярослав якось вимовив ся від того сватання і Гаральд покинув руську службу 1033 року і поїхав до Константинополя на службу до грецького імпера-

Digitized by Google

Гей, тож люта і завзятая
Почала ся боротьба!
Впав у бою юний наш король,—
Я відбивсь від нього геть... [1])
Гей, в кого немужняя душа,
Не встояв би в бою тім.
А про те дївчина з руської країни,
Що в коронї сяє, мене не приймає.

Раз, дївчинонько, шіснацять нас
З чотирьох проломів враз
Морську воду черпать мусїли.—
Хвилї лютії ревли,
Заливали човен наш до тла,—
Та таки ми не дались!
Гей, в кого немужняя душа,
Не посьмів би плавать там!

тора. І тут визначив ся сьмілими военними вчинками та хитрощами, про нього подають відомість, що він здобув одно місто в Сіцілії саме такими хитрощами, як Ольга здобула деревлянський Іскорость, тоб то замісь окупу зажадав голубів, які потім із запаленими льонтами випустив на місто. В р. 1040 він брав участь у здобутю атенської пристанї Пірея і записав свое імя норманськими рунами на мармуровім льві, якого в р. 1687 венецький полководець Морозіні перевіз до Венеції, де він стоїть і доси. Та при Константинопольськім дворі збудили ся против Гаральда якісь підозріня та інтриґи і 1043 р. його всаджено де темниці. Та змовивши ся зі своїми товаришами він утїк із тюрми, забрав свою богату добичу і захопив у пристани два кораблї; один із них, розірвавши ланцюх, яким була замкнена пристань, пішов на дно, а на другім Гаральд із товаришами втїк на Русь. В тій утецї він по десятилїтвій службі в Византії згадав свою любку, „дївчину з Ґардаріки" (руського краю) і уложив на її честь отсю пісню. Певна річ, пісню мусїли співати на Ярославовім дворі в Київі; при тім голосна слава і богата добича Гаральда приєднали йому не лише серце дївчини, але також прихильність батька, який і віддав Гаральдови свою дочку за жінку. Про конець його житя не знаємо нїчого. Матеріяли про те житє а також вірші Гаральдові зібрав шведський учений Рафн і помістив у другім томі своїх Antiquités russes, де уміщена також у латинськім перекладї от ся пісня. Отсї звістки і нїмецький переклад пісні поміщено в інтересній розвідцї Рудольфа Абіхта „Das südrussiche Igorjlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung", уміщеній у Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur за 1906 рік. *І. Ф.*

[1]) Натяк на згадану в нотцї битву з 1030 р. Король, що впав у тій битві, був рідний брат Гаральдів.

Digitized by Google

А про те дївчина з руської країни,
Що в коронї сяє, мене не приймає.

Знаю вісїм штук: умію я
Вірші голосні складать,
Їздить на конї прудкому як змия,
Плавать в пінявих валах,
І ва лижвах по снїгу шмиглять,
Списом в оленя кидать,
Веслувать, як досьвідний гребець,
Мечем, луком воювать.
А про те дївчина з руської країни,
Що в коронї сяє, мене не приймає.

Там на юзї жінка нї дївча
Не затаїть, а признасть,
Що ми в ранцї в южне місто те
Впали наче звірі в снасть.
Там то брязк ішов від наших зброй!
Там то кров лила ся з тїл!
Там то я імя своє вписав
На сьвідоцтво своїх дїл [1]).
А про те дївчина з руської країни,
Що в коронї сяє, мене не приймає.

Я родив ся в Упляндї, де люд
Славно луки натяга,
А тепер ненависні хлопам
Човни вольнії мої
То до берега причалюють,
То йдуть в море, як чайки,
Як їх з берега позсовуєм,
Криють хвилї водяні.
А про те дївчина з руської країни,
Що в коронї сяє, мене не приймає.

Переклав Іван Франко.

---

[1]) Натяк на здобуте Пірея в р. 1040. Гаральд покликаєть ся на сьвідоцтво жінок і дївчат, бажаючи тим дати знати, що мужі (грецькі) всї були побиті і тому не можуть засьвідчити сеї правди.

Digitized by Google

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

На українські теми.

Крячуть ворони...

Як широкий сьвіт в малій краплині води, відбили ся загальні обставини українського житя на нашім Літературно-Науковім Вістнику при його переході з Галичини на Україну. Вони так характеристичні, що варто трохи про них поговорити.

Рішивши ся сповнити плян перенесення Л.-Н. Вістника з 1907 роком, я в останній книжці за попередній рік, оповіщаючи про се перенесеннє, пояснив заразом ті ширші мотиви, які водили мною. Не вважав потрібним крити ся з ними, чи робити якусь конспірацію, бо в них все було ясно і просто. Треба з'єднати тіснійше українські сили для спільної культурно-національної роботи, щоб осягнути ту повноту культурно-національного житя, якого вимагають потреби українських мас і українського громадянства, для їх розвою й поступу. Треба для того звязати близше почутєм тісного національного звязку ріжні части великої української землі. В першій лінії се треба зробити Галичині з Україною, як краям найбільше різко роз'єднаним історичними, політичними, церковними й культурними відмінами. Галичині треба як найтіснійше зблизити ся до України, бо тільки в такім разі вона може в будущині сподівати ся тої помочи, якої здавна жде від неї, щоб вибити ся з свого занепаду й поневолення. Сю сторону діла я обговорив в статі останньої книжки Л.-Н.-Вістника, зверненій до читачів Галичан. Другу половину сеї пісні відложив я на пізнійше. Мав пояснити, що й для російської України важно не тратити тісних звязків з Галичиною, яка в останніх десятилітях була ареною і всеукраїнського культурно-національного руху, і живого партийного житя, і конституційно-парляментарної боротьби. Важно Україні використати для себе результати тої культурної й суспільно-політичної роботи, щоб ужити їх — з певними змінами, чи поправками, розумієть ся, — як готовий фундамент для свого культурного чи політичного будинку, та будувати на нім дальше, а не починати від початку, доходячи до всього „своїм умом" та на ново робити ті проби й помилки, які вже були зроблені самими-ж Українцями — тільки на галицькім ґрунті.

Digitized by Google

Виводи мої про потребу тіснійшого зближення Галичини до України та сильнійшої українізації Галичини була прийняті в українській суспільности Галичини загалом беручи дуже прихильно. Галичина в останніх десятилітях ішла дуже сильно в напрямі такого тіснійшого зближення, і тепер симпатично відізвавши ся на проголошений мною поклик, вона дала тим доказ, що дійсно сьвідомо йшла до такого зближення, до українізації. Кажу про загал української суспільности й її репрезентантів, її пресу, а не ріжних секретних діл майстрів, які ведуть свою лінію, їм самим знану і потрібну, по ріжних закапелках. Ті попадаючи в тон своїм польським хлібодавцям, на таку всеукраїнську пропаґанду дуже скривили ся.

Дійсно польські орґани русиноїдські, инакше сказавши—щирійші й безоглядніші в виявленню почувань до українства, ледво знайшли вирази для свого гніву, трівоги й ненависти на мої виводи. Особливо їх розлютили мої мотиви—що ся тісна спільність з російською Україною поможе Галичині виломити ся з польсько-шляхетського ярма, а для тої спільности Галичина повинна струсити з себе польсько-німецькі культурні впливи, які так сильно роз'єднують галицьке житє від українського. Як то — вирвати Галичину з польських обіймів, в котрі історична Польща взяла свого меньшого, некультурного брата? Таж навіть смиреномудрі краківські політики кажуть, що історія звязала Україну з Польщею на віки вічні, так що Українцям нема що й думати про розірваннє сього звязку. Се сіямські близнюки, звязані спільною пуповиною; тільки що ті уродили ся такими звязаними, а Україну з Польщею звязали вже пізнійше — інтереси польської шляхти й маґнацтва. Але результат той сам — розірвіть сей „історичний" звязок і буде смерть. Певно не обом, як тим близнюкам, а одному. А котрому? Розуміє ся історичній Польщі й „історичним панам" української землї — польській шляхті. І я не дивую ся ґвалту і крику „святого обурення", які підіймають Поляки при всякім симптомі ослаблення їх панування на українській землї. Се не наші земляки - Українці, котрих, як то кажуть — можна і з хлібом їсти й на масло бити, — се Поляки. Ті не тільки свого — і чужого не люблять пускати з рук, коли раз ухопили.

Львівський Dziennik Polski пролив крокодилеві слези над сумною долею руського (українського) народу в Галичині і тим бездорожем, на яке зводять його такі люде як я. Хочуть відірвати

Digitized by Google

його від західно-европейської культури, котрої впливам досі підлягала Галицька Русь під мудрою і благословенною десницею польською! Хочуть піддати її впливам „московської культури, прибраної в українську одежинку“. Бож уся та українізація Галичини, се не що иньше як тільки новий сорт московофильства! Ведуть Галичину під московську культуру, під московські впливи, Sapienti sat! Dziennik пише для людей з тонким слухом, яким не треба розвозити справи на лопаті. Досить, що на вступнім місці дає про се статю. І він на закінченнє тільки гречно питає мене, чи я б не схотів, даючи приклад галицькій молодіжи (котру заохочував до подорожей і студий на Україну), сам забрати ся зі Львова? Чи би я nie opuścił nasze wpływem polskim skażone miasto i przeniósł się — na Ukrainę studjować tam kulturę rosyjską? *).

Щож, з гречними панами потраплю й я бути гречним. Питають пани з Dziennika, чи не схотів би піти зі Львова до Київа, щоб студіювати російську культуру. Відповідаю гречно, що в російській культурі я чую себе досить обізнаним, тому бажаю ліпше зіставати ся у Львові й студіювати культуру польську, яку мабуть не знаю ще достометно, судячи з того, що з моїх оцінок польської культури Поляки бувають звичайно невдоволені, Зрештою для панів з Dziennika річ ясна сама собою, що се друге завданнє далеко вартнійше й благороднійше, бо як поясняє автор статі — самий вже вираз „rosyjski kulturträger звучить в польськім уху як парадокс“. Тим часом польська культура не просто польська культура, а ціла західноевропейська, бо ж Польща має виключне представительство її на всі краї на схід від Відня й Берліна, і до тої західно-европейської культури не можна мати приступу инакше як через польську.

Народово-демократичне Słowo Polskie пише для людей з нервами тупійшими і тому приходить ся йому не задоволяти ся самими натяками, а орудувати сильними виразами і кріпкими лайками. І тутешній публіцист українізацію Галичини розуміє не инакше як Dziennik — як заміну впливів польських впливами московськими. Але „культурна“ сторона, якою займаєть ся Dziennik,для читачів Słowa тема занадто пісна, і він в тіснійшім зближенню Галичини до України висуває політичну сторону. В тім

*) Dziennik Polski, 1907, № 5.

Digitized by Google

зближенню бачить він успіхи państwowości rosyjskiej. Представляє, мов би під неясними (в дійсности може аж занадто ясними!) виразами моїми про культурне єднаннє Галичини з Україною криєть ся плян відірвання Галичины й злучення її з Київом, з Україною—отже з Росією! Теперішній час пригадує йому часи Хмельнищини, коли по Галичині крутили ся „українські аґенти,“ підіймаючи українську людність до оружного повстання і відірвання від Польщі. Читачам Słowa моє імя нераз подавало ся в ряді імен ворогів Польщі й польської культури від Хмельницького і Дорошенка починаючи, тому автор статі міг сподівати ся, що їм така історична анальоґія з моєю діяльністю не покажеть ся несподіваною. Тому він в близше роз'ясненнє сеї анальоґії не входить, а тільки оплакує пасивність і безрадність, яку стара Польща показала тоді, під час Хмельниччини, супроти сих аґітацій. Взиває отже сучасну Польщу до „острійшої реакції“ супроти мене.

Але такі поклики пани з Słowa робили вже не раз, в тонах дуже гострих, але без бажаного результату. Тож автор, згадавши се й зараз зневіривши ся, видко, в активности Польщі, звертаєть ся до вірного сторожа польських державних інтересів — австрийського жандарма. Він рекомендує мене австрийському правительству як державного зрадника (czynny rzecznik interesów rosyjskich, propagator idei obalenia z obcą pomocą dzisiejszych rządow w Galicyi i przyłączenia jej o Rosyi) та поручає йому заняти ся мною. „Господа начальство, обратите вниманіе!“ І облекшивши своє польське патріотичне почутє сим доносцем, певний, що переніс справу на певну дорогу, до властивих рук, національно-демократичний публіцист гідно кінчить свою статю. *).

З донощиками ми, розумієть ся, в діскусію входити не можемо. Зрештою, справа поставлена зовсім ясно. Автор тільки уважав потрібним роз'яснити своїм читачам, що тепер Росія взагалі використовує український рух против польського елементу, не лякаючи ся навіть окликів про „самостійність України,“ „Українську республіку“. Приклад — Холмщина. Сей приклад, мабуть, вповні розсіяв сумніви читачів Słowa, які давнійше стільки чули про переслідування українства в Росії. Справді — Холмщина?!

Галицько-російський офіціоз „Галичанинъ“ був, очевидно, дуже приємно вражений сим відкриєм польських публицистів, що

*) Ukraiński agitator — 1907. № 3.

Digitized by Google

українська течія підрізує галицьку Польщу, щоб готовити тріумфи „російським впливам“ в Галичині. Досі він доводив, в дусі старих против українських інсінуацій, що українство розбиває галицькі сили на користь Польщі. Тепер міняє позицію: українство потрапить більше пошкодити польському панованню, польським впливам, ніж „теоретичне москвофильство,“ яке культивують Галичанинъ і Со, і яке тепер все більше й більше вимерає в Галичині. Аби тільки на далі українство розвивало ся поза сферою польських впливів і польської контролі. З сього погляду клич українізації Галичини й тіснійшого культурного зближення її доросийської України знаходить у публіцистів „Галичанина“ вповні зрозуміле співчутє. Але дурниць, наговорених польськими публіцистами про російську протекцію українству, про російські державні впливи в українськім убранню, „Галичанинъ,“ розуміє ся, не міг прийняти. Зрештою, що робив би він, бідний, сам з товаришами, як би справді російські державні й культурні елементи найшли своїх оборонців в галицьких Українцях? І відповідаючи на інсінуації польських публіцистів в їх же дусі, він киває на австрійське правительство. „Не говоримо позитивно, пише він, что австрійское правительство будетъ поддерживать кіевскій центръ малорусскаго сепаратистическаго движенія и также не можемъ съ цѣлою положительностью утверждать того, что центръ этотъ переносится въ Кіевъ за согласіемъ австрійскаго правительства съ этой цѣлью, чтобы галицко-русская культура освободилась отъ польскаго контроля и вліянія. Но предположеніе наше можетъ имѣть за собой извѣстныя основанія въ историческихъ фактахъ изъ послѣдняго вѣка.“ *).

Справді, хто як не австрійське правительство в особі ґр. Стадіона „видумало,“ як кажуть Поляки, галицьких Русинів в 1848 р.? Чомуж би й тепер австрийському правительству не опікувати ся ними? Віддавши Галичину в повну розпорядимість Поляків, і не можучи нічого тут зробити для них, воно каже нам переносити нам наші ляри й пенати до Київа, щоб бодай тим способом вирвати галицьких Русинів з кліщів польського панования й польских впливів? Справді, чи не умильний се образок?

А може австрийське правительство через перенесеннє укра-

*) „Переведеніе изъ Львова центра украинофильства“, Галичанинъ ч. 280.

Digitized by Google

інської літературної работи з Львова до Київа хоче підбити під свої впливи російську Україну, принаймні правобічну? Російське правительство, по доводам Słowa P., через мене й иньших аґітаторів хоче опанувати Галичину, й для того Л. Н. Вістник переносить ся до Київа,—а може австрийське правительство хоче се використати для того, щоб опанувати правобічну Україну, й дає згоду на се перенесеннє? Що за чудесний ґрунт для політичної інтриґи на два фронти! Щоб тут могли зробити такі майстри як землячок наш Купчанко, сопартийник Галичанина, й иньші. Скільки-б можна було набрати грошей, підмог, ордерів від обох сторін! Якіб „субсидії" й „воспомоществованія" можна-б випросити для Л. Н. Вістника і „нищих Галичан," як би то в руки мудрійших людей...

І так Słowo відкрило в справі Л. Н. Вістника російську інтриґу й покликало австрийську поліцію ратувати „історичну Польщу" в небезпечній позиції. „Галичанин" відкрив інтриґу австрийську. Вправді російських жандармів не покликав, навіть висловив надію що на київськім ґрунті українство „потеряетъ сепартистическое политическое остріе, какое оно пріобрѣло подъ польскимъ вліяніемъ," так що кінець кінцем сей рух вийде „въ пользу всего русскаго народа," причинить ся „къ поднятію общерусской культуры, литературы и національной силы." Але чого не зробив „Галичанин," зробили його товариші по зброї по сей бік кордону. „Варшавскій Дневникъ," передруковуючи статю „Галичанина", уважав своїм обовязком прохолодити „оптимизм" „Галичанина" що до „будущаго украинскаго очага." „Для такихъ розовыхъ надеждъ во всей предшествующей дѣятельности проф. Грушевскаго и его сотоварищей по сю и ту сторону границы нѣтъ, повидимому, никакихъ основаній," заважив він, не входячи в близшу діскусію. *).

Иньші органи тої катеґорії теж не вважали потрібним входити в близші розговори в сій справі; повидавали звуки „отчасти похожіе на а и отчасти на е." Але справа поведена була иньшими дорогами, і в результаті за два тижні по виході першої книжки Л. Н. Вістника він був адміністраційно заборонений на весь час военного стану в Київі, „за вредное направленіе." В чім саме проявив себе той небажаний напрям Л. Н. Вістника

*) „Перенесеніе центра украинофильства изъ Львова въ Кіевъ" № 358

Digitized by Google

в очах компетентних сфер, зістаєть ся нам незвістним. Очевидно нічого конкретного й не можна було вказати. Видко, небажана була сама ідея культурно національного піднесення українства, яку виписав на своїй проґрамі Літературно-Науковий Вістник. Хотіли оборонити „единство русскаго народа“ від української небезпеки...

Таким чином російська адміністрація блискучо відкинула підозріння польських публіцистів, ніби то вона піддержує український рух чи симпатизує бажанню Українців вирвати ся з культурної переваги Поляків, визволити галицьку культуру з-під впливів польських. Публіцисти „Галичанина“, які були допустили гадку, що свобідний розвій українського або білоруського елементу може бути користним чинником „общерусской культуры н національной силы,“ мусіли прикусити язики. Мусіли переконати ся в своїй наївности й стидливо замовчати, побачивши що російська бюрократія по всіх свободах, висипаних за сї роки, не признає й нині свободи самоозначення для української народности і всї проби розуміти трохи з ширшого становища, „національні інтереси русского народа“ відлітають від полірованого ґраніта „истинно русских“ мозків. Завстиданий в своїй лїберальности „Галичанинъ“ перед синедріоном російських сторожів „единства русскаго народа“ — чи се не чудовий сюрпріз для цїнителїв „комедії людського житя?“

І так — „умри,“ „мовчи й не диш“ кричать далї українству жерцї „історичної Польщі!“ Ти потрібне для неї, як будівничий матеріал, як етноґрафічне гарматне мясо. На твоїй землї, на костях твоїх синів має стати велична будова „всесьвітнього значіння“ Польщі — відродженої Польщі. Без „українських провінцій“ — так само білоруських і литовських, тісно польській душі, нема де дихати польським грудям. Польська територія за тісна для „сьвітової Польщі.“ Польського елементу й польських засобів не стає для піддержування сьвітового значіння польської культури. Мусить іти фабрикація польського елементу з українського „сырья.“ Не тільки для винагородження утрат, які задає історичній Польщі на західнїх границях ґерманїзм. Треба фабрикувати польський елемент з українського матеріалу і в інтересах піддержання польського престижа, який прецінь і виріс тільки коштом української, білоруської та литовської народности. Треба запобігати всякому зміцненню, всякому піднесенню котрогось з

Digitized by Google

сих елементів, і для сеї мети, за браком своєї власної жандармерії, користати з услуг поліції, адміністрації та мілітарної сили, чи Австрії, чи Росії — де як удасть ся.

І таж сама пісня з другого боку — зі сторони офіціальних і неофіціальних сторожів і оборонців „единства русскаго народа.“ „Згинь, пропади, український народе!“ Сил великоруської народности може не вистачити для широкого розмаху „широкої русскої натури.“ Сімдесяти міліонів виликоруської людности й безграничної території її в очах сих „патреотів своего отечества“ занадто мало, щоб щось значити в очах культурного сьвіта. Сам державний союз з иньшими народностями, як знаряде культурного й суспільного розвою, їх не вдоволяє. Державний звязок по їх переконанню, так само як і по переконанням „істинно польських людей,“ має служити помпою, що переливає сили й засоби з народностей недержавних в народність державну.

Як примітивний хлібороб, не дбаючи про поліпшеннє свого господарства, про побільшеннє культури, бачить одинокий ратунок тільки в розширюванню площі своєї нужденної хліборобської роботи, так і вони. Занедбуючи культуру й добробут свого величезного народа, вони тільки пасуть хижі очі по иньших народностях, щоб когось „обрусить,“ придавить і на тих придавлених справити „истинно русскій пир,“ як Монґоли на задавлених тілах українських князів.

Так сходять ся з собою сї два контрасти — оборонці історичної Польщі й заступники єдинства русского народу — на українській голові. „Бездна бездну призиває,“ каже звісний афорізм Як відомо, значіннє його не ясне, і українська побрехенька толкує, що се піп попа кличе на обід. Але я позволю собі думати, що воно має иньше значіннє — „істинно-польські“ і „істинно-руські люде“ подають собі руки над українськими головами. А як і не подають навіть, то й не подаючи, роблять принаймні те саме. Як не „истинно польським“ києм, то „истинно-русскою“ дубиною, а все цілять по українській голові. Смерть тобі, Україно!

Але українство не хоче вмирать, ані в інтересах відновлення історичної Польщі, ані задля фантома „единства русскаго народа.“ Воно твердить се неустанно, словами й ділами — проявами стихійної сили, житєвої енерґії. Не маємо ніяких антипатій до польського народу, бажаємо йому як найкращих успіхів на його рідній земли. Але не хочемо, щоб наша земля служила аре-

Digitized by Google

ною польонізації, розросту польської національної сили, щоб нас уважано вічними кріпаками й підданими давної запропащено річи посполитої, її інвентарем, та коштом нашого народу, його потреб розвою й поступу зміцнювано сили польського елемента. Маємо всякі симпатії до народу великоруського, бажаємо йому сили й слави. Не вирікаємо ся тісних історичних, етноґрафічних і культурних звязків з ним. Але протестуємо й не перестанемо протестувати против того, аби для скріплення тих звязків здержувано силоміць натуральний розвій нашого народу, ставляно перешкоди його культурним і національним потребам і всякими способами приголомшувано в інтересах такого „единства русского народа“, яке видумали собі його офіціальні оборонці й неофіціальні добровольці.

Се „единство“ істнувало й може істнувать як моральний звязок, почуте близькости етноґрафічної й культурної спільности, традицій і т. д. Таке почуте, кажу, дійсно істнувало й істнує, хоч і затроюване, профановане, топтане було неустанно тими виводами, які робили ся для ужитку практичної політики з теорії тої єдности. Оздоровити, зміцнити, збільшити се почуте можна тільки тоді, коли зніметь ся всякий примусовий характер з союза „руских народностей“, коли не буде місця для утисків і ограничень в імя їх „одности“, коли моральні й матеріяльні засоби наші не будуть використовувані в інтересах державної, великоруської народности. Одним словом, треба дбати, як казав пок. ґенерал-ґубернатор київський Драгомиров — про „внутреннее единодушіе, а не внѣшнее единообразіе“. І коли всі ті, кому справді на серці лежить та єдність, будуть дбати про нього, то се „единодушіе“, моральна одність буде рости й кріпнути.

Досі дбали і дбають власне про те „внѣшнее единообразіе“, в дусі аракчеєвського ранжіра і военних поселеній, нехтуючи всякою моральною звязею „единодушія“ і забиваючи її до останку. Ставило ся метою — подавленнє національних прикмет української народности, уживано всяких перешкод йому в національному розвою. Результатом був страшний культурний і економічний занепад України, деморалізація української суспільности. Ціною подавлення всякого житя, осягалася до певної міри ілюзія однофорнности. Але одність не осягала ся. Її не було й не буде. „Русскі“, чи східнославянські народности і в минувшости не творили такого уніформного русского народу, який нафантазували собі казьон-

Digitized by Google

ні проповідники „единообразія“, і не буде ніколи творити. Істнованнє осібних народностей серед східнього славянства виходить за всі границі історії; культура була відмінна; культурна мова, як тільки опирала ся на елементах живої мови, була ріжна — від XIV віка вона йде вже зовсім виразно ріжними дорогами на Україні і в Великоросів. І ніяким способом не можна буде осягнути тої фантастичної єдности — одноформности. Навіть як би удало ся вбити українську мову, українську культуру,—одність не була-б осягнена. Ірляндці, стративши мову під анґлійським утиском, не стали через се Анґлійцями — стали ворогами Анґлійців і Анґлії. Системою гнету, чи зі сторони речників історичної Польщі чи зі сторони ревнителів „единства русского народа“, можна тільки вигострити відносини, знищити всякий слід „единодушія“, на велику шкоду обох народностей, але не привести до одности.

Сього ніяк не можуть зрозуміти російські політики—ті ревнителі единства русского народа, і отсей епізод з Л.-Н.-Вістником дає сьвіжу й блискучу ілюстрацію сього. Бігство українського слова в австрийський Єгипет від гоненій великих і малих бюрократичних Іродів, розуміється, могли тільки ослабити моральні звязки українського національного руху з великоруським житєм. На се вказувано і з великоруської сторони — що сей перехід центра українського культурно-національного руху до Львова з становища моральної єдности „руских народностей“ був дуже сумним і шкідливим наслідком системи гоненій *), тим що загострив відносини — властиво ослабив моральні звязки, бо про якусь ворожнечу против великоруської народности чи культури зі стосторони українства, хоч би й закордонного, загалом кажучи, не може бути мови. Перенесеннє культурної української роботи зі Львова до Київа з становища скріплення моральних звязей всі приятелі „единодушія“ в Росії повинні були б як найщирійше привитати. Вшехпольські політики се відчули й виявили своїм криком і доносами. Але російські бюрократичні сфери зістали ся вірними політиці „единообразія“ і привитали сей перехід так, якби справді хотіли українство вигнати назад до Єгипта. Видко, не вимирають „ищущіе души отрочати“ українського **), не бере їх ні конст-

*) Сю гадку піднесла й звісна записка петербурської академії наук в справі знесень заборон з українського слова.

**) Памятаю, як сим викликом: „изомроша ищущіе души отрочати“ привитано в одній компанії старих „українофілів“ вість про смерть славного М. Юзефовича.

Digitized by Google

туція ні свобода. Розвій „русских народностей“ в тіснім моральнім звязку єдинодушія, „в пользу русскаго народа“, як каже „Галичанин“, їх все вдовольняє. Вони хочуть одноформности, а для неї смерти українства в інтересах народности великоруської.

Алеж звідки такі дикі пляни й замахи, звідки такі канібальські апетити на українську народність з російської й польської сторони? Що викликало їх? Де причина?

Очевидно — тільки симптоми нашої національної слабости, наш довговіковий занепад, наші вічні усобиці, брак солідарности, що виробили для нас репутацію народности нездалої до житя, до самостійного розвою, народности пасивної й слабкої, здатної на те, щоб служити матеріалом для инших більш аґресивних, більш сконцентрованих, більш солідарних народностей.

Попередні покоління своєю смирною, податливою тактикою підтримували сю репутацію. В Галичині Русини незмінно маніфестували свою вірність і коректність, свою бездонну льояльність, безмежну скромність у вимогах і вирозумілість на чужі претенсії й вимоги, поки аж останніми часами не зневірили ся вкінець в сій тактиці. В Росії покоління українофилів протягом дасятоліть дбали про те, щоб надати українській справі можливо непримітні розміри, вигладити все, що могло неприємно вражати репрезентантів офіціальної Росії й проповідників єдинства русскаго народа. „Удавали, що їх нема“, як я позволив собі висловити ся в одній з попередніх статей, і тим тільки дражнили апетити політиків єдинства і обрусенія.

Тактика була хибна й накликала тільки зграї вороння на українство.

Наші думи залюбки малюють образ знеможеного, обезсиленого козака, що збираєть ся вмирати на могилі серед широкого степу. З холодною покорою прощаєтся він з житєм і з резіґнацією дивить ся, як вьють ся коло нього ворони й крячуть, чекаючи хвилі, щоб кинути ся на його знеможене тіло. Його пасивність, резіґнація осьмілює їх і роздражнює апетити вороння. Вони не можуть дочекати хвилі, коли він закриє очі, й можна приступити буде до паювання його ще живого тіла.

Таке воронне скликала на голову українства наша вікова пасивність, і крячуть тепер ворони на около нас, і дражнять ся гнівають ся, що ми все ще не вмираємо, все що хочемо жити

Digitized by Google

Чим можемо відогнати сю воронячу хмару? Очевидно, тільки познаками житя, житєвої сили, активности. Тільки прояви інтензивної національної енерґії змусять всіх охочих до поділу української спадщини проковтнути слинку, що набігла їм до рота, і приглушити свої апетити до иньшої оказії.

Струсім з себе традиційну пасивність й резіґнацію. Ясно й сьміло голосім сьвіту наші домагання й потреби і з подвоєною активністю візмім ся до їх реалізації на культурнім і політичнім полі. Тільки діло наше переконає теперішніх ворогів і антаґоністів українства, що ми були праві в наших домаганях, і змусить їх вдоволити ся тим, що ми можемо дати.

Одність держави, а не централізм! Моральні звязки „единодушія“, а не національна нівеляція! Союз свобідного розвою, а не визиск одніх на користь других!

Сього досить! Се признають з обох фронтів—і польського і російського, коли переконають ся, що більшого Україна не дасть.

Вставай, козаче, з могили! „Наші шаблї поломані, мушкети без курків, але-ж серце козацькеє не боїть ся Турків“. Духовної зброї не забракне, як би тільки того козацького серця. Покажи себе, козацьке серце!

9 (22) II.

З МАНЮЕЛЯ.

Мов кайданник в тісній клїтці
Соловейко нудьгував,
Спогадавши, як на вітці
Веселесенько співав.

І про долю і про волю
І про любощі, про все...
А тепер замовк він з болю,
Муки довго не знесе.

Вже й весна, йому не снить ся,
А журбі нема кінця,—
Заспівав би, так темниця,
Гірше смерти для співця.

Переклав *Павло Граб.*

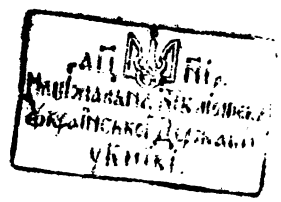

Digitized by Google

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

З австрійської України.

Українські партійні з'їзди: радикальний; національно-демократичний. — Виборчі приготовання: польська „Rada Narodowa"; инші польські партії. Передвиборча агітація українських партій — Справа одноцільного українського парляментарного клюбу.

Наші політичні партії в Галичині не виявляють такого правильного партійного житя, яке бачимо в добре зорґанізованих політичних партій, приміром у Західній Європі. Причина сього,— по части в особливих умовах житя українського народу в Галичині, де лекше на основі відчутих народною масою політично-соціяльних домагань викликати ґрандіозний масовий рух, як покликати до правильного житя партійний орґанізм; по части-ж те, що наші партії тільки-що починають укладати ся так, щоб відповідати потребам певних соціяльних верств людности, а тільки тоді, коли сей уклад завершить ся, коли кожна партія буде тісно звязана з певною соціяльною клясою, тільки тоді буде можливе правильне партійне житє.

Найліпшою ілюстрацією сили якогось політичного напрямку, що вмів оперти ся на відчуті народньою масою потреби, в масах і разом з тим слабости його як політичної партії, — послужити може українська радикальна партія в Галичині. Ті соціяльно-політичні кличі, які радикальна партія понесла в народню масу в початках свого істнованя, приняли ся там, — і тому ми можемо говорити про силу радикального руху між нашим селянством, можемо зазначити, що видаваний радикальною партією „Громадський Голос" минулого року значно розширився. Але орґанізаційна діяльність партії дуже слаба, куди слабша як була в половині 1890-их років. Від коли від партії відпали інтеліґентні сили з одного боку на користь національної демократії, відколи вона перестала бути одинокою представницею українського поступового руху взагалі, від тоді її орґанізаційна сила починає слабнути.

Почавши з 1898 р., я брав участь — спершу активну, як член партії, а опісля пасивну—в усіх радикальних з'їздах (з ви-

Digitized by Google

імком двох), і на сій підставі можу ствердити, що на скільки орґанізаційна сила партії представляєть ся на з'їздах, на стільки вона представляєть ся що-раз слабше. Останній з'їзд, про який власне хочу говорити, з'їзд з 22 і 23 грудня 1906 р., також не творить виїмку в сім правилї.

Найбільш пекучою справою дня була в Галичині протягом цілого 1906 року виборча реформа, а коли вже стало ясно, що вона буде переведена в житє, тоді перед кожною політичною партією висунулось на перший плян питаннє виборчої аґітації. Се питаннє, — поминувши формальности, неминучі на кождім партійнім з'їздї, заняло майже в цілости останній радикальний з'їзд. В сій справі приняв він такі резолюції:

„I.) При виборах беремо акцію самостійно в виборчій боротьбі, але не виключаємо можливости злуки з демократичними партіями.

II.) Нова виборча постанова до віденського парляменту доказує до решти, що нашому народови нема що довго попасати в Відни; тому то з'їзд заявляє:

1) Партія буде підпирати лише таких кандидатів на послів, котрі дають запоруку, що з усіх сил будуть помагати нашому народови до виборення повної економічної тай політичної незалежности австрійської України від Відня, як і від галицької Польщі. З'їзд уважає за найперший обовязок послів галицьких і буковинських, як і всеї нашої суспільности, довести, — протягом наступаючої 6-літної парляментарної сесії, — і то за всяку ціну, до того, аби всї ґрунти панські, державні й церковні в галицькій, буковинській (а по змозї й угорській) Україні попали ся в руки наших селян.

2) З'їзд бачить будуччину нашого народу виключно в єдности єго з українським народом у Росії та в наконечній цїли тої єдности, українській республиці.

В теперішну пору з'їзд уважає за найважнїйшу національну задачу помогти українському народови в Росії до здобутя землї і волї. Змагаючи безпосередно до сеї цїли, — як і взагалї до згаданої єдности, — з'їзд заявляє, що наша селянська радикальна партія має бути від тепер одноцїльна на всему просторі України з кольоніями, і то ще в делеко більшій мірі ніж ворожі нашому народови партії польські, російські й инші на нашій Україні. З'їзд поручає зарядови ввійти зараз у безпосередні зносини

Digitized by Google

з нашими селянами на Буковині, на Угорщині і в російській Україні". *)

Я не буду на сім місці спиняти ся на рішенню партії, що до виборчої тактики за для найблизших виборів до австрійського парляменту; се буде зроблено низше. Але за те зверну увагу на прінціпіяльний бік II-ої резолюції, яка має не хвилевий, а загальний характер.

Про „економічну й політичну незалежність австрійської України від Відня й від галицької Польщі" не будемо говорити. Сумніваємо ся, чи сій справі можуть що помогти українські посли з Галичини, хоч-би їх всіх 28 вийшло по думці радикальної партії, коли зважимо, що против них у сій справі стане солідарно 78 польських послів з Галичини, а цілому парляментови не захочеть ся рушати таких питань, бодай у ближщій будучности певне ні.

Те саме про ту українську будучність, про яку говорить резолюція. Чим партія може помогти українському народови в Росії здобути „землю і волю", справді годі відгадати, — так само годі, як і то, як партія, що не вспіла зорґанізувати ся як слід у Галичині, думає переводити свою орґанізацію „на всім просторі України з кольоніями"... І то без проґрами, яка відповідала би потребам даної соціяльної верстви українського народу „на всім просторі України з кольоніями", без істновання анальоґічних партійних орґанізацій на тому просторі, без того всего, що конче потрібне, щоб така енунціяція являла ся не пустою фразою, а висловом потреб, назрілих серед суспільности.

Та вже ніяк неможна зрозуміти, як міг з'їзд наложити на українських послів з Галичини й Буковини обовязок, щоб вони протягом найблизшої парляментарної сесії довели за всяку ціну до того, аби вся панська, державна й церковна земля в галицькій і буковинській (а по змозі й угорській) Україні перейшла в руки наших селян. Така земельна реформа в австрійській державі не тільки не являє ся пекучим (як пр. у Росії), але взагалі яким питаннєм дня, у сьвідомости народної маси не грає вона такої ролі, як у Росії. Значить, щоб про неї подумав австрійський парлямент, про се не може бути й мови. Могли би там заговорити про неї хиба українські посли з Галичини, але тільки заговорити,

*) Див. „Громадський Голос", ч. 1 січня 1 1907.

Digitized by Google

не більше. Бо заставити парлямент серіозно подумати про се, — не сила їх. А вже накладати на них обовязок, протягом 6 літ перевести за всяку ціну таку реформу, — се, коли хочете, або нерозуміннє, що таке парлямент, що таке сила поодиноких посольських ґруп у нім, не розуміннє або—демаґоґія. Аґітуйте за такою земельною реформою, зробіть її у сьвідомости народніх мас такою пекучою потребою, щоб вони зірвали ся до боротьби за здійсненнє її, — але вкладати такий обовязок на посла... Ні, се тільки або нерозумінє сучасної державної машини або демаґоґія,—чи одно чи друге сьвідоцтво того ідейного хаосу, який панує в теорії і практиці радикальної партії і з якого треба б їй як найшвидше вийти, коли вона має відіграти якусь певнійшу роль в політичнім житю Гличини.

На з'їзді принято також резолюцію, щоб партія підпирала галицьке народнє учительство в боротьбі за поліпшеннє тих правних і матеріяльних умов, які важким ярмом налягають на учительський стан у Галичині; з другого боку резолюція жадає від учительства, „щоб воно держало з народом та підпирало його інтереси". Сьому становищу не можна нічого закинути, — тільки, коли партія думає оперти ся по селах на народніх учителях, як се виходило з деяких промов на з'їзді, — то се самообман. Учительство, залежне від державної власти, не зможе брати масової участи в діяльности такої політичної партії, яка радикальна.

Загалом побажати б радикальній партії більше ясности в її теорії і практиці, бо тільки таким способом вона зможе скласти ся в міцну політичну партію. Ся неясність також відбиваєть ся на „Громадськім Голосі"; читаєт його і справді часом не знаєш, яка се саме ґазета. А шкода. „Громадський Голос", зачуваємо, ширить ся що раз більше. Отже коли з сього має бути яка суспільна користь, то треба, аби ясні кличі ніс у народню масу.

Найліпшу орґанізацію з українських партій у Галичині має безперечно партія національно-демократична. Одначе з ідейного боку вона — се скоріще штучне зліплене ріжних напрямів, як одноцільна партія, оперта на данім сьвітогляді, висловленім у проґрамі. Тут клерикальна ґрупа бореть ся з радикальною, яка хотіла-б надати партії чисто-сьвітський, вільчий од усяких релігійних впливів характер, а в соціяльно-політичних питанях

Digitized by Google

зближуєть ся навіть до соціялїстичних опортунїстів; по середині стоять умірковані елементи, які уступаючи „і нашим і вашим“, хотїли б вдержати партію вкупі й на педесталї „всенародньої“ партії. При тім теоретичної соціяльно-полїтичної лїтератури партія не має нїякої і навіть не пробує сотворити її.

Останній партійний з'їзд, що відбув ся 25 і 26 (н. ст.) грудня 1906 р., займав ся також головно справою недалеких виборів до парляменту. Тут згадаємо найперше загальний реферат д-ра Костя Левицького п. н. „Наша полїтична дїяльність у минулім роцї і з окрема наша акція в справі виборної реформи“. В резолюціях[1]), які поставив референт, зазначено, що „український нарід у Галичинї сильно загрожений у своїм правно-полїтичнім становищі через те, що краєву управу віддано виключно в руки польських верховодів, а остання надія на поліпшенє полїтичного становища Українців у Галичинї дорогою справедливої виборчої реформи не здійснила ся“; що більше, „нечуване покривдженє українського народу що-до його парляментарного заступництва збільшено розширенєм краєвої автономії, через що вложено в руки польських верховодів нову збрую на знищенє українського народу в Галичинї“. Супротив того „наша тактика на зверх не може бути инша, як лише строго опозиційна, та мусить змагати до того, щоб Українцям у Галичинї здобути належне їм правно-полїтичне становище на основі національної автономії на теріторії української части краю, а також добути нашому народови потрібну землю й инші способи продукції, забезчити йому здобутки його працї та охоронити його перед економічним визиском“.

Про виборчу тактику реферував др. Володимир Охримович. З'їзд постановив, що виборчу акцію партія вести-ме самостійно під доглядом „Народнього комітету“ (себ-то головної партійної управи). В відповідній резолюції зазначено, що партія „буде класти й підпірати тільки тих кандидатів, що належать до нашої партії та зобовяжуть ся вступити до одноцїльного незалежного українського парляментарного клюбу“. Одначе партія може підпирати й не-партійних кандидатів, коли вони згодять ся вступити до згаданого українського клюбу, а навіть і таких кан-

---

[1]) Резолюції, ухвалені на зїздї, цитую по „Дїлу“, ч. 268 з 27 грудня 1906 р.

Digitized by Google

дидатів, які хоч не дадуть такої згоди, але їх політична проґрама не буде ріжнити ся з політичною проґрамою партії. В справозданю „Діла“ се становище з'їзду схарактеризовано ось-як: „з'їзд висловив домагане, аби при надходячих виборах до державної ради всї верстви і стани української суспільности в Галичинї: селянство, духовенство й інтеліґенція поступали згідно й солїдарно й аби при ставленю кандидатур та веденю виборчої акції наступило порозуміне між нашою партією й иншими українськими партіями, а також з опозиційними жидівськими й польськими партіями на основі компромісів“. Очевидно, право затверджувати компроміси своєї партії з иншими партіями в окремих виборчих округах лишає за собою „Народній Комітет“.

Реферати: о. Ол. Стефановича про виборчі кандидатури й д. Л. Цегельського про виборчий фонд, скільки знаємо про них з офіціяльних партійних жерел, не представляють ширшого інтересу.

Більшу увагу треба звернути на реферат і дискусії про аґрарну проґраму партії. Партійна проґрама з 1899 р. домагаєть ся між иншим „викупу землї, передовсїм великої власности, на загальну власність народу і достарчуваня тої землї нашим безземельним і малоземельним селянам-хлїборобам під вигідними для них умовами“. Сю проґраму, ухвалену скоріще задля конкуренції з анальоґічною проґрамою радикальної партії, нїхто зрештою не висував так остро на перед, як пр. національно-політичні домаганя, — бо й взагалї така земельна реформа, хоч з о б є к т и в н о г о становища являєть ся пекучим питанєм для українського селянства в Галичинї, то с у б є к т и в н о беручи, не стала ще такою назрілою потребою, як пр. у Росії. На сїм з'їздї, як ми вже бачили, побіч домаганя національно-теріторіяльної автономії, зазначено також, що партія повинна змагати ся, „щоб нашому народови приспорити потрібну землю“. Але дати замісь сих загальних фраз якусь конкретну аґрарну проґраму партія не змогла, бо зараз виявило ся, що ріжні її ґрупи ріжно розуміють ту проґраму.

На з'їздї аґрарному питаню був присьвячений реферат д. Л. Цегельського, який подав нарис аґрарної проґрами, анальоґічний до проґрами російських ка-детів. Але против нього виступила „уміркована середина“ й устами посла Олесницького заявила, що така проґрама — се утопія. Замість сеї „утопії“ „уміркова-

Digitized by Google

на середина" радить парцеляцію великої земельної власности, комасацію селянської землї (хуторне хазяйство), орґанїзацію продукції селянських виробів, дешевий кредит і т. п. способи, які, правда, можуть здержати від руїни тих селян, що тепер економічно ще сильні, але нїчого не поможуть малоземельним і безземельним. Справа так і лишила ся непорішеною, а pro foro externo ухвалено резолюцію, що „з'їзд признає потребу виробленя детальної аґрарної проґрами на основі загальних постанов партійної проґрами з 1899 р. і поручає Народньому Комітетови" щоби в тій цїли скликав як найшвидше аґрарну анкету, — а посольських кандидатів і партійних послів завзиваєть ся, щоб вони в своїй публичній діяльности змагали до здійсненя нашої аґрарної проґрами".

Здійснювати проґраму, над якою тільки-що має радити анкета... Партія, яка хоче бути представницею селянства, повинна б серіознїйше брати ся до такої справи, як аґрарна проґрама.

Як бачимо хоч-би з отсих двох партійних з'їздів, на першому плянї діяльности галицьких полїтичних партій стоять приготованя до виборів до парляменту, які вже офіціяльно назначено в цїлій Австрії (з виїмком Галичини і Дальматії) на 14 мая, а в Галичинї, — відповідно до окремої ухвали, принятої на внесенє „Польського кола", — на 14 (частина сїльських виборчих округів), 17 (решта сїльських виборчих округів і частина городських виборчих округів) і 23 (решта міських виборчих округів) мая, себ то на три окремі днї, щоб галицькій адмінїстрації було лекше помагати польсько-шляхетським кандидатам. Се будуть перші вибори на основі нового виборчого закона, який заводить загальне, безпосередне, рівне і тайне голосованє, і тому для всїх полїтичних чинників: і для правительства і для реакційних і для поступових партій являють ся вони до певної міри загадкою. Через те скрізь замітно живійші, просто горячкові приготованя до виборів, які почали ся куди швидше від офіціяльного визначеня терміну виборів.

Аби зрозуміти картину виборчого руху в Галичинї, треба собі пригадати основні постанови виборчого закона для Галичини.

І так маємо тут 34 міські виборчі округи, призначені законом для Поляків, округи, в яких українська людність скрізь творить меншість. Тут національно-полїтична виборча бо-

Digitized by Google

ротьба майже виключена, хиба де виїмково прийшло-б ся Українцям вступити до виборчого бльоку з Жидами, або ще більш виїмково до такого-ж бльоку з якою крайне опозиційною польською партією. По правилу-ж тут іти-ме виборча боротьба між польськими кандидатами на чисто політично-соціяльнім полі. Українці можуть тут виставити кандидата хиба для порахованя своїх сил і для зазначеня свого національного становища.

Далі маємо 17 сільських виборчих округів у західній Галичині, де також виключена національно-політична боротьба і де бороти-муть ся тільки кандидати польських політичних партій на основі своїх проґрам.

В кінці маємо 19 сільських виборчих округів у східній Галичині. В 9 з них обидва мандати призначує закон для Українців; в других 10 один мандат призначено для Українців, а один (той, для якого треба дістати над 25% голосів) для Поляків. Тут на цілій лінії виборча боротьба мати-ме також національно-політичний характер. Тут Поляки готовлять ся виставити кандидатів не тільки в тих 10 округах, де для них закон призначує по одному мандатови, але загалом скрізь, де тільки вдасть ся видерти в Українців мандат і таким чином скріпити „polski narodowy stan posiadania". З другого боку Українці, супротив такого аґресивного становища Поляків, мусять напружити всі свої сили, аби вдержати в своїх руках те, що їм дає закон.

Доси тим орґаном, який здобував у Галичині мандати для шляхетського „Польського Кола", був „Краєвий центральний виборчий комітет", звісний народнім масам під назвою „Комітету для виборчих розбоїв". Маючи на свої услуги всю державну машину в Галичині, він переводив вибори так, що на 78 послів із Галичини більше 60 належало до „Польського Кола". В польських округах той комітет підпирав тільки таких кандидатів, які обовязували ся вступити до „Польського Кола", при чім, маючи до вибору між консервативно-клерикальною і т. зв. „демократичною" кандидатурою, підпирав першу. А в українських округах підпирав він або польсько-шляхетські кандидатури або кандидатури т. зв. „porządnych Rusinów", себ то людий українського роду, найчастійше безідейних карієристів, які обовязували ся не виступати в парляменті против „Польського Кола" і против польсько-шляхетської управи в Галичині, щоб „Польському Колу" було на кого покликати ся, що ось, мовляв, правдиві заступники

Digitized by Google

українського народу, які хотять жити з нами в згоді, — а ті инші, опозиційні посли, се гурток невдоволених „гайдамаків“...

З заведенєм загального, безпосередного, рівного і таємного голосованя становище „Комітету для виборчих розбоїв“ стало труднійше. І ось він, щоб надати собі більше значінє, реорґанізуєть ся, приймаючи в свій склад національних демократів, ріжні ґрупи городських демократів, ріжні ґрупи селянсько - клєрикальних елєментів, які повстали між польським селянством західної Галичини. Для більшого авторітету міняє він свою назву і пише на своїй вивісці „Rada Narodowa“. І ось маєте нову орґанізацію польсько - шляхетсько - шовіністично - клєрикального характеру, яка вважає своїм обовязком оборону польських „національних“ інтересів на виборах. А ті „національні“ інтереси полягати муть на тім, щоб у польських округах підпирати кандидата одної з ґруп, які входять в склад „Rad - и“, а в українських округах видерти в Українців як мога більше мандатів. Можна наперед сказати, що найбільшу увагу зверне „Rada Narodowa“ на вибори в сільських округах Східної Галичини, то виставляючи польсько-шляхетских кандидатів, то висуваючи против кандитатур українських поступових партій кандитатури „porządnych Rusinów“.

Що се буде так, можна бачити хоч - би з статї східно - галицького поміщика Тадія Цєньского, відомого з фанатичного україножерства, дотеперішнього заступника українського селянства в Галицькім соймі і в австрійськім парляменті. Сей добродій заявив від імени „Rad - и Narodow - oї“ в орґані східно - галицьких поміщиків „Gazeta Narodowa“ ось - що: „Залюднюючи часть краю з мішаною людністю, не можемо зректи ся права й обовязку заступати також і українську людність“. Зіпхнути український нарід законодавчим шляхом на становище безсильної політичної меншости на його власній землї, і ще проголошувати похід проти нього з метою видерти у нього скільки вдасть ся з тих мандатів, які йому призначує закон, — се вже верх політичного цинїзму.

Не диво, що у відповідь на таку заяву голови „Rad - и Narodow - oї“ появив ся в „Дїлї“ (ч. 4) голос з краю такого змісту: „Для нас нема иншої ради, як усунути на цїлій боєвій лїнії умірковані кандитатури, а висунути по всїх округах крайнї, або хочби найкрайнїйші кандитатури, які пірвуть за собою нарід і задумане розбишацтво відіпруть таким самим оружєм. Иньшої

Digitized by Google

ради нема. По паролї голови „Rad-и Narodow-ої“ можемо сподївати ся, що в Галичинї не змінить ся нїчого: всякі реклямації наші будуть даремні, рекурси наші — марні, протести наші — голосами в пустини. Для того сотворім собі апеляцію самі: в елементарній силї до краю доведеного народу“.

По за „Rad-ою Napodow-ою“ остали ся тільки: ґрупа краківських демократів, що гуртуєть ся коло дневника „Nowa Reforma“, польські людовцї і польська соціяльно-демократична партія.

Краківські демократи мають тільки льокальне значінє: в Кракові і ще в кількох містах Західної Галичини.

Головна сила людовців, се сільські округи Західної Галичини, і тут їм прийдеть ся побороти ся зі шляхетськими або селянсько-клерикальними кандидатами „Rad-и Narodow-ої“. Можливо, що і в Східній Галичинї людовцї попробують побороти ся з „Rad-ою Narodow-ою в де-яких з тих 10 сільських округів, де один мандат призначений для Поляків. Одначе певних звісток про се поки-що нема.

В кінцї польська соціяльна демократія виступати-ме в деяких сільських округах Західної Галичини і у всїх городських округах.

Слїдячи за боротьбою за виборчу реформу, ми часто вказували на опортуністичне становище австрійської соціяльної демократії в сїй справі. Сей опортунїзм доходив до того, що вона, вмиваючи по Пилатівськи руки, годила ся на всї домаганя „Польського Кола“, що до Галичини, щоб лише не припізнювати справи. А коли українські полїтичні партії виступали против такої виборчої реформи, яка в Східній Галичинї, на українській землї, дає 30 мандатів Полякам і тільки 28 Українцям, то соціяльна демократія лаяла їх за шовінїзм, який, мовляв, закриває перед їх очима ту користь, яку мати ме з виборчої реформи весь робучий нарід, отже й український. Лаяла инші українські партії за шовінїзм також українська соціяльна демократія...

Аж ось виборчу реформу ухвалено, ухвалено — на домаганє шовіністів привілейованих національностей—з покривдженєм поневолених національностей, з покривдженєм Українців на користь Поляків, з покривдженєм Чехів на користь Нїмців. Ми можемо зазначити як об'єктивний факт, що в роздїлї виборчих округів між поодинокими національностями грали роль шовіністичні

Digitized by Google

мотиви превілейованих національностей. Против сих шовіністичних мотивів соціяльна демократія не виступала, бодай не так, як могла-б і як була-б виступила против клясових мотивів. А одначе, коли сї шовіністичні мотиви знайшли свій вислов у роздїленю мандатів між поодинокими національностями, ми бачимо, що приміром німецька або польська частина інтернаціональної соціяльної демократії стає на становищі тих німецьких та польських шовіністів, які домагали ся як найбільше мандатів для своєї національности з покривдженєм Чехів — Українців, і заявляє: в округах, призначених для Німців, для Поляків, має кандидувати тільки німецький, польський соціяльно-демократичний кандидат.

З сього приводу виникла остра суперечка між німецькою й чеською соціяльною демократією. Чехи хотїли-б поставити кандидатом чеського соціяльного демократа в однім виборчім окрузї в Віднї, де живе кілька сот тисяч Чехів. Одначе проти сього виступає німецька соціяльна демократія і виставляє в тім окрузї (в Favoriten) кандитатуру д-ра Віктора Адлєра.

Така сама суперечка виникла б у Галичинї, коли-б українська соціяльна демократія не була тут фіктивною величиною. Так пр. „Дїло“ сповіщало, що польська соціяльна демократія порішила виставляти в городських округах тільки польські соціяльно-демократичні кандидатури. Через те стала б неможливою у Львові кандидатура українського соціяльного демократа д. Миколи Ганкевича, чоловіка заслуженого для соціяльно-демократичного руху у Львові й популярного серед робітницьких кругів. На сю звістку „Дїла“ соціяльно-демократична „Воля“ не може нїчого більше сказати, як тільки, що справа кандидатур іще не рішена та що „тут рішатиме репрезентація соціяльної демократії Австрії“. Вже ся мовчанка „Волї“ про суть справи сьвідчить, що справа буде рішена так, як сповіщало „Дїло“.

І так та виборча реформа, від якої соціяльна демократія сподївала ся зменшення національної боротьби в цїлій державі, висуває національну боротьбу на перший плян в рядах самої-ж соціяльної демократії.

З окрема, що до польсько-українских відносин у Галичинї, нам важно зазначити такий факт. В боротьбі за виборчу рефому і польська й українська соціяльна демократія старали ся ослабити відпорну силу инших українських партій против польсько-шовіністич-

Digitized by Google

них заходів „Польского Кола“. Тепер же польська соціяльна демократія стає на законній основі, сотвореній тими польсько-шовіністичними заходами. І тепер справді не знати, чому вірити: чи польська соціяльна демократія ослаблювала українську відпорну силу против польсько-шовіністичних заходів в справі виборчої реформи з мотивів інтернаціональних, чи з польсько-шовіністичних? І чи українська соціяльна демократія, солідаризуючи ся в сій справі з польською, зробила акт інтернаціональної солідарности, чи дозволила ошукати себе польським шовіністам у соціялістичній масці? Коли польська соціяльна демократія, виставляючи кандидатури в міських округах, стане на ту законну основу, яку сотворено заходами „Польського Кола“, то тим самим дасть ясну й недвозначну відповідь на висше поставлені питаня.

Ще від виборів до парляменту в 1897 р. серед української суспільности в Галичині покутує ідея т. зв. „консолідації.“ Так називала ся спільна виборча акція народовської й москвофільської партії в 1897 р., акція, ведена спільним краєвим виборчим комітетом. Дальші події показали, що консолідація була моральним ударом для українства й моральною помочию для москвофільства, що вона додала нових сил завмираючому москвофільському орґанізмови. Чим далі, тим ліпше се вияснювало ся і коли тепер з москвофільського боку стали знов зазивати до „загальноруської“ виборчої акції, до нової „консолідації,“ наслідниця народовської партії, партія національно-демократична відповіла на сей зазив неґативно. Як ми вже бачили з постанов національно-демократичного з'їзду національно-демократична партія рішила вести виборчу акцію самостійно, під управою свого партійного „Народнього Комітету,“ допускаючи виборчі бльоки тільки в окремих випадках,

Самостійне веденє виборчої акції рішив також з'їзд радикальної партії. Одначе ся партія виставлятиме кандидатів не богато, й можливо, що вона скрізь вступить у бльок з національно-демократичною партією.

Українська соціяльна демократія мабуть не зможе виставити своїх кандидатів (мовимо тут тільки про дд. Вітика й Ганкевича) в міських округах і старати-меть ся провести їх в сільських округах. З сього приводу може вийти конфлікт: національні демократи заявляють, що соціяльно-демократичним кандидатам місце в містах, бо по селах вони нічого не робили. Се в вели-

Digitized by Google

кій мірі й правда, бо крім постійної праці д. Остапчука в Збаражчині соціяльні демократи справді по селах не працювали і йдуть, так сказати, „на готове.“ Але з огляду на ріжні клерикальні кандидатури, які виставляють ся під фірмою національно-демократичної партії і які обіцяють бороти ся за конфесійну школу, против реформи подружного закона і т. д., — кандидатура українських соціяльних демократів в таких округах бажані всякому, хто не щоб Австрію, вже й так клерикалну ще більше залив клерикалізм.

Ми що-йно згадали про клерикальні кандидатури. Змаганя до зорґанізованя української клерикальної партії не нові. Поминувши давнійші проби, взяв ся був до сього перед виборами 1897 р. пок. уніятський митрополіт-кардинал Сильвестер Сембратович. З сею метою було заведено українську клерикальну ґазету „Руслан,“ яка за підмогою правительства виходить і доси. Але тоді справа не повела ся й єдиним її реальним наслідком остав ся тільки „Руслан.“ А кандидатури людей, що гуртували ся кругом нього, кандидатуру д. Ол. Барвінського й иньших, проведено такими самими способами, як кандидатури польсько-шляхетські.

З того часу справа хоч і поступає наперед, але поволи. В 1904 р. починає виходити двотижневник „Нива,“ яка офіціяльно говорить, що боронить тільки станових інтересів уніятського духовенства, в дійсности-ж пропаґує ідею заложеня клерикальної партії. В 1906 р. починає виходити з тим самим напрямком популярний тижневник „Основа.“ А українські студенти теольоґи львівського університету готують ся до громадянської діяльности видаванем журналу „Католицький Схід.“ Заснованє клерикальної партії підпирають горяче також всі три уніятські епископи.

Як ми вже згадували, в національно-демократичній партії є доволі сильна клерикальна ґрупа. І ось вона під фірмою партії починає виступати на виборах. Пр. у Підгаєцькім повіті виставляєть ся кандидат-сьвященник, який на перший плян своєї парляментарної діяльности кладе боротьбу против реформи подружного закона, за конфесійну школу. А коли проти нього виставляють иньшого кандидата з тої самої партії, д. Будзиновського, той самий кандидат-сьвященик і його прихильники домагають ся, щоб зобовязати д. Будзиновського словом чести, що він у парляменті не виступати-ме „против Бога і віри.“

Все те віщує, що заснованє клерикальної партії з укра-

Digitized by Google

їнським національним характером у Галичині що-раз ближше.

Яку роль відгравати-ме в виборчій боротьбі ґрупа д. Ол. Барвінського й „Руслана,“ що називає себе консервативними реалістами і кокетує з проявами клерикалізму, — ще не знати. Чи схоче вона й тепер віддати ся під опіку „Rad-и Narodow-oї, як у 1897 р. віддала ся під опіку „Комітету для виборчих розбоїв,“ — сумніваємо ся.

Москвофільська партія, коли їй не вдало ся ошукати національних демократів на „консолідації,“ виступила з цілою силою против „Українців“ без ріжниці партій, не цураючи ся в сім антіукраїнськім поході етики російських „истинно-русскихъ.“ Для „Rad-и Narodow-oї“ вона не являєть ся небезпечною, навпаки, може придати ся для поваленя українського поступового кандидата. Ми певні, що против найкрайнійших українських кандидатів „Rada Narodowa“ певне підіпре потайки москвофіла. Москвофіли на урядових посадах достарчать також якесь число „porządnych Rusinów.“

В ухвалах національно-демократичного з'їзду є згадки про „одноцільний незалежний український парляментарний клюб.“ Серед гамору виборчих приготовань наші партії про се питанє неначе забули. А тимчасом воно дуже важне й його треба б заздалегідь обговорити. Такий клюб мали вже в останнім парляментарнім періоді (1900—1907) і користь із нього була така, що його опозиційний тон понизив ся, а всї його помилки одна партія старала ся звалити на його членів з другої партії. Якже-ж поступати на далї, щоб і мати якусь загально-національну репрезентацію, як противвагу до „Польського Кола“, і запобігти таким збочінням, які мусїв робити „Руський Клюб“ задля проґрамових ріжниць між поглядами окремих його членів?

Я не практичний полїтик, тай загалом не прихильник парляментарної акції в полїтиці, — і не потребую рішати сього питаня. Але як обсерватор суспільного житя вказую на ті вимоги, які воно кладе під теперішню хвилю і звертаю увагу, що тим вимогам треба так чи инакше відповісти.

Отже зверну увагу, що коли виборчу акцію кожда партія веде самостійно, на основі своєї проґрами, то одноцільний український парляментарний клюб можливий був би тільки тоді, колиб лише одній якійсь партії вдало ся провести своїх кандидатів. Коли-ж у парлямент попадуть посли від ріжних українських

Digitized by Google

партій, то одноцільний український клюб стає політичним абсурдом. Можлива хиба якась міжпартійна орґанізація українських партійних клюбів, орґанізація виключно для національних справ, спільних усім партіям, тай то такій орґанізації вдержати ся на своїй висоті дуже трудно, бо в практичній політиці „національне“ так переплітаєть ся з „політичним“ і „соціяльним,“ що кожда справа може дати привід до конфлікту.

В кождім разї українські партійні орґани повинні сю справу обміркувати ще до виборів, кандидати повинні поскладати відповідні заяви перед виборцями, щоб опісля, по виборах не було ніяких непорозумінь, ніяких закидів — в роді закиду, робленого бувшому послови (в 1897—1900 рр.) д-ру Романови Яросевичеви, що він допустив ся „зради,“ вступаючи до соціяльно-демократичного клюбу. Коли ся справа виясниться до виборів, коли кождий кандидат скаже, куди піде, а виборці, вибираючи його, зсолїдаризують ся з його становищем, тоді й відпадуть усі згадані непорозуміня й закиди.

Від редакції — поясненнє що до слова „Жид“.

Слово „Жид“ неприємно вражає тепер Українців в Росії, бо в російськім письменстві стало прикметою чорносотенної літератури, і в українській пресі пробовано завести слово „Єврей“, на російський взір. Одначе слово „Жид“ уживало ся у нас завсїди, без усякого образливого значіння, в старих памятках, в народній творчости і в новім письменстві, так само як у Поляків, Чехів і самі Жиди так себе називали й називають досї і всюди, куди не дійшла та нова російська термінольогія. Вже в 1860-х рр. Костомаров давав виясненнє в сїй справі на сторінках „Основи“, і ми тепер не бачимо пильної потреби відступати від сього старого і зовсїм не зневажливого в собі терміна. Инакше прийдеть ся за кільканадцять літ боронити і Шевченка, і Костомарова, і новійших українських белетристів, і весь український нарід від підозрінь в юдофобстві!

Digitized by Google

Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ.

З російського життя.

Д. Столипін — премєр-міністр par excellence. — Заходи конституційного кабінету і громадянство. — Гурко-Лідвалівська панама. — „Каммора народной расправы“ на суді. — Вибори.

Гурко-лідвалівська панама, террористичні акти, очевидна безрезультатність репрессій і всіх хитрощів, на які пустив ся конституційний кабінет, щоб позбавити опозиційні елементи виборчого права, — все се дуже похитнуло й без той непевне становище кабінета перед самим кінцем минулого року. „Вы успокаивали насъ, а не Россію“ — такий докір, як переказували столичні ґазети, довело ся почути премєр-міністрови Докір сей вмить облетів всю Росію і всі ждали, що з початком нового року біля стерна державного корабля стане нове міністерство. Що правда, російське громадянство, випивши не один ківш лиха, вспіло за останні два роки геть вигоїти ся від своєї давньої, застарілої хвороби — романтизму, на яку воно хорувало завжде, — і хоч припускало можливість зміни кабінета, та про те не звязувало з сим фактом жадних надій на щось краще. Про новий кабінет не з бюрократів, а з громадських діячів не могло бути й мови: сфери не пішли б на таку комбінацію, та й навряд чи знайшли ся б чесні, а не фальшовані громадські діячі, що згодилиб ся в період „бездумья“ взяти в свої руки стерно понівеченого державного корабля без певних ґарантій. Новий кабінет, очевидно, міг скласти ся тільки з бюрократів, яких так легко знайти в бюрократичних канцеляріях. До сього приготовані були всі: і значнійші з бюрократів, що вже збірали ся змітати порох в архивах, щоб познаходить давно забуті проєкти реформ, і преса, — опозиційна, щоб довести „въ тысячу первый разъ“, що „з Назарета нічого доброго не може бути“, а рептільна з Меньшиковим на чолі, — щоб скласти кілька акафистів „премудрости новыхъ владыкъ“... Але... homo ponit — Deus disponit, — і дня першого січня д. Столипін мабуть чи не вперве за весь час почував себе справжнім премєр-міністром, міністром par excellence. Рескрипт, даний д. Столилінови на пер-

Digitized by Google

ший день нового року, поклав край усяким розмовам про одставку кабінета, і дав певну ґарантію його істнування і по скликанню нової Думи, яка б вона не була. Такий рішенець не повинен був нікого анї здивувати анї вразити, бо стало ся те, що й повинно було стати ся з огляду на психольоґію сучасного моменту, який переживають зараз вищі сфери: власть, яка хоче, щоб її взнавали за міцну і непохитно-тверду, eo ipso мусїла зробити те, що вона зробила. Тому то заява, яку ми бачимо в рескриптї неповинна нікого вражати чи лякати, бо кожне мусить зрозуміти, що вона не що, як тільки результат настрою даного моменту. Але в иншому зовсїм осьвітленню стане перед нашими очима зазначенний нами факт, коли ми поглянемо на його з иншого боку, — з точки того становища, в якому може опинити ся кабінет д. Столипіна і нова Дума, що затого має зібрати ся. Перед урядом з такими величезними прероґативами Дума, як орґан, через який народ здїйсняє свою власть, повертаєть ся на-нівець, не маючи можности здїйсняти одну з найголовнїйших функцій, що являєть її житєвим нервом, — функцію закодавства. Презумпцією сеї функції являєть ся критика і оцїнка діяльности уряду з огляду згідности її з законом і з метою, що мав оцї уряд, роблючи той чи инший вчинок. Тепер же такої критики не може бути, а коли б Дума зважила ся на неї, то її знову буде розпущено. Щоб не трапило ся такого лиха, сама „найзаконопослушнїйша“ Дума очевидно повинна зрікти ся своїх прав і перевернути ся самохіть на орґан „законосовѣщательний“, щоб уникнути конфлїкту з мінїстерством.

Д. Столипін, відколи його настановлено за премєра, як ґр. Вітте, любить розмовляти з кореспондентами закордонних ґазет і иншими „знатными иностранцами“, рекомендуючи ся перед ними своїм конституційним „образом мыслей и поведеніем“. Здавало ся б, що сей „образ мыслей“, коли б він тільки був у д. Столипіна, повинен би сказати йому, що при такому становищу теперішньому кабінетови й одного дня не личить бути на чолї кермування державними справами, — що йому не ждучи Думи, яко мога швидче треба зрікти ся урядовання, як роблять справжні конституційні мінїстерства. А тим часом кабінет д. Столипіна не тільки сього не робить, а ще й пускаєть ся на всякі заходи, щоб вдержати в своїх руках стерно державного корабля, силкуючись сими заходами працювати на два фронти. З одного боку

Digitized by Google

міністр впевняє, що „терроръ — признакъ начинающагося успокоенія“, а перед громадянством, як своїм так і західно-европейським з осібна, не сьвіцькі репресії виправдує терором. Зрештою ж на обидва боки запевняє, що все вже, дякуючи „рѣшительнимъ мѣрамъ“, налагодилось і „обстоитъ благополучно“.

Але коли крилата фраза: — „вы успокаивали насъ, а не Россію“, — сьвідчить про те, що праця конституційного кабінету не придбала собі у вищих сферах повного довіря, а результати її викликали сумнів, то в другому лагері — громадянстві і російському і західно-еврепейському, що вже з давних-давен має в своїх руках певну обєктивну мірку для оцінки як того арсеналу засобів і всіляких мудрувань та шитих білими нитками хитрощів давно й голосно вславленої російської бюрократії, так і для пізнання справжнього стану річей в державі і справжнього настрою в громадянстві, сї заходи бюрократії викликають тільки почуттє обуріння. Для іллюстрації наведемо тільки два факти: інтервю прем'єр-міністра, надруковане в „Times“ і фінансове exposé д. Коковцева. Почувши себе з нового року міністром par excellence, д. Столипін знаходить собі рупор в образї кореспондента „Times“ для західної Європи, властиво — для кредіторів, бо на „гниломъ Западѣ“ тільки й є людей, що банкири, а решта — то суща „наволочь“. Прирождена соромливість і надзвичайна скромність д. Столипіна не дозволили йому утруждати „знатного иностранца“ довгими оповіданнями про величезні заслуги бюрократії „въ дѣлѣ насажденія началъ государственноси и твердаго порядка въ Россіи“, тому то д. Столипін, облишивши се до слушного часу, центральним пунктом своєї розмови зробив усуненнє обвинувачень і докорів йому за антіконституційний „образ дѣйствій“. Він впевняв кореспондента „Times“, що ні центральний уряд, ні його аґенти провінціяльні не мають і на думці ставити якісь перешкоди спокійній ході виборчої кампанії, і що всї гутірки про се не що як тільки ганебна „клевета“ ґазетярів. „Кабінет,— мовляв премєр, — увесь час стоїть на ґрунтї законів і пильно стежить, щоб їх достоменно додержувано“; на гадку міністра, — «се ясно кожній не упередженій людині!»

„Знатному иностранцу“ зробило ся ніяково, що він легкодухо дав одурити себе ґазетярам і посіяти в своїй души підозріння проти чистого як кришталь сумління нашого премєра. Щоб одпокутувати свій гріх, інтервюєр згадав про стосунки уряду

Digitized by Google

до „союза русскаго народа“. Д. Столипін відповів на се, що йому аж сьмішно робить ся з приводу інсінуацій на адресу уряду, буцім то уряд підтримує „союзъ русскаго народа“. Коли ж Анґлієць завважив премєрові, що були випадки, в яких аґенти вищої адміністрації не криючись, а цілком отверто потурали домаганням „истинно-русскихъ людей“, то премєр одповів, що хоч такі факти й траплялись, але се чинило ся не з злої волі, а „по невѣжеству“ сих аґентів.

Чудово сказано! Мабуть що найлютійший ворог теперішнього конституційного кабінета не вигадав би дотепнійшого слова, щоб навіки заплямити кабінет д. Столипіна, ніж зробив се сам премєр. Представникам адміністрації, обвинуваченим премєром „въ невѣжествѣ“, після сеї розмови д. Столипіна з Анґлійцем зостаєть ся одно,—аппелювати найенерґійним способом до справедливости: „які ж ми, вибачайте на сім слові, „невѣжды“, коли „союзъ истинно-русскихъ людей“ поперед усіх сподобив ся леґалізації? Чи може й сама леґалізація „союза“ стала ся через чиєсь „невѣжество“? „А хто ж то, і через що саме—мають певне право запитати в д. Столипіна ті „невѣжественные“, приймав нахабні заяви політичного змісту з ріжних приводів від „истинно-русскихъ людей“ і що-разу вважав для себе за обовязок по телеґрафу ж таки ввічливенько і негаючись відповідати на сі нахабні заяви?“

Натуральна річ, що нам, як стороннім людям не видне око сперечати ся з д. Столипіном про осьвіченність аґентів власти,—премєр-міністрови се діло виднійше,—і ми цілком приймаємо на віру, що всі ті, як сьвіцькі так і духовні аґенти власти, що були і стоять в найблищих і найтіснійших стосунках з чорносотенцями, погромниками і душогубами, що святили їх прапори і корогви і благословили темну й дику чернь „на высокіе патріотическіе подвиги“,—що всі вони чинили се „по невѣжеству“. Але все ж навіть і „конституційному“ премєр-міністрови напевне стало ніяково, коли д. Каульбарс достоменісенько як щедринська Дунькатовстопята в „Исторіи одного города“ „отвѣчалъ невѣжествомъ“ д. Столипінови на всі його депеші, в яких він вимагав від Каульбарса покласти край подвигам черносотенних „білоґвардейців“ у Одесі...

Найдошкульнійшою ахілесовою пятою сучасного як і попереднього конституційного кабінета являють ся, безперечно,

Digitized by Google

справи фінансові, дарма що в сих справах російська бюрократія за довгі часи безконтрольного хазяйнування державними скарбами набула нарочитої віртуозности що до замазування правди. Читачі, безперечно, памятають офіціяльну докладну записку міністра фінансів Коковцева подану премєр-міністрови у місяці вересні, в якій він так яскраво змалював вельми тяжке і небезпечне становище фінансів; памятне всім ще й те вражіннє, що справила ся славна „докладна записка“ на всіх, на фінансові сфери з осібна: перед урядом стоїть гостре питання про нову і до того велику позичку грошей. Але минуло кілька часу і кабінет почав рішучо і енерґійно заперечувати всім чуткам і звісткам про позичку грошей, друкуючи „опроверженія“ і впевняючи всіх, що в новій позичці немає зовсім ніякої потреби, бо становище наших фінансів дуже добре і з кожним днем все ліпшає. В половині грудня славновзісне „Петербургское Телеграфное Агентство“ orbi et urbi оголосило, що становище наших фінансів настільки добре, що міністр фінансів має навіть надію звести рахунки без діфіциту. Але хоч не тілько вся Росія, а й Европа переняті глибокою вірою у фінансовий ґеній д. Коковцева, про те мало хто поняв віри „Агенству“, бо депеша ся з'явила ся, здаєть ся, як-раз на заговіни, коли всі православні бувають в „добрім гуморі“, ну, а „під веселу руку“ чого не скажеш? Тимчасом минуло кілька часу і на сьвіт божий з'явилось фінансове exposé д. Коковцева в формі двох документів: 1) Объ итогахъ исполненія государственной росписи 1906 г. и 2) о предположеніяхъ на 1907 г. Д. Коковцев і справді таки показав в своїх „итогах“ чудеса фінансової маґії: 1906 р. не тільки не дав дефіциту, а ще навпаки, — покривши дефіціт за минулий рік, дав 55 мил. лишку чи „свободной наличности“, що має покрить частину дефіциту в 1907 р. Здавало ся б, що таке блискуче становище державних фінансів повинно б було натхнути міністрове перо, щоб намалювати гарні перспективи на будущину і використать момент для „внесенія успокоенія“, що так потрібне державі. Про те міністр фінансів чомусь сього не зробив. Що правда, по силі нових основних законів міністр не складав бюджету на 1907 р., а тілько подав свої „предположенія“. Новими основними законами встановлено як відомо такий порядок: як що до початку нового року бюджет не затвержено, то до затвержения його для біжучих видатків відкриваєть ся на кожний місяць кре-

Digitized by Google

дит, розміри якого повинні бути не більш $^1/_{12}$ части видаткового бюджету в минулому році. А як статя 116 не вимагає, щоб кредит на кожний місяць було попереду затвержено, то кабінет склав дочасний бюджет зразу на три місяці, витлумачивши ст. 116 вельми „распространительно" на свою користь. Не може бути ані найменшого сумніву, що ст. 116 уставляючи вище зазначений порядок встановленя дочасного бюджету і відкритя що місячного кредіту, має на оці тільки самі сталі („обыкновенные") бюджетові видатки, не беручи на рахунок видатків ad hoc, або ж „чрезвычайных", бо одного] года вони можуть бути, а на другий рік ні, — на те вони й „чрезвичайні". Тимчасом міністерство фінансів, встановляючи $^1/_{12}$ частку що місячного кредіту, вираховувало її не з суми звичайних видатків, як слід би було, а склавши до купи як звичайні (2,033 міл.) так і надзвичайні (539 міл.) видатки, і з загальної суми — 2572 міл. усіх видатків за минулий рік, вирахувало дочасний бюджет 634 мил. на три місяці, очевидно маючи на меті яко мога згори збільшити ту суму, якою можна би було орудувати „поки суд та діло", як-то кажуть. А що се не якась безпідставна балачка, а міркуваннє, засноване на певних підвалинах, ми наведемо факти. В минулому році за перші три місяці було витрачено 549 міл., тим часом як $^8/_{12}$ роспису виносило тільки 504 мил.

Збаласнувавши роспис прибутків і видатків за 1906 р. не тільки без дефіціту, а ще й з лишкою 55 мил. „свободной наличности", міністерство в своїх „предположеніяхъ" на 1907 р. не таючись признаєть ся, що в 1907 р. без позички не обійти ся, хоч певної цифри позички і не подає, дуже скромно висловлючись, що для того, щоб покрить дефіціт потрібна „кредитная операція въ размѣрѣ, который имѣетъ быть выясненъ впослѣдствіи"... Перечитуючи „предположенія" міністерства й справді навіть і немало досвідчеиій в фінансових справа людині дуже не легко орієнтувати ся в тій плутанині цифр і викладок, що подає міністерство фінансів і вияснити, який дефіціт загрожує нам у 1907 р. З міністерських „предположеній" виходить, ніби дефіціту буде 180 міл., а люде, тямущі в фінансових справах, тої думки, що в 1907 р. треба сподівати ся дефіціту що найменще 243, а то й цілих 300 міл., як що тільки не справдять ся надії міністерства на те, що прибуток з напитків зросте на 10% проти минулого року*). Таким чином

*) Рус. Вѣд. ч. 3.

Digitized by Google

величезна цифра — 379 міл., що тепер доводить ся платить що року на виплачування позичок, з нового року закруглить ся до 400 міл. карб.

Після опублікування проєкта міністерства фінансів [роспису прибутків і видатків „Телеграфне Агенство" не забарило ся оповістить, що „експозе г. Коковцева произвело прекрасное впечатлѣніе въ Европѣ". Очевидно, що у аґенства істнує спеціяльний [якийсь орґан для „воспріятія впечатлѣній", якого доля лукава позбавила всіх иньших грішних людей, бо ті гадки і міркування, що з'явили ся в закордонній пресі, навіть не ворожій до російського уряду, з приводу рескрипту премєр-міністрові і „експозе" д. Коковцева, стоять в повній суперечці з звісткою аґенства про „прекрасное впечатлѣніе" і сьвідчать як раз про противне тому. Ось, на приклад, що у свій час писало ся в Berliner Tagablt.

„Таким чином уряд стане перед новою Думою на чолі з д. Столипіном, сим реакціонером до мозку в кістках. Він очевидно в дану хвилю мусить запобігати, як милостині", ласки до себе в культурних держав, бо Росії потрібні гроші. Але вже в самій манері, з якою він захожуєть ся коло діла, виявляєть ся цілковата нездатність його зрозуміти дух часу... Навіть коли він намагаєть ся вдавати з себе конституційну людину, як се було під час розмови з кореспондентом „Times" і тоді видно, що він не поважає ні волі зборів ні волі друкованого слова".

Згадавши про терористичні акти, що були на кінці року, ґазета далі каже:

„Несвіцькі пресії адміністрації подесятерили терор. Чи не свідчить се ясно про те, що вся сістема кар урядових не мала ніякої вартости? Сі замахи довели так ясно всю нікчемність урядової сістеми, що можна тільки дивувати ся з короткозорости російської адміністрації.

Фінансовому „експозе" д. Коковцева закордонна преса, як і треба було сподівати ся, присьвятила далеко більше увати і рядків на своїх шпальтах, ніж д. премєр-міністрови. Вмисне поминаючи радикальні ґазети, ми подамо цітату з „Allgemeine Zeitung".

„Заява міністра фінансів (про потребу в новій позичці) зводить на-нівець всі „опроверженія", що уряд публікував останніми часами і вельми зле характеризує достовірність його офіціальних заяв. Не далі як 21 листопада офіціозне „Телеґрафне Аґенство заявило, що чутки про великий дефіціт неправдиві і що міністр фінансів має надію звести бюджет зовсім без дефіціту, а ось не минуло й шести тижнів, як сам уряд признаєть ся, що доведеть ся покрити великий дефіціт. Так очевидна суперечність

Digitized by Google

між двома офіціальними повідомленями ясно показує, яку павутину фантазії і комбінації треба розірвать, заким дійти правди що до фінансового становища Росії. Хто тепер дасть ті гроші в позику? Анґлія?"

Berliner Tageblatt з свого боку також пише:

„Дарма, хай новий бюджет міністра фінансів затемнює факти так що їх не пізнати, проте в одному можна бути певним, що без нової позички діло не обійдеть ся. Але російський уряд більш не дістане грошей за кордоном: ніяке підмальовування сумної дійсности йому не поможе".

Тіж самі гадки висловлює і більш-менш чесна; французька преса з приводу фактів, про які в нас йде мова. „Siècle" зробивши характеристику того „успокоенія", що так тішить д. Столипіна, з приводу „exposé" д. Коковцева говорить ось що:

„Як послухать його (Коковцева), то в жадній державі не стоять так добре фінанси, як в Росії. Повстання, селянські розрухи і голод замість того, щоб вести до дефіціту, дають більш прибутку. Вдатний парадокс! Але цифри говорять тільки те, до чого їх примушують, і одні тільки російські міністри знають, як саме і наскільки серіозно було уложено сї цифри".

Після наведених цитат, гадаємо, читачі наші повинні погодити ся з нами, що „Телеґрафне Аґенство" має спеціальний, йому тільки одному присущий орґан за для „воспріятія впечатлѣній" за кордоном.

В січні бюрократія переживала найголовнійший акт своєї драми, скомпонованої „богатырем духа" Гурко в компанії з пройдисвітом і шахраєм, або ж, як схарактеризував його д. Гурко — „человѣкомъ съ американскою складкою" — Лідвалем. Справу Гурко-Лідваль ми назвали „драмою бюрократії" не випадково. Дякуючи проґресивній пресі панама, жертвою якої стали десятки міліонів голодного люду, виплинула на сьвіт божий саме в той час, коли представники вищої бюрократії налагожували ся вже „пожинать плоды" своєї невсипучої праці на полі „умиротворенія" країни і „обезвреженія безобразной избирательной системы." Преса використала, наскільки в неї було змоги, „Лідваліаду" в цілях передвиборчої аґітації, і громадянство таким чином мало компенсацію хоч і не повну, про те дуже добру за позбавленнє права передвиборчих зборів, мітінґів, аґітації і т. ин.

Переказувати справу Гурко в подробицях ні длячого; вона

Digitized by Google

відома добре кожному од A до Z, бо за нею всї напружено стежили і нетерпляче ждали дня, коли комісія д. Голубева опублїкує результати своєї працї. Нарештї діждались. Не вважаючи на те, що комісія провадила слїдство в дуже узеньких межах, поставивши для себе мету вияснити тільки вчинки і поводїння Гурка з одного формального боку, і для своєї мети задовольнилась тільки устними і писаними поясненнями самого Гурка, Литвинова та ще де-кого з урядовцїв і не прикликала для вияснення справи нїкого з людей сторонніх до бюрократичних сфер, що де-які з пунктів „всеподаннѣйшаго донесенія" уложено і сформуловано тільки на основі тих непровірених комісією пояснень, що давав сам Гурко; не вважаючи нарештї на те, що комісія немало подбала про те, щоб прибрати своє „донесеніе" в занадто елеґантні форми, — про те по за сим усїм комісія дуже ясно і цїлком виразно встановила той безперечний факт, що „дѣянія товарища министра Гурко и управляющаго земскимъ отдѣломъ Литвинова — преступны." Комісія повинна була насамперед признати факт незвичайної узурпації власти з боку Гурка, що дозволив собі, наперекір недавнїй постанові спеціального комітета про поширеннє операцій на місцях, прибрати до своїх рук всю справу поставки хлїба і своєю властю склав контракт з невідомою йому фірмою Лїдваля. Окрім того, комісія, на підставі документальних данних встановила факти, що кваліфікують ся в нашім карнім кодексї, як „служебныя упущенія и неправильности, превышеніе власти, нарушеніе установленныхъ служебныхъ правилъ и даже закона, небрежность, неточность, граничащая если не съ подлогомъ, то съ грубымъ искаженіемъ истины" і т. ин. „Объясненіе", яке дав Гурко комісії і яким він гадав виправдати себе перед нею, не тільки не вигорожують його, а навпаки — промовляють проти нього і дають новий матеріял для обвинувачення. На що вже „Новое Время," привичнє того й піснї співати на чийому возї завжди воно їздило й їздить, — а й воно назвало „объясненія" д. Гурко „ничтожными," а знаменитий князь Мещерський так той, без сорома казка, прозвав їх „нагло-глупыми."

Сяк чи так, а 2-го сїчня Гурка з Литвиновим з наказу царя віддано під суд, а також звелено сенатови розглянути вчинки нижегородського ґубернатора барона Фредерікса і всього „присутствія по договору съ Лидвалемъ для законнаго постановленія". За ввесь довгий час безконтрольного хазяйнування бюрократії се

Digitized by Google

чи не єдиний випадок віддачі під суд такого значного представника бюрократичних сфер. Натуральна річ, що громадянство не могло не зацікавити ся тим, яку кару повинен понести д. Гурко за свої вчинки. Юристи не забарили ся дати відповідь на се питаннє, — за свої вчинки д. Гурко повинен понести кару, зазначену в 2 ч. 341 ст. карного статуту, по силї якої винуватець „подлежитъ по усмотрѣнію суда или отдачѣ въ исправительныя арестантскія отдѣленія съ лишеніемъ всѣхъ правъ и преимуществъ или заключенію въ крѣпости.“ Але нетреба здаєть ся, богато говорити про те, що інтерес і значіннє всеї незвичайної сеї справи зовсїм не в тім, чи одягнуть Гурка в арештантську куртку, чи нї, а в далеко більшому й важнїйшому. Дїло йде не про окремі особи, а про ту страшну сістему, в атмосфері якої плекають ся і викохують ся такі персонажі, такі „богатыри духа“ як д. д. Гурки et tutti quanti, така страшенна сваволя і анархія власти, що руйнують державний і народний орґанїзм і ведуть і державу і людей до загибелї. В справі Гурко-Лїдваля немов у фокусї сконцентрували ся і в один мент стали перед людськими очима всї розятрені рани, всї болячки бюрократично-самодержавної сістеми. На чім би не скінчив ся суд над Гурком — для нас се не має ваги і останнїй акт судового процессу повинен бути першим актом нового процессу—тільки не в судї, а в Думі державній, яка повинна скористувати ся сею справою, щоб осудити на віки старий лад,

Зусилями друзїв світла й волї та непримиренних ворогів темряви й рабства, виплила на світ ще одна справа, що виникла на ґрунтї запеклої боротьби між старим укладом громадсько-полїтичного житя і змаганнями до нового й кращого. Дякуючи енерґії приватних людей, приятелїв й близьких небіщикови Герценштайнови, серед яких памятне буде імя Вебера, — не тільки знайдено злочинцїв, що вбили Герценштайна, а й виведено на світ божий і поставлено перед судом „каморру народной расправы“. Край завіси, за якою криєть ся таємнича орґанїзація душогубів-наймитів, одхилено, і безперечно, незабаром прийде час, коли впаде вся завіса перед нашими очима стане вся неприкрита і незатулена нїчим правда, поки ж що ми маємо тільки натяки. Але й од сих натяків робить ся страшно. Що правда, часи, які ми тепер переживаємо, так притупили наші почуття, наші нерви, що ми — як гірко се вимовить! — перестали диву-

Digitized by Google

вати ся, коли бачимо, що життє людини цінуєть ся дуже дешево, або й зовсім немає ціни ніякої. Але в процесі вбивців Герценштайна не може не вражати якийсь спеціяльний цінізм тих душогубів, що входять в орґанізацію „камморы". Окрім того, в міру того, як на процесі крок за кроком виявляли ся деталї всього діла і орґанізації, в душі читача все більше й більше повинні були зростати почуття жаху й огиди перед тою темною силою, що спромогла ся скласти таку орґанізацію і зробити її знаряддєм в своїх руках. На процесі виявило ся, що ся страшна й темна сила складаєть ся зовсім не з тих темних наймитів-душогубів, що за гроші, горілку, лакеровані черевики та каракулеву шапку, чи за капелюх-казанок, готові й батька вбити. Ні, не з сих, — а з людей, що займають певне становище в громадянстві, а за спиною яких криють ся ще якісь невідомі люде, що підтримують і морально і матеріально сих „інтелєктуальних" душогубів. Сьвідки, напр., ясно виказують, що інспіратор вбивства Герценштайна Юскевич-Красковский має стосунки з якимись ще иншими людьми... Нова Дума повинна зірвать покривало, за яким криєть ся „каммора" і хрещений батько її — „союзъ русскаго народа".

Брак місця не дозволяє нам подати більш менш повний малюнок виборчої кампанії, що наближаєть ся до кінця: з 524 послів обрано вже 469. З рахунку, що подає „Товарищъ" (ч. 190) знати, що й нова Дума буде опозиційна:, з 469 обраних послів опозиційних не менше як 284—115 к.-д. і 169 лівіщих від кадетів. Вибори до нової Думи були обопільним іспитом: для громадянства і для бюрократії. Громадянство повинно було скласти іспит на атестат політичної зрілости, а бюрократія — на атестат гарного й дотепного вчителя громадянства. І вчитель і школярі— кожне добре склало свої іспити, хоч побила рекорд бюрократія: їй, на нашу думку треба записать 5, а школярови — 4.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Digitized by Google

ЗАКОРДОННИЙ.

За границею.

Вибори до німецького парляменту. — Реформа англійської палати льордів. — Автономія Ірляндії, — Університетська криза в Болгарії.

В конституційних державах з відповідальним міністерством, коли повстане конфлікт між міністерством і парляментом, міністерство просить одставки, а в конституційних державах без відповідального міністерства в такім самім випадку „одставку“ дістає парлямент: його роспускають і визначають нові вибори.

Така власне „пригода“ трапила ся і німецькому парляментови. Більшість, зложена з центра й соціяльної демократії, відкинула правительственне домаганє кредитів на кольоніяльну політику; в тій самій хвилї державний канцлер Більов витягнув цісарський указ приготовлений заздалегідь на всякий випадок, і — парляменту як не було. Його роспущено, і правительство „вдало ся до народу“, нехай він на нових виборах скаже своє слово.

І народ не обманув надій правительства, — вірний, патріотичний німецький народ... На виборах, які відбули ся 24 (н. с.) січня (тіснійші вибори відбували ся пізнійше), соціяльно-демократичну парляментарну фракцію зменшено з 79 на 43, і більшість роспущеного парляменту стала меншістю нового парляменту. Друга головна частина більшости роспущенного парляменту, центр, удержав ся при своїх мандатах, ба навіть здобув 2 нові (разом 104), але з огляду на разгром своєї союзниці в боротьбі против колоніяльних кредитів остав ся в меншости. За те в значній мірі збільшили число своїх мандатів ріжні лїберальні ґрупи.

Уклад партій в новім парляменті, який розпочав свою діяльність 19 (н. с.) лютого, такий, що ріжні лїберальні ґрупи, які збірають ся зілляти ся в одну лїберальну партію, разом з консерваторами утворили правительствену більшість, супротив якої стоїть меншість, зложена з центра й соціяльної демократії. Дрібнійші партії і фракції розмістили ся то тут, то там. Сей уклад виявив ся зараз при виборі президії. Президентом палати вибрано спільного кандидата лїбералів і консерваторів, колишнього віце-

Digitized by Google

президента д-ра Штольберґа 213 голосами против 164, поданих за кандидата центра д-ра Шпака. Після сього центр і соціяльні демократи в виборі віцепрезідентів не брали участи, віддаючи чисті картки.

Що до дальшої політики, то центр думає сіяти незгоду між ліберально-консервативним союзом, роблячи такі демократичні внесеня, за якими мусять голосувати ліберали і не будуть голосувати консерватори.

І так найважнійшим результатом нових виборів до німецького парляменту являють ся розгром соціяльної демократії, розгром, якого не сподівала ся ні вона, ні її противники. Бебель був певний, що на нових виборах соціяльно-демократична партія здобуде собі 100 мандатів, а її противники напружували всі свої сили, щоб коли вже не зменшити числа соціяльно-демократичних послів, то бодай не допустити до збільшеня його.

Як пояснити причини сього розгрому?

Провідник французьких соціялістів Жан Жорес каже, що вся Німечина пішла на ліво, через те виборці, які давнійше могли зазначити своє невдоволене тільки голосованем за соціяльно-демократичних кандидатів, тепер не були примушені до сього.

І в сьому є частина правди. На попереднїх виборах, 1903 р., одинокою опозиційною партією, яка була борцем проти аґрарної тарифи, була соціяльна демократія. І виборець — соціяльний демократ, чи ні, — коли був невдоволений з політики аґраріїв, голосував на соціяльно-демократичного кандидата. Тепер — инакше. Лаври борця против кольоніяльних кредитів соціяльна демократія поділила з центром; центр полївів і через те соціяльній-демократії труднійше було приєднувати собі голоси.

Кавтский, а з ним і головний партійний заряд (Parteivorstand) показують на ряд економічних причин, які в 1903 р. були инакшми як тепер, через що й результат виборів мусів змінити ся. В 1903 р. за соціяльно-демократичних кандидатів голосував кождий, хто був против аґрарної тарифи. А против неї крім чисто пролетарських кругів було й на-пів спролетаризоване селянство, й ремісники, й дрібні торговці, й урядничий стан, одним словом усі, хто лякав ся дорожнечі хліба. Тепер не те. Селянство побачило, що аґрарна тарифа йому не шкодить. Ремісники супротив робітницького руху за поліпшене плати не можуть видержати конкуренції і приписують вину своєї руїни со-

Digitized by Google

ціяльній демократії. Так же само всі ті круги людности, яких давить дорожнеча житєвих засобів, а які думають, що ся дорожнеча являєть ся наслідком боротьби робітників за побільшенє плати. В кінці дрібні торговці, які через заведеннє робітницьких консумційних спілок тратять своїх клієнтів, приписують вину сього також соціяльній демократії. І всі ті елементи на виборах відвернули ся від соціяльної демократії.

До сих причин ревізіоністи додають нові. Партія своїми відносинами до тих не-пролєтарських, чи, як вона їх називає „дрібно-буржуазних" кругів, які голосували на неї в 1903 р., просто відпихає їх. Зле вражінє зробила також нетолєрантність супротив відмінних — а саме ревізіоністичних думок, яка вибухнувши з усією силою зараз по виборчій побіді 1903 р. на з'їзді в Дрезденї, не втихає й доси. В кінці партія не веде реальної політики, не дає масам нічого реального.

Всі отсі арґументації обопільно доповнюють себе.

А з другого боку треба взять на увагу ту високу ноту патріотизму, з яким приступило до виборчої аґітації правительство. Адже більшість роспущеного парляменту відмовила кредиту на кольоніяльну політику. А кольоніяльна політика се сила й гордощі Німеччини. Без кольоній Німеччина не малаб такого значіня в міждержавнім концерті. А хто-ж не бажає як найбільшої могучости для своє вітчини, хто? Жаден чесний німецький патріот! Тільки соціяльно-демократичні Vaterlandslose Gesellen — ті босяки без вітчини здібні на се. Отже геть з ними! Всі патріотичні струни були настроєні на найвишу ноту, щоб тільки загіпнотизувати виборця патріотичною музикою. І штука вдала ся.

Тільки не зовсім... Соціяльна демократія втратила якусь частину голосів у подиноких округах, наслідком чого втратила й мандати, але не зменшило ся число соціяльно-демократичних голосів у загалї. Навпаки воно збільшило ся на чверть міліона. А се щось та значить!

Але для побідників се не значить нічого і вони з великим шумом сьвяткували свою побіду. А Вільгельм II, той найліпший оратор у своїй власній уяві, яких тріюмфальних промов він не наговорив! І до натовпу, що урядив маніфестацію перед його палатою, і в тронній промові в парляменті. Се німецький дух виявив себе показуючи, що для нього добро вітчини перше всього... Се стримуванє партії, яка найбільше шкідлива

Digitized by Google

для добра вітчини,—і т. д. в високім Вільгемовськім німецько-патріотичнім дусі...

Але-ж бо ті побідники справді тратять голову.

Після виборів 1903 р., зібравши більше трьох міліонів голосів і здобувши 81 мандатів, німецька соціяльна демократія тріюмфувала в своїм центральнім орґані „Vorwärts“: „Unser ist das Reich, unser ist die Welt!“ Наша держава, наш сьвіт.. А тимчасом справді мали ми за весь той же час що-раз більшу реакцію, а нарешті роспущене парляменту і втрату 36 соціяльно-демократичних мандатів...

Се повинен би запамятати теперішній тріюмфатор Вільгельм II. Годувати людність патріотичними фразами трудно, — ними можна тільки на якийсь час її спянити, але ніколи нагодувати! Що сучасна Німеччина може дати широким народнім масам крім патріотичних фраз у сьвято і поліцейського режіму в будень? І ті маси, голодні, підуть знов до соціяльної демократії..

А може й не підуть!..

Коли-б німецька соціяльна демократія була справді партією соціяльної революції, за яку вона себе все ще видає в сьвяточні дні, а не партією соціяльних реформ, до чого признати ся мають відвагу тільки ревізоністи, — то результат виборів до німецького парляменту повинен би значно остудити її запал до законодатної діяльности в сучасних парляментах. Але сього нема ніякої основи сподівати ся...

За те можна сподівати ся, що результати сих виборів поможуть зрозуміти робітницькій клясі, що коли вона хоче визволити ся з теперішньої неволі, то дорога до сього визволеня не через парлямент, і задля здійсненя сього не досить кинути виборчу картку в урну. Парляментаризм соціяльної демократії завів робітницький рух у нетру компромісів зі „старим сьвітом,“ — невдача її на полі патріотизму повинна роз'яснити ту стежку, що веде з тих нетрів на правдивий шлях до визволеня.

І тому у виборчім розгромі німецької соціяльної демократії ми витаємо заповідь відродженя німецького робітницького руху.

В Анґлії першим політичним питанєм дня являєть ся реформа висшої палати, т. зв. палати льордів.

Палата льордів, се дуже давня інституція, яка переродила ся з колишньої королівської прибічної ради перів. Титул і права пера

Digitized by Google

дідичні й переходять з батька на найстаршого сина, а разом з сим переходить в Анґлії право засідати в палаті льордів. Сюди входять усі пери Анґлії, 16 льордів, вибраних перами Шотляндії, 28 льордів, вибраних перами Ірляндії, 26 „духовних льордів“ — репрезентантів анґліканської церкви, і 4 „льорди айляції,“ іменовані королем з адвокатського стану, які потрібні палаті льордів як фахові юристи через те, що вона окрім усіх прав висшої палати в конституційних державах, зістаєть ся також найвисшим трибуналом для всіх судових справ Великої Британії.

Вже сам склад палати льордів показує, що у ній панують елементи аристократичні, консервативні. І справді всяка важнійша реформа знаходить у ній завзятого противника, а се доводило вже нераз до серіозних конфліктів. Пр. в 1832 ворожнеча палати льордів против виборчої реформи мало не довела до революції. Опісля, в другій половині 19 віку, ворожнеча против фінансових проєктів міністерства довела до того, що обмежено вплив палати льордів на фінансові справи, а саме, вона не має права змінювати фінансових проєктів, тільки може їх або приняти або відкинути.

А тепер знов вибух такий конфлікт з приводу шкільної реформи. Ліберальне міністерство Кемпбелля-Баннермана виступило з проєктом, який заводить ліпшу організацію народньої школи і увільняє її од впливу духовенства, яке доси панувало в ній неподільно. Палата послів приняла сей проєкт цілком, але палата льордів так його позмінювала, що від нього відрекли ся самі його автори.

Се дало привід до острого конфлікту між міністерством і палатою послів—з дного боку і палатою льордів—з другого. Перед скликанєм парляменту міністри в своїх промовах перед виборцями нападали остро на палату льордів, яка не дає їм сповнити домагання народу; про сю справу була згадка і в тронній промові при відкритю сесії парляменту; нарешті підчас дебатів над відповідю на тронну промову виступив против палати льордів сам президент міністрів Кемпбель-Баннерман. В відповіди на тронну промову містить ся також домаганє реформи палати льордів

Сей рух против палати льордів не зостав ся без впливу й на неї саму, і льорд Нютон виступив у ній з проєктом реформи. По сьому проєкту льорди в Анґлії повинні так само вибірати ся

Digitized by Google

як і в Шотляндії та Ірляндії: пери Анґлії вибирають з поміж себе четверту частину льордами.

Крім того право бути членом палати льордів мав би тільки той пер, що займає якийсь високий уряд або двічі був уже членом палати послів. Король мав би право іменувати 100 досмертних льордів. Число „духовних льордів“ повинно зменшити ся

Сей проєкт безперечно не вдоволить тих, що хотять справжньої реформи палати льордів, — хотять, аби палата льордів не звязувала їм рук у сповнюваню народніх домагань. Число льордів буде обмежене, але ідейна вартість палати буде та сама.

Тут треба, коли вже не повного скасування палати льордів, — на такий експеримент обережна Анґлія не піде, — то в кождім разї поважного обмеженя її прав. А що палата льордів се найдавнійша анґлійська парляментарна інституція, що в Анґлії загалом усі реформи переводять ся дуже поволи, постепенно, майже незамітно, — так скажемо, вливаєть ся по капельці нового вина в старі міхи, — то реформа палати льордів являєть ся незвичайно складним і трудним питанєм, якого остаточне рішенє може тягнути ся цілий ряд літ.

Другою справою, яка тепер займає політичні круги Анґлії, се автономія Ірляндії. Справа се не нова, а історія її записана віковою мартирольоґією ірляндського народу. Між анґлійськими політиками не бракувало й таких, що раді були з Ірляндії — домашнього ворога, зробити Ірляндію-спільницю; згадаємо тут тільки Ґледстона та його home-rule. Але яка велика була ворожнеча Анґлійців до автономії Ірляндії, тих самих Анґлійців, що дають автономію своїм кольоніям, видно з того, що home-rule Ґледстона став причиною упадку сього визначного й популярного політика.

Теперішній кабінет також думає заняти ся сею справою. Очевидно не в такій мірі, яка зовсім задоволила б Ірляндців. Він думає покликати до житя автономну ірляндську інституцію, щось в роді краєвого сойму, одначе з дуже обмеженою компетенцією. В кождім разї той мав би сойм займати ся тільки такими справами, які нічим не нарушують дотеперішньої цілости держави. Первісний проєкт мав давати в тім соймі перевагу елементови, визначеному правительством, над виборним. Але ірляндські провідники, яким приватною дорогою дали сей проєкт для оцінки,

Digitized by Google

заявили, що ірляндський нарід абсолютно не може його приняти. З огляду на се правительство мало виробити инший проєкт, у якім виборний елемент має більше значінє.

З сим проєктом правительство має виступити незабаром. Про се вже було говорено в промовах міністрів перед виборцями, а міністерський секретар для ірляндських справ повідомив офіціяльно палату послів, що виступить з подібним проєктом.

Сподівають ся, що против автономії Ірляндії виступить з усею силою палата льордів, і се збільшить і так острий конфлікт між обома палатами.

За останній місяць Болгарія переводить енерґічно реформу університету. Привід до сього ось який:

Болгарський князь Фердинанд вже давно не тішить ся симпатіями своїх „підданих". Його аристократизм, його етикет при дворі не можуть подобати ся демократичним Болгарам. Через те відносини між князем і народом стають що-раз більше напружені. А початок сього року приніс ще нові причини. В Болгарії почав ся загальний зелізничий страйк, против якого правительство виступило дуже рішучо. І як-раз підчас найбільшого зворушеня суспільности з приводу страйку наступило сьвяточне відкритє „національного театру" в Софії. На се „національне" сьвято крім висшої бюрократії було запрошено з-поміж звичайних „смертних" тільки тих, що подобали ся кн. Фердинанду. Через те визначні люди науки, політики, репрезентанти поступової преси, одним словом, увесь цьвіт національного болгарского духа лишив ся за брамою „національного театру" в той вечір, коли відкривали його.

Се заворушило до краю широкі круги інтеліґентного й робітницького пролєтаріяту болгарської столиці і коли князь їхав із своєї палати до театру, публика зробила йому скандальну демонстрацію: з криками, з свистом, з обидними окликами, між якими, „геть із Фердинандом!" не належало ще до найгірших.

В сій демонстрації взяли визначну участь болгарські студенти і студентки софійського університету. Болгарське студенство, виховане в великій мірі на російській літературі і під впливом деяких визначних професорських сил із Росії, які знаходили захист і катедру в Болгарії, — дуже подібне до російського. В загалі воно поступове, заняте соціяльними питанями, числить між

Digitized by Google

собою чимало соціялістів. Коли до того додати горячий полудневий темперамент, то стане ясним, що воно мусіло так поступити.

І ось сей вчинок студентства дав привід до „університетської реформи“. Університет зараз замкнено, професорів прогнано, студентів частину вислано до місця приналежности, а тих, що обовязані до військової служби, в казарми. Міністер просьвіти Шишманов, проти якого правительственна преса повстала говорячи, що се він винен усему, бо не перешкаджав ширеню соціялізму між студенством, пішов в одставку.

Прочистивши таким способом шлях „реформам“, правительство виробило новий проєкт університетської „автономії“. По сій „автономії“ ректор, декани і професори будуть залежні виключно від правительства; студентам не вільно належати до ніяких політичних орґанізацій і товариств, брати участь в публичних маніфестаціях і т. д. (щось як в Австрії ученикам середніх шкіл); нарешті замкнено двері університету перед жінками, яких правительство вважає причиною всего нещастя, бо се вони революціонізують (офіціяльно: деморалізують) своїх товаришів та загрівають їх до „нелеґальних“ учинків.

До недавна Болгарія брала з Росії поступових університетських професорів; тепер починає брати взірці реакційних університетських „реформ“. Невже-ж не бачить вона, які наслідки мали такі „реформи“ в Росії?

Digitized by Google

БІБЛЇОҐРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, наукова часопись, присьвячена передовсім українській історії, фільольоґії й етноґрафії. Виходить у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського Т. LXXIV. Р. 1906, кн. VI. Ст. IV+244, 6. 8⁰.

Коли в 1892 р. львівське „Товариство ім. Шевченка“ перемінило ся, заходом передовсім російських Українців, на інституцію з науково-академічним характером, стало зараз видавати свій науковий орґан „Записки“, на разі в формі одної тільки книжки на рік. Одначе ціла ся реорґанізація товариства, хоч вийшла з ініціятиви київських українських кругів, фактично мусіла оперти ся з конечности на самих тільки галицьких силах, між якими, як на те, не було тоді чоловіка, що мав би енерґію й ініціятиву, конечну для переведення тої реформи в життє, а до того серіозне наукове знаннє. Тому в перших двох роках по реорґанізації (1892—1894) Наукове Товариство ім. Шевченка не багато ріжнило ся від давнійшого, що мало більше літературний характер. Та не за баром ціла справа повернула на зовсім корисний шлях. В 1894 р. австрійське міністерство осьвіти заснувало на львівському університеті звичайну катедру української історії з українською викладовою мовою й покликало на неї молодого тоді київського ученого проф. Михайла Грушевського. Прийшовши до Львова, проф. Грушевський звернув зараз свою бачну увагу на недавно зреорґанізоване „Наукове Товариство“ й відразу став цілою його душею (найперш редактором „Записок“, потім президентом історично-фільософічної секції й редактором усіх її видань, а в кінці президентом самого товариства). Від тої хвилї „Наукове Товариство“ развиваєть ся з кождим роком чим раз гарнійше й ширше й здобуває вкінці вповні характер і авторітет Академії Наук. Розумієть ся, що „золотий вік“ в істнованню згаданої інституції не міг не відбити ся також на його головнім орґані „Записках“. Від хвилї, коли їх редакцію переняв проф. Грушевський (1894), починають гуртувати ся коло нього всї визначнійші українські наукові сили (окрім самого редактора іще: др. Ів. Франко, проф. О. Маркевич, проф. А. Кримський, проф. В. Перетц, В. Гнатюк, проф. К. Студинський, проф. О. Колесса, П. Житецький, проф. Хв. Вовк, проф. І. Верхратський, О. Кониський, Ол. Грушевський, др. С. Томашівський і богато иньших молодших), які в короткий час зробили з них, можна сказати, енциклопедію праць, що дотикають української історії, літератури, фільольоґії, етноґрафії й инь. Без докладного знання всього того, що подали „Записки“ в протягу 15-тьох літ свойого істнования, нині не обійдеть ся вже ні один

Digitized by Google

серіозний учений, що береть ся писати що небудь про одну зі згаданих висше дісціплін.

Що тикаєть ся останнього, LXXIV тому, то він вповні оправдує ту похвальну репутацію, яку здобули собі „Записки“ в широких кругах славянського наукового сьвіта. Побіч присьвяти й портрету Володимира Антоновича, якому присьвятили сей том редактор і співробітники з нагоди юбилею його 35-літної наукової праці на полі української історії, археоґрафії й археольоґії, містять ся в нім ще такі наукові статї: М. Грушевського, До біоґрафії митрополита Онисифора Дівочки (ст. 5—9), де автор на підставі нового рукописного матеріялу (з бібл. Краківської Академії Наук) простує хибні погляди на приватне житє київського митрополита Онисифора Дівочки (П. Гільтебрандта, Лебединцева) й регабілітує саму його особу. „В дійсности, каже автор, Онисифор міг навіть належати до ліпших, а не гірших митрополитів XVI в., але лиха доля судила йому бути жертвенним козлом всіх гріхів української єрархії XVI віка.“ Друга статя, — се інтересна студія Вадима Щербаковського п. з. Деревляні церкви на Україні й їх типи (з 26 плянами й малюнками) (ст. 10—32). Архітектурний стиль деревляних церков на Україні почав своє істнованнє з незапамятних часів, — дехто (проф. Гр. Павлуцький) веде його початок від часів кн. Ольги. Скінчив він свій розвій в 1800 р. коли царським указом було заборонено будувати трьохверхні церкви і взагалї всякі церкви, які носили на собі ознаки українського стилю. Епоха найгарнійшого розвою, розцьвіту сього стилю припадає на віки XVII і XVIII. Церкви будували ся з одною, двома, трьома і девятьма високо піднятими банями, підтримуваними високими вісьмериками. Висота церков досягала часто 15—18 сяжнів; поділені вони були на три або чотири поверхи, кождий верхній вузший від низшого. Автор розглядає цілий ряд таких церков одно, дво, три, пяти- й девятибанних і доходить до переконання, що при кінці XVIII в. дійшов український архітектурно-церковний стиль до великої закінчености. Може він перейшов би був зі сіл до українських міст, коли-б не згадана заборона з 1800 р. Та все-ж деякий вплив на камяну архітектуру він таки зробив, як се виказав проф. Павлуцький на XIII археольоґічнім з'їздї в Катеринославі. Третя праця, —се довша розвідка Філярета Колесси п. з. Ритміка українських народних пісень (ст. 33—68). Розібравши в попереднїх розділах своєї праці (Зап. т. LXXI — LXXIII) наукову літературу про ритмічну будову українських, великоруських і сербських народнїх пісень, обговоривши розвій ритмічности в українській народній поезії, й музикально синтактичну стопу, автор подає тепер огляд пісенних форм в українській народній поезії. Інтетесну тему підняв д. Олександр Грушевський п. з. З. українського культурного і наукового житя в середині XIX ст. (ст. 69 — 92). Опираючись на двацятьох томах великої біо-

Digitized by Google

ґрафії М. Поґодіна пок. М. Барсукова, автор обговорює відносини Поґодіна й кружка московських славянофілів до Максимовича, Бодянського і Костомарова, як репрезентантів українських наукових інтересів. Перед нашими очима переходять як в калейдоскопі Поґодіни, Каткови, Аксакови зі своїми більш чи меньш анти-українськими тенденціями. — В статі М. Зубрицького п. з. Село Мшанець старосамбірського повіта, матеріяли до історії галицького села (ст. 93 — 128) подані акти до історії селянства в першій половині XIX віка (CVIII — CXLII). Дальше : Miscellanea (ст. 129 — 1491) : а) з незнаної польської рукописи XVII в., под. др. В. Щурат ; б) Польські пісні записані Українцем при кінці XVII століття, под др. В. Перетц ; в) Кінцеві записки в староруських рукописах, под. др. Ів. Франко. В відділі „Наукова хроніка“ (ст. 150 — 198) подано огляд 53-ох наукових російских, польських, німецьких і мадярських журналів з 1905 р., в якім обговорено все, що датикаєть ся українознавства. В кінці йде богатий як звичайно, відділ п. з. Бібліоґрафія (ст. 199 — 242), де подано рецензії й справоздання з 24-ох російських, французьких, німецьких, українських і польських праць, що дотикаютьукраїнської історії, і сторії літератури, фільольоґії, етноґрафії й ин. Бібліоґрафія,—се один з найінтереснійших відділів „Записок“ взагалі, що виробив собі широку репутацію серіозно-критичного й обєктивного огляду цілої новійшої наукової літератури, що дотикає українознавства. *Ів. Кревецький.*

Українсько-руський Архів. Д-р. Ів. Франко. Громадські шпихлірі в Галичині в 1784—1840 р.р. т. II видає історично-фільософічна секція Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів 1907 Ст. LXXXIV+168.

Названа в горі друга книжка нового видавництва Н. Тов. ім. Шевченка дуже цікава; побіч чисто наукового значіння має вона для нас і живий життєвий інтерес дякуючи тому, що наскільки се можливо, дає нам спромогу бачити оден з проявів орґанізації галицького громадянства при кінці XVIII і з початком XIX століття. Тим проявом орґанізації було закладанне громадських шпихлірів (маґазинів) — значить орґанізація на полі економічнім. Поминаючи вже те, що економічна орґанізація в загалі найважнійша, бо даючи своїм членам матеріяльну підмогу і забезпеченне з економічного боку, робить їх в меньшій або більшій мірі не залежними від посторонніх чинників, треба взяти тут під увагу і час і те громадянство, в котрім витворювала ся отся власне орґанізація. Тут як раз важно те, що ся орґанізація була першою тут громадською орґанізацією і могла дати привід до закладення й иньших родів орґанізації, витворюючи при тім з нашого з громадянства значну сконсолідовану силу, а се дуже цінним було в тих глухих, реакційних часах, якими були кінець XVIII та початки XIX століття, а суспільством—коли се взагалі можна назвати суспільством, як се ми тепер розуміємо, темний та позбавлений усяких людських прав галицький хлоп.

Digitized by Google

Яка була історія закладання в Галичині шпихлїрів (громадських зсипів збіжа), і яких дізнавала перешкод з ріжних ворожих селянам і їх справі сторін—за тим відсилаємо читачів до самої книжки. Тут тільки зазначимо, що почин до закладення шпихлїрів дав гуманний і осьвічений цїсар Иосиф II, наказавши їх закладати насамперед в т. зв. камеральних добрах а потім і по приватних маєтностях. До тих шпихлїрів мали складати селяне щорічно певну часть ріжного збіжа, й туди мали йти теж накладані на дідичів кари за утиски селян, так зв. преґравації. При тім заряд шпихлїрами мав бути відданий в руки громад і уряду без вмішування ся туди дідичів. Ті зсипи збіжа мали служити для запомоги селян в часї неурожаїв. Таке поставленнє справи очевидно не могло подобати ся дідичам і цїлий час (1784—1840) галицька шляхта з своєю знова орґанїзацією — становим виділом робила усякі можливі перешкоди урядови, аби не допустити до ненависної їй орґанїзації, уживаючи до сього ріжних містіфкацій, обдурування уряду і т. д., поки врештї справи не вбито. З другого боку коли міркувати по тих змаганнях шляхти, урядовій кореспонденції між нею та центральним урядом, то можна прийти до переконання, що властиво справа не вийшла нїколи по за проєкт, шпихлїрі не війшли в житє. Та воно так не було. Маємо звістки, що шпихлїрі все таки істнували, хоч розуміє ся далеко не в такому обсягу, як були повинні. Значить при всїх заходах шляхти і при недостачі відповідної помочи з боку уряду селяни цїпко вхопили ся за здорову думку такої орґанїзації й самі скільки могли заводили її. Коли, кажемо, пригадаємо собі, час, стан тодїшнього українського селянства, без провідників, вповнї залежного від шляхти, котра як раз такої орґанїзації не бажала, то побачимо перед собою не аби-який будь прояв орґанїзаційного інстинкту та громадянського почуття українського селянства, що особливо належить зазначити. Наколиб тій справі громадських шпихлїрів була спромога розвивать ся дальше так, як се було з початку задумано, то положеннє українського народа булоб куди иньше, нїж яким воно стало тепер.

Та перейдім до самої книжки. Вона складаєть ся з двох частин: з збірки документів добутих дром Франком головно в бібліотецї Осолїньских у Львові і з вступної його розвідки, де він опираючися на згаданих документах подає історію закладання громадських шпихлїрів в ріжних фазах її розвою, доки цїла ся справа несподївано досить сумно скінчила ся: фонди, які були призначені на громадські шпихлїрі, отже на запомогу селян були ужиті як закладний капітал на „Towarzystwo kredytowe ziemskie,“ на підмогу панам дідичам. Крім самої історії галицьких шпихлїрів, написаної з властивою авторови прозорістю і плястикою він подає для порівнання коротенький нарис про долю таких же шпіхлїрів в Чехії та Моравії та наводить при тім

Digitized by Google

факти загально-австрійської історії, наскільки вони так або инакше відбили ся на розгляданій ним справі.

Ів. Джиджора.

Т. Шевченко, Кобзарь, видання „Общества имени Т. Г. Шевченка для воспомоществованія нуждающимся уроженцамъ Южной Россіи, учащимся въ учебныхъ заведеніяхъ С.-Петербурга“ та „Благотворительнаго общества изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ“, Спб., 1907, ст. XVI + 636 + портрет, ціна 1 р. 50 к.

Мусіло проминути повних сорок пять літ від смерти великого українського Кобзаря, перше ніж українське громадянство в Росії дістало повне видання його писань, з тими писаннями, за які так тяжко й гірко покарано свого часу ґеніального поета. Дозвіл на видання повного Кобзаря даний був ще в падолисті 1905 р., але коли викрито весною 1906 р. звісні автоґрафи Шевченка в актах його процесу, в архиві III отдѣленія, і в них деякі перед тим незвісні поезії, се здержало видання Кобзаря, для котрого треба було використати також і сї новознайдені папери, а д. Доманицький, котрому поручено було се видання, поставив справу ще ширше, постановивши перевірити текст поезій по всїм звісним автоґрафам поета. Як довідуємо ся з передмови його, на 215 поезій, включених в се виданнє Кобзаря, тільки 8 зістали ся не перевіреними по автоґрафам поета. Се величезний крок наперед в критичнім провіренню текста Кобзаря, і д. Доманицькому належить ся щира подяка за ту працю й любов, яку вложив він у се діло. Нинїшнє виданнє Кобзаря таким чином стає не просто першим виданнєм Кобзаря в Росії, але найповнїйшим з усїх теперішнїх і авторитетнїйшим від усїх попереднїх.

Оцінити се виданнє зі сторони його текстуальної вартости поки ще не можна, бо критичну сторону — варіанти й їх оцінку д. Доманицький вилучив в осібні статї, які друкують ся в Кієвскій Старинї й ще не скінчені. В Кобзарі же, при кінцї вказане лише де що важнїйше з варіантів. Туди ж виніс видавець всякі примітки й пояснення річей, навіть власні примітки Шевченка, яким місце в кождім разї під текстом.

Пояснень річей й імен, коли давати, то треба дати більше, бо так лише де що пояснено, а ще більше зістало ся без пояснень, та й пояснення не всюди умотивовані — не знаєш, на чім видавець опирав ся в своїх толкованнях, які джерела або факти мав на гадцї.

Виданнє чепурне й як на свою великість—не дороге, а все таки майже в четверо дорожше від останнього львівського видання. Будемо надіяти ся, що за сим дорожшим підуть дешевші, загально приступні, в тім родї як давнїйше київське (35 коп.).

М. Грушевський.

Digitized by Google

Ів. Федорченко. Іродіада. Богоблудниця. Поеми. Видавництво „Ранок“ № 5-ий. Ціна 40 коп. Київ 1906, 8-о, стор. 87.

В XIII томі Літ. Наук. Вістника д. Ів. Федорченко виступив на літературне поле з гарно написаним оповіданєм „По закону“, яке тодіж стріло ся з признанєм для таланту автора. Замісь набрати охоти до дальшої новелістичної продукції д. Федорченко кинув ся писати вірші. Де яка механічна вправа в версіфікації та знанє мови могли піддержувати іллюзію, що з нього виробить ся добрий поет; на жаль, отся книжечка повинна розбити ту іллюзію і у публики і у самого автора. У нього нема таланту, нема тої поетичної інтуіції, що нераз покриває хибу мови й композиції і живим голосом хапає за серце. В поемці „Іродіада“ він навіть завдав собі дещо праці, прочитав де які книжки, та се не помогло йому нічого. Полишаючи вже на боці заїжджену тему, яку на ріжні лади обробляли в новій літературі Фльобер і Уайд, Зудерман і Каспрович, д. Федорченко з їх композицій узяв тілько те, що можна назвати їх слабшими сторонами. І так він скомбінував недотепний помисл Зудермана з так само мало дотепним помислом Уайда і заставив і Іродіяду й її дочку влюбляти ся в Івана Хрестителя, хача жерела, які маємо до житєпису того пророка, нічого про се не згадують і для вияснення Іванової смерти сї любовні історії зовсім непотрібні. Що д. Федорченко компонуючи свою поемку, заглядав лише до євангелія Луки, а не заглянув до Йосифа Флавія, се дуже шкода, а то й ідейний образ Івана вийшов у нього зовсім фальшивий. Анї Іван анї Ісус не були такими пророками, як малює д. Федорченко, не були політичними аґітаторами, не кликали народ проти Римлян і взагалї не пописували ся фразами про свободу і рівність, якими так густо наділяє їх наш автор. В таких творах, коли вже хто береть ся писати їх, треба як не як, а заховати кольорит місця і часу, дивись хоч би поеми Шевченка, де солїдне історичне підготованнє автора в значній части замінюєть ся його артистичною інтуіцією та огнем запалу, якого у д. Федорченка не чути анї іскорки. Вислов у нього при всїй штучности млявий, картини блїді і фразеольоґічні, розмови вульґарні. Поеми „Богоблудниця“ і „Думи над Россю“ ще слабші і без ніякої вартости; в „Думах над Россю“ автор обертаєть ся до ріки Росї з досить чудернацькою історіософією, на яку зрештою ріка не дає йому ніякої відповіди. Се анї поезія, анї історичне знанє.

Лев Лопатиньский. Ілько Пащак (Четверта заповідь). Драма в 5 діях, нагороджена на конкурсї тов. ім. Ів. Котляревского у Львові 1907. Ст. 112,8°. Ціна 1 кор.

Д. Лопатинський належить до дуже плідних письменників; він пише безнастанно, а має той добрий звичай, що зовсім не журить ся тим, хто що думає про його твори, писані з однаковим хистом у дуже ріжнородних напрямах. Поезії, оповіданя, драми, комедії, переклади віршом і прозою, лібрета (до яких не

Digitized by Google

написав іще ніхто опер), полемічні статї, політичні, літературні огляди і т. д. При тім має рідке щастє: його драми дуже часто хтось за щось нагорожує, а орґан, якого він редактором (Руслан), друкує їх (як иньші його твори) по черзї без розбору і ще з задовоненєм, що місце заповнене та що не має сьвітити білими шпальтами.

Нова драма також нагороджена, надрукована в „Руслані" і видана тепер окремо. Менї дуже жаль, що з браку місця не можу розібрати її детально, та виказати цїлу її нездарність і духову та артистичну імпотенцію автора. Надію ся одначе, що й ся коротка замітка потвердить цїлковито сї слова.

Головний герой драми — се молодий „Гуцул", Ілько Пащак. У селї, де живе Ілько, є школа, а в нїй учитель, що має молоду, 17 лїт доньку, також учительку. Як довго учитель пробуває в селї, не знаємо; з того, що йдучи на Чорногору, бере з собою Ілька, аби не зблудити, можна припускати, що він у селї живе не довго; з того знов, що Ілько має час закохати ся в його доньцї, можна догадувати ся, що учитель пробуває в селї довший час. Закоханий Ілько не звіряєть ся одначе з любовю учительцї, але придумує в перед, як би позбути ся свого батька, який не стає навіть йому в дорозї і лише раз завважує, що за Ілька й Гуцулка не пішла би, не то панї. Добувши від ворожки отруї, всипає її батькови до вечері, а коли батько впадає в аґонію, він хоче буцїм то ратувати його і подає йому кварту води, не забувши до неї всипати ще отруї. Розумієть ся, що батько заразїсїнько гине. „Закоханий" Ілько біжить безпосередно по убійстві батька в село до школи, застає рівно о півночи учительку саму, паде на колїна (а якже!) і осьвідчаєть ся їй. На нещастє перед хвилею що тільки вийшов від учительки Кость Загайчук, давний товариш Ілька, а тепер богослов, який також осьвідчив ся їй. Тому учителька наробила крику, вбіг її батько і вигнав „закоханого". „Закоханий" Ілько постановляє пімсту. Він нападає на Загайчука і так оббиває його, що той відхоровує бійку, а Ілько відсиджує за нього три місяцї кріміналу. В день виходу Ілька з кріміналу відбуваєть ся вінчанє Загайчука з учителькою Вірою. Ілько приходить до села і намовляє товаришів зробити учителеви авантуру. Коли-ж вони не хотять, Ілько відпроваджує до дому свою маму і — як видно зі слів ворожки — підпалює школу. Опісля вертає до коршми, де підпила ворожка не тільки закидає йому підпал, але й отроєнє батька. Жандарм, що як раз навинув ся, арештує Ілька, а суд засуджує його на смерть через повішенє. Перед смертю поводить ся Ілько в криміналї дуже буйно, але Кость Загайчук, що вже за той час висьвятив ся і став кріміналїним духовником, поєднує його з Богом і присмирює.

Як із сього видно, герой драми, се чорний характер, але автор так уже немилосерно підчорнив його, що він від того аж

Digitized by Google

посинів. Вправді на нерозвинену публіку може викликати таке чорнене хвилевий ефект і ще більший ефект був би, коли б автор був сказав свого героя повісити на сцені, але психольоґічно се чорнене не умотивоване і реально такий тип, як Ілько, неможливий в житю тим більше, коли зважимо, що все діеть ся на селі, де люди не мають переделіктнених нервів, де кохане не трактуеть ся так романтично, як у романах і драмах, де ще сильні мужицькі натури, а сам Ілько, як виходить із драми, ані не ідіот, ані не вроджений злочинець по теорії Льомброза, і робить усі злочини тільки на приказ автора, без власних внутрішних мотивів. Иньші особи драми відсунені на задній плян і лиш один Загайчук висунений трошки, як повний контраст Ілька, як втілений розум, добрість і розвага.

З артистичного боку драма представляе цілковиту духову анемію автора ; обсервація житя зовсім слаба, а з психольоґічного боку драма не витримуе найлекшої критики. По волі автора драма мае представляти Гуцулів ; тимчасом у цілій драмі крім кількох слів, які затямив автор, нема не тільки нічого гуцульського, але навіть гірського загалом і як би не згадка про „ґруні“, полонини тай про Чорногору, то можна би з повним правом думати, що акція драми відбуваеть ся і над Бугом і над Стрипою і над Збручем і де хто хоче. Се признав по части й сам автор, бо одну особу в драмі зробив чомусь осаулом „Січи“ (ситуація драми не вимагае того), але полишив до волі акторам переміняти її на писаря „Сокола“, а в иньшій околиці очевидно ще на щось иньше, бо раз робить ся зміна, то вона оправдана з тих самих мотивів і десять разів, а не тільки два. Та про серіозність автора як письменника, знавця народнього житя і обсерватора сьвідчать найліпше його-ж власні слова. В „Кінцевім слові від автора“ згадуе він, що хотів присвятити свою драму одній родині (що примусило його не присьвячувати?), а то тому, бо — як каже — „мій однотижневий побут в їх гостиннім домі, спільні виправи на верхи, гостина в гуцульскій хаті, оповіданя і пояснюваня гуцульских звичаїв, говору, житя подали мені стільки вражінь що я рішив на підставі їх опрацювати гуцульский сюжет“ (ст. 108). Отже люди студіюють цілими літами народне житє, особливо коли хотять знати народні звичаї, говор і т. д., а тут чоловік походивши по верхах і заглянувши до одної хати навчив ся за тиждень стільки, що на підставі тої науки зважуеть ся писати драму з гуцульского житя! На се справді треба не аби якої відваги, але її наслідком був власне факт, що в драмі нема нічого гуцульського, а народнього загалом також дуже обмаль. Який, приміром, селянин виголосив би такий монольоґ, як Ілько в кріміналі (ст. 97 — 98)?

Але що більше : автор переконаний цілковито, що йому вдала ся знаменито річ. Ось як він говорить: Утішило мене, коли при першій виставі, виконаній аматорськими силами і осо-

Digitized by Google

бами, котрі Гуцулії не бачили ніколи на очи, справді сей гуцульский, відмінний кольорит виступив так сильно, що знавці Гуцульщини (?) підносили се залюбки (?), а також критика зазначила окремо (?). По при дані, які в тім зглядї містять ся в самім творі, осягнули актори се тим способом, що старали ся наслїдувати гуцульску мову і гуцульску вдачу в тих ролях, які представляють гуцульскі типи (ст. 108—109). Сї слова такі характеристичні для автора і представляють його в такім яркім сьвітлї, як письменика, що я боячись замазати їх чим хоч трошки, не подаю до них ніяких коментарів, бо вини зайві. Най блищать у повнім своїм маєстатї.

Не меньше гумористичні його поученя акторів про гуцульську фонольоґію, морфольоґію та лексику, які він наводить далї. Хто одначе хоче забавити ся, най загляне до оріґінала, бо трудно передруковувати стільки мудрощів. Наведу лише ще одно його пояснене для куріоза. Трембіта — то в автора „довга на 2-3 метри, а завгрубшки, як рука в згибі, проста труба, з березової кори, або бляхи“! Шкода, що автор не подав подрібного опису трембіти з березової кори, бо се видно унікат у Галичинї, тому заслугував би на більшу увагу.

Як недбалий автор у трактованю до свого предмету, сьвідчить найлїпше те, що матїр Ілька називає увесь час Гафією, але в остатнїй сценї переіменовує він її на Явдоху, хоч так звала ся перше її служниця. Учительці Вірі визначує 17 лїт житя ; коли вона стала учителькою, яку школу скінчина для того, не поясняє, хоч навіть у Галичинї дивно бачити таких молодих учительок. Таких подробиць можна назбирати ще й більше.

Думаю, що я доволї умотивував свій осуд драми д. Лопатинського. Коли б менї було вільно дати йому одну раду, то вона звучала би : Пане автор ! Non multa, sed multum ! Але я знаю, що він моєї ради не послухає. *В. Г.*

Le Tsarisme et l'Ukraïne par Romain Sembratovytch, avec préface de Bjoernstjerne Bjoernson. Париж, 1907, велика 8-ка, стор. II+55.

Отся брошура, опублїкована уперве на нїмецькій мові 1905 р. п. з. Zarentum im Kampfe mit der Zivilisation, виходить тепер, навіть з передмовою голосного норвежського письменника, як муштарда по обідї. Російський указ 1876 р., проти якого звернено її вістре, вже скасований і вся внутрішня полїтика Росії вступає, хоч не без ваганя, на нові дороги, де голос кождого краю і кождої нації буде з часом мати чим раз поважнїйший вплив на державні порядки.

Що ще більше уймає вартости брошуроки Сембратовича, се її, так сказати, припадковий характер. Автор, хоч талановитий чоловік і оживлений найгорячійшою охотою служити Українї, вийшов на се поле з зовсім скромним арсеналом, майже лише

Digitized by Google

з тим, що дала йому ґімназія. Пізнійше, попавши в вир публіцистики і то публіцистики тзв. Віденської школи він не мав часу ані можности доповнювати своє знанє і розкидав на всі боки ті скупі окрушини, які виніс із Галичини, доповнюючи їх нераз фантазією та догадами і пережовуючи десятки разів. Відси плиткість його висновків, неповнота в представленю фактів, часті помилки, непорозуміня, що в очах тямучих людий, які навіть симпатизували з його провідними ідеями, шкодили його публікаціям. Найголоснійшою і найстараннійше обробленою з них була Polonia irredenta; тут автор зібрав масу матеріялу з біжучої галицько-польської преси і не вважаючи на ідейну недоношеність праці міг бодай заімпонувати її масою. Праця про Україну далеко слабша. Автор говорить прим. у розділі про панславізм маючи про сей ідейний напрям зовсім баламутні понятя, мішаючи панславістів західних (про Колляра й Шафарика він зрештою не знає нічого і цитує лише Паляцкого, власне не панславіста!) з московськими (яких зрештою також не знає) та з Кирило-Мефодієвим братством і протиставлячи їм російський урядовий панславізм, якого ренрезентантами являють ся Арабатский і др. Вергун. Просто соромно читати сю главу французькою мовою!

Уступи, що доторкають ся історії України, троха ліпші, о стілько, що пок. Сембратович, уже редаґуючи „Rutenische Revue" мав під рукою деякі статі та дані, надсилані до редакції, і на борзі склеїв із них свою статю. Тай тут скрізь по при вірні факти та уваги маса невірностий, безкритичностий та помилок. Сама найважнійша річ у брошурі, розбір значіня та впливу указу 1876 р. на український національний розвій, зовсім бліда, повна гучних слів, але показує брак фактів і брак вникнення в їх значінє; вистарчить порівняти сей уступ з прегарним і основним представленєм, яке дав тій справі проф. Грушевський у збірці „Russen über Russland".

Французьке виданє брошури дуже гарне, а його вартість підносить гарна етноґрафічна карта України, рисована дром Аітовим. Передмова Бернзона робить сумне вражнінє: не вважаючи на своє паролітне зацікавленє Україною голосний письменник не знає про неї нічогісінько конкретного крім того, що є якась Україна, „la grande et invincible nation des Ruthénes", що вона числить 30 міліонів народу і терпить утиски від Росіян і Поляків. А не багато ліпше була підготована й уся та анкета европейських знаменитистий, яку пок. Сембратович запросив був до делікатної роботи — сказати свою думку про справу, якої вони не знали й не розуміли. *І. Франко.*

К. Фортунатовъ. „Національныя области Россіи". (Опытъ статистическаго изслѣдованія по даннымъ всеобщей переписи 1897 г.). Книгоиздательство „Трудъ и борьба", 1906, сторінок 16, ц. 8 коп.

Автор сеї цікавої розвідки трохи чи не перший пробує вий-

Digitized by Google

ти за межі теоретизування про краєве самоврядуваннє в Росії і порішити се важне питанне-більш менш практично, поклавши в основу певний прінціп.

В основу поділу Росії на краєві самоуправи автор розвідки кладе, як то видко і з самого назвища брошури, національний прінціп: „Родной языкъ мѣстнаго населенія,—каже автор — является главной объединяющей силой, цементомъ всей территоріи; онъ и долженъ быть положенъ, какъ важнѣйшее основаніе при распредѣленіи всей площади государства на части, пользующіяся областнымъ самоуправленіемъ“.

На підставі сього прінціпу автор, користуючися матеріялом, що дав перепис людности 1897 року, поділив Росію ось як: чисто великоруські ґубернії, де великоросів більш як 93% (14 губ); великоруські, де великоросів більш як 77,3% (8 ґуб.); великоруськo-тюркських 4; тюрко- татарських 2; великорусько-українських, де великоросів більш половини—4 (Курщина, Донщина, Вороніжчина, Ставропольщина). Україну автор ділить на дві частини: чисто українські („малорусскія“) ґубернії, де Українців більш як 70% (Полтавщина, Поділє, Харківщина, Київщина і Волинь) і українсько-великоруські губернії, де українців 40—70% (Катеринославщина, Чернигівщина, Херсонщина, Кубань і Таврія). Далї іде Білоруська частина Росії (5 ґуберній), Литовсько-Латишсько-Естонська частина (5 ґуберній), Польща (9 ґуб.), Кавказ, Сібір і Середня Азія. Автор приходить до висновку, що „коли поділити всю теріторію Росії на части, надавши кожній краєву самоуправу, користуючись для того національним прінціпом, то найбільш відповідною великістю для таких частин — „країв“ чи „штатів“ треба рахувати „штат“, що обіймає 6—9 міліонів людности в 1897 році, а зараз — 7—10 милїонів“.

Далї автор намічає і самі штати в такому порядку:

1 польський	з людністю	в	8696	тис.
1 білоруський	„ „	„	7328	„
1 надбалтийський	„ „	„	5046	„
3 українські („малоросс.“)		„	27228	„ , а саме:
1) Південно-західний (Київщина, Поділє, Волинь і 3 повіти Гродненської) губ. з людністю			10133	„
2) „Малороссійскій“ (Полтавщина, Харьківщина, Чернигівщина без північних повітів і українські повіти Курщини та Вороніжчини) з людністю . .			8451	„
3) Новоросійський (Бесарабія, Херсонщина, Таврія, Катеринославщина і Таґанрогський повіт) з людн.			8644	„
1 Кавказський (без великорус. і україн. повітів) з людністю в . .			6157	„
1 Середнє-азіятський (без 2				

Digitized by Google

Dr. Ivan Franko. Beiträge aus dem Kirchenslavishen zu den neutestamentlichen Apokryphen und der altchristlichen Literatur. IV. Das Martyrium der heiligen Photine. (Sonderabdruck aus der Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Christentums). Darmstadt, 1906. Ст. 12, 8⁰.

Проф. Мих. Грушевський. За український маслак. (В справі Холмщини). Київ, 1907. Ст. 20+(12). Ціна 8 коп.

Володимир Винниченко. Краса і сила та иньші оповідання. (Видавництво „Вік"). У Київі, 1906. Ст. 411. Ціна 1 карб. 50 коп.

Іван Галущиньский. Дарвінїзм або наука о походженю. (Бібліотека „Проміня", ч. 2). Вашківцї н. Ч., 1907. Ст. 61. Ціна 50 сот.

Віра Лебедова. З траґедій дїточих душ. (Бібл. „Пром." ч. 3). Вашківцї н. Ч., 1907. Ціна 40 сот.

Ілярій Карбулицкий. Розвій народного шкільництва на Буковинї. (Бібл. „Пром." ч. 4). Вашківцї н. Ч., 1907. Ціна 1 к. 60 сот,

Еґе Маєр Бенедіктзен. Про висші мужицькі школи в Данїї. З французького рукопису переклав Теофіль Бриндзан. З передмовою Яр. Веселовського. (Видане тов. „Руська Школа" в Чернівцях). Чернівцї, 1906. Ст. 48, 8⁰. Ціна 50 сот.

Що то є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталїзм, орґанїзація. Львів, 1907. Накладом „Громадського Голосу". Ст. 32, 16⁰.

Казка про рибалку та рибку А. С. Пушкина. Переклад з російської мови. А. Кащенка. Полтава, 1907 р. ст. 16, 16⁰. Ціна 4 коп.

З. Петро. І. Свічечка. ІІ. Люте Серце. Дві казочки дітім. (з народнього скарбу). Полтава, 1906 р. Ст. 16, 16⁰. Ціна 2 коп.

Володимир Самійленко. Українї. Збірник поезій 1885—1906 рр. Видано заходом М. Мочульського, з передмовою Ів. Франка. (Лїтературно-Наукова Бібліотека. Серія І. ч. 106). Львів, 1906. Наклад. укр.-руської Видавничої Спілки. Ст. X+132, 8⁰. Ціна 1 к. 60 сот. (в оправі 2 кор.).

ВІД РЕДАКЦІЇ:

Книжка ся спізнила ся виходом і в дечім відступила від уложеної для неї проґрами через ріжні пригоди, які спіткали Літ.-Н. Вістник: трус в редакції, забранне рукописей, потім заборона на час военного стану. На щастє, военний стан знесено слїдом, так що не прийшло ся нашим передплатникам діставати замість Л. Н. Вістника иньшої часописи, з видавцем котрої ми умовили ся, щоб посилав свою часопись замість Л. Н. Вістника, аж поки він зможе наново виходити. Надїємо ся, що сї пригоди не повторять ся, і III книжка нашого журнала вийде не пізнїйше 15 марта с. с.

Digitized by Google

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
український науковий журнал

присьвячений передовсім українській історії, фільології й етнографії, виходить під редакцією *М. Грушевського*, що два місяці книжками по 15 аркушів.

XV рік видання.

Розвідки з наук історичних і фільольоґічних, матеріали й замітки, перегляд часописей українських й иньших (до двіста часописей), критичні оцінки й реферати з наукової літератури, що дотикає українознавства.

Передплата в Росії **6** руб. на рік, поодинокі книжки по **1** р. **50** коп.

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, Чарнецкого 26, Наук. тов. ім. Шевченка (Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaften), або через контору Літературно-Наукового Вістника, Київ, Прорізна 20.

РАДА
ГАЗЕТА ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМИЧНА І ЛІТЕРАТУРНА
ВИХОДИТЬ У КИЇВІ ЩО-ДНЯ, ОКРІМ ПОНЕДІЛКІВ.

Рік видання другий.

„РАДА“ Має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Россії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповідання; фелетони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА„ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харькові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсоні, Житомирі, Кам'янці-Подільскому і по инших містах України та Россії, а також і за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі і Берлині.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провинції.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

З приставкою і пересилкою: на рік **6** карб., на півроку **3** карб. **25** коп., на 3 міс. **1** карб. **75** коп., на 1 міс. **65** коп.

За границю; на рік **11** карб., на півроку **5** карб. **50** к., на 3 міс. **2** карб., **75** коп. на 1 міс. **1** карб.

Ціна окремого № 4 коп. За зміну адреси 30 к.

Хто передплатив газету на цілий 1907 рік, тому висилатиметь ся **„Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“** В. Доманицького **і стінний календарь** на 1907 рік.

Адрес редакції і головної контори: **у Київі, — Велика Підвальна вул., д. 6** біля Золотих Воріт. **ТЕЛЕФОН 1458.**

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна, 6), можна ще по сих місцях: У КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старины“, Безаківська ул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарни п-ні Чекмарьової. У ЛЬВОВІ (Галичина) в книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1. Редактор *М. Павловський*, Видавець Є. *Чикаленко*.

Digitized by Google

Відкрита передплата на

Рідний Край

тижнева українська часопись політична, економічна, літературна і наукова.

Хто підпишеть ся на цілий рік, той получить такі додатки: I. Дві картинки звісного українського художника П. Ю. Сластіона: 1) КОБЗАРЬ, 2) ГАЙДАМАКИ. II. Український календарь „Рідний Край“ на 1907 р.

Передплата за часопись: на рік **3** карбованці, на пів року **1** карб. **80** коп.' на 3 місяці—**1** карб., на місяць **35** к. з пересил., окремі числа по **8** коп. За кордон на рік **4** кар. Для закордонних братів українців передплата на „Рід. Кр.“ значно зменшена: 1) на рік замісць 5 карбов.—4 карб. для окремих передплатників: 2) Просвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам: Січ, Сокіл і ріжним народнім просвітним товариствам на рік—3 карб. 25 коп.

Книгарям комісіонних за передплату на рік 5%. За продаж окремих №№ — 25%.

Листи і гроші засилати треба на адресу: **Полтава, Протопоповська ул., № 41, редакції часописі „РІДНИЙ КРАЙ“.**

Редактор-видавець **М. Дмитрієв.**

ВТОРОЙ ГОДЪ ИЗДАНІЯ

Открыта подписка на 1907 годъ

на двухнедѣльный, профессіональный и общественно-политическій журналъ Юга

Народный Учитель

Съ января мѣсяца журналъ будетъ выходить по расширенной программѣ и въ значительно увеличенномъ объемѣ при участіи извѣстныхъ дѣятелей по народному образованію.

Обѣщали свое сотрудничество: **И. П. Бѣлоконскій, В. П. и О. Э. Вахтеровы, Д. И. Дорошенко, Е. А. Звягинцевъ, В. В. Кирьяковъ, А. Б. Петрищевъ, С. Ф. Русова, Г. А. Фальборкъ, В. И. Чарнолускій, Н. В. Чеховъ, П. М. Шестаковъ** и мн. др. Ведутся переговоры и съ другими видными дѣятелями въ этой области.

Каждая книжка журнала будетъ имѣть отъ 24 до 32 страницъ. Чтобы сдѣлать журналъ доступнымъ каждому учителю, мы рѣшили оставить подписную цѣну прежнюю **два руб. въ годъ съ доставкой и пересылкой.** Допускается разсрочка по полугодіямъ т. е. по 1 руб,

Адресъ редакціи: **Кишиневъ**, редакція журнала **„Народный Учитель“.**

Лицъ, сочувствующихъ нашему изданію, редакція убѣдительно проситъ принять мѣры къ распространенію журнала среди народныхъ учителей Юга.

Digitized by Google

Принимается подписка

НА

ГОЛОСЪ ВОЛЫНИ

Газета политическая, литературная и общественной жизни.

ВЫХОДИТЪ ЕЖЕДНЕВНО

въ Житомірѣ.

Условія подписки: Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой гг. городскимъ и иногороднимъ подписчикамъ на 12 м. 7 р., на 6 м. 4 р., на 3 м. 2 р. 30 к., на 1 м. 85 к. Для годовыхъ подписчиковъ допускается разсрочка платежа: при подпискѣ 2 р., затѣмъ къ 1-му марта, мая, іюля, сентября и ноября по 1 р. Розничная продажа по 5 к. за № Адресъ редакціи: Б. Бердичевская ул., домъ о-ва взаимнаго кредита, входъ съ Михайловской улицы. Телефонъ Е. И. Щербицкаго № 53. Телефонъ типографіи № 91.

Открыта подписка на газету

„ПОДОЛІЯ"

Газета „Подолія" будетъ выходить ежедневно, кромѣ дней послѣ воскресеній и праздниковъ, и издаваться по слѣдующей программѣ:

Правительственныя распоряженія. Распоряженія Св. Синода. Распоряженія Подольскаго Губернскаго и Епархіальнаго Начальства. Передовыя статьи по современнымъ вопросамъ. Статьи, касающіяся наукъ (исторіи, археологіи, этнографіи, статистики и др.), образованія, искусствъ, сельскаго хозяйства, прикладныхъ знаній и пр. Повѣсти, разсказы, стихотворенія и другіе роды беллетристики на русскомъ языкѣ и иногда на малорусскомъ. Общія внутреннія извѣстія. Хроника мѣстной, общественной и епархіальной жизни. Иностранныя извѣстія. Судебная хроника. Телеграммы. Письма священниковъ и другихъ лицъ по разнымъ вопросамъ, входящимъ въ программу газеты. Обозрѣніе повременной печати духовной и свѣтской. Отзывы о выходящихъ книгахъ духовныхъ и свѣтскихъ (библіографія). Отвѣты Редакціи. Объявленія.

Подписная цѣна:

	12 м.	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
	Руб.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	к.
Съ дост. и пер.	7	6. 50	6.	5. 50	5.	4. 50	4.	3. 50	3.	2. 25	1. 50	85
Безъ дост. и пер.	6	5. 60	5. 20	4. 80	4. 40	4.	3. 50	3.	2. 50	2.	1. 30	75

Отдѣльный номеръ 3 коп.

Годовые подписчики, желающіе воспользоваться разсрочкой вносятъ къ 1-му января **2** р., къ 1-му марта—**2** р., къ 1-му іюня—**2** р. и къ 1-му сентября—**1** р. Подписываться можно на всѣ сроки не иначе, какъ съ 1-го числа каждаго мѣсяца. Подписка и объявленія принимаются въ Редакціи (Новый Планъ, д. Сломинецкой) и въ конторѣ типографіи С. П. Киржацкаго (уголъ Бульварной и Торговой ул.), ежедневно отъ 10 час. утра до 7 час. веч., а въ праздничные дни отъ 12 до 2 час. дня. Иногороднихъ просятъ адресовать въ Редакцію „Подоліи".

Digitized by Google

ВЫШЛА ЯНВАРЬСКАЯ (первая) КНИГА

ежем. лит.-полит. изд.

Русская Мысль.

СОДЕРЖАНІЕ: I Сестры. Повѣсть—***Н. И. Тимковскаго.*** II Мумма—***Д. Н. Мамина-Сибиряка.*** III Стихотвореніе—***К. Чуковскаго.*** IV Разсказы—***Сигурда.*** пер. со швед. ***М. П. Благовѣщенской.*** V. Атака—***А. С. Полянскаго.*** VI Стихотвореніе—***К. Д. Бальмонта.*** VII. Настоящая жизнь—***А. Серафимовича.*** VIII. Больные родиной. (Изъ дневника русскаго)—***П. Д. Боборыкина.*** IX. Подъ осенней звѣздой—***Кнута Гамсуна,*** пер. съ норвеж. ***М. П. Благовѣщенской.*** X. Стихотвореніе—***Татьяны Гревѣръ.*** XI. Новая Россія и прологъ ея исторіи—***В. О. Ключевскаго.*** Проф. В. И. Герье о первой государственной думѣ—***А. И. Новгородцева.*** XIII. Анархизмъ—***Н. А. Бердяева.*** XIV. Союзники стараго порядка—***А. А. Кизеветтера.*** XV. Къ біографіи Герцена и Бакунина—***Ч. Вѣтринскаго.*** XVI. На религіозно-общественныя темы. I. Средневѣковой идеалъ и новѣйшая культура—***С. Н. Булгакова.*** XVII. Военная бюрократія въ цифрахъ.—***Н. А. Рубакина.*** XVIII. О современныхъ уголовно-политическихъ задачахъ—***В. Д. Набокова.*** XIX. Религія и политика—***Н. Езерскаго.*** XX. Изъ размышленій о русской революціи—***Петра Струве.*** XXI. Рабочій вопросъ наканунѣ второй Государственной Думы—***Сѣверянина.*** XXII. Новогоднія публикаціи министерства финансовъ—***Л. Н. Яснопольскаго.*** XXIII. Общественное движеніе въ Россіи. (Замѣтки публициста)—***А. С. Изгоева.*** XXIV. Законодательство и жизнь—***В. Н. Линда.*** XXV. Иностранная политика—***С. А. Котляревскаго.*** XXVI. Журнальное обозрѣніе—***Ѳ. К. Арнольда.*** XXVII. Литературныя замѣтки—***Ю. Айхенвальда.*** XXVIII. Отчетъ редакціи о пожертвованіяхъ въ пользу голодающихъ. XXIX. Библіографическій отдѣлъ. XXX. Объявленія.

ПРОДОЛЖАЕТСЯ ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ.

Условія подписки (безъ гербоваго сбора):

	Годъ.	9 м.	6 м.	3 м.	1 м.
Съ дост. и пересылкой.	12 р.	9 р.	6 р.	3 р.	1 р.
За границу	14 „	10.50	7 „	3.50	1.25

Книгопродавцамъ дѣлается уступка въ размѣрѣ 50 коп. съ полнаго годового экземпляра. Съ подписокъ въ разсрочку уступокъ имъ не дѣлается.

Подписка принимается: Въ Москвѣ въ конторѣ журнала—Воздвиженка, Ваганьковскій пер. д. Куманина, кв. № 1. Въ Петербургѣ въ отдѣленіи конторы журнала—при книжномъ магазинѣ Н. П. Карбасникова, Гостиный Дворъ, со стороны Невскаго, д. № 19. Въ **Кіевѣ** въ книжномъ магазинѣ Н. Я. Оглоблина, Крещатикъ. Въ Варшавѣ въ книжномъ магазинѣ Н. П. Карбасникова, Новый Свѣтъ, д. № 69. Въ Вильнѣ въ книжномъ магаз. Н. П. Карбасникова, Большая, д. Гордона.

Редакторъ ***Ѳ. А. АРНОЛЬДЪ.***

Издатель: ***Т-во И. Н. КУШНЕРЕВЪ и К°.***

Digitized by Google

Всякі видання

Української видавничої спілки у Львові

й

Наукового товариства ім. Шевченка

можна виписувати через контору Літературно-Наукового Вістника (Київ, Прорізна, 20). Ціни рахуються по 50 коп. за корону.

Всім хто інтересуєть ся українською наукою і літературою, всім прихильникам українського слова і культурного руху рекомендуємо:

ПОВНІ КОМПЛЄТИ ЖУРНАЛА

Літературно-Науковий Вістник

за роки 1899—1906

всім повних річників, що містять в собі величезну масу белетристичного і літературного матеріалу, спровжній архив культурної й літературної історії за ті роки. Особливо живим і сучасним змістом визначаєть ся річник 1906.

Висилають ся по ціні 7 р. 20 к. за рік.

ПОВНІ КОМПЛЄТИ

ЗАПИСОК

Наукового Товариства імени Шевченка,

сімдесять чотири томи,

1892—1906,

комплєти тт. I—XX 22 руб., дальші роки (по 6 томів) по 6 р. кождий, поодинокі книжки по 1 р. 50 коп.

Комплет сього одинокого українського наукового журнала, що зібрав в своїх річниках величезну силу наукових студій, матеріалів, критичних оцінок, повинен бути в кождій публичній бібліотеці, в фундаментальних бібліотеках середніх і вищих шкіл, в приватній бібліотеці кождого приятеля і дослідника української старовини, літератури, етнографії.

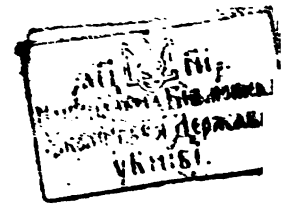

Digitized by Google

Друга серія:

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький 0. 20
2. Курцій Руф. Фільотас 0. 20
3. В. Наумович. Величина звіздного сьвіта 0. 15
4. Панас Мирний. Лови 0. 06
5. І. Пулюй. Непропаща сила 0. 20
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джуґур 0. 10
7. І. Раковський. Вік нашої землі . 0. 10
8. А. Чехов. Каштанка 0. 15
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів 0. 15
10. Е. Золя. Напад на млин 0. 20
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди 0. 15
12. Г. Квітка. Маруся 0. 50
13. М. Левицький. Умова для селян. спілок 0. 20
14. П. Куліш Орися 0. 06
15. М. Кистяковська. Іван Гус 0. 20
16. О. Стороженко. Оповіданя. І. . . 0. 20
17. В. Барвінський. Досліди з поля статистики 0. 20
18. В. Короленко. Ліс шумить 0. 20
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. леґенді 0. 40
20. В. Гіґо. Кльод Ґе 0. 25
21. Е. Еган. Руські селяни на Угорщині 0. 25
22 П. Мирний. Лихий попутав . . . 0. 40
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів. 0. 30
23. Ів. Франко. Украдене щасте . . . 0. 50
25. С. Єфремов. Національне питане в Норвеґії 0. 30
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня) 0. 30
27. М. Драгоманів. Два учителі . . . 0. 40
28. Е. Золя. Повінь 0. 30
29. С. Томашівський, Київська козаччина 1855 р. 0. 10
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня) 0. 35
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности 0. 35
32. Люкіян. Юпітер у клопотах . . . 0. 30
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“ 0. 20
34. М. Гоголь. Вій 0. 40
35. І. Раковський. Вулькани 0. 20
36. Ґ. Фльобер. Іродіяда 0. 30
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці 0. 30
38—39. І. Тургенєв. Ася 0. 40
40. Л. Боровиковський. Маруся . . . 0. 25
41—42. Данте Алігері. Пекло, пісня I—X 0. 40
43—45. В. Онєкович. Раси Европи . 0. 70
46—48. Л. Толстой. Крайцерова соната 0. 90
49—50. О. Бодянський. Українські казки 0. 50
51. Е. Золя. Смерть Олївіє Бекайля 0. 20
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів 0. 45
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (3 пісня) 0. 25
54. А. Міцкевич. Лист до гал. приятелів 0. 45
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Ілїча 0. 55
57. В. Брайтенбах. Біольоґія в XIX в 0. 25
58—59. М. Горкий. На дні житя . . . 0. 70
60—61. М. Верн. Біблїя, студія . . . 0. 40
62—63. Ґ. Кляйст. Маркіза О.. . . . 0. 40
64. М. Кареєв. Фільософія історії . . 0. 25
65—67. Ф. Достоєвский. Грач 1. 50
68. Ш. Сеньобо. Міжнародні революційні партії 0. 40
69—71 І. Тургенєв. Весняні води . . 1. 30
72. А Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву 0. 30
73—74. П. Куліш. Українські оповіданя 0. 90
75. Ф. Ляссаль. Про суть конституції 0. 30
76—77. А. Шамісо Петро Шлеміль 0. 40
78. М. Драгоманів. Літературно-суспільні партії в Галичині . . . 0. 70
79. Д. Мордовець. Оповіданя 0. 60
80. О. Кониський. Листи про Ірляндію 0. 45
81—82. І. Левицький. Гуморески . . . 0. 75
83. Ю. Візнер. Житє ростин у морі . 0. 15
84—85. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда, IV—VI 0. 80
86. В. Антонович. Польсько-українські відносини 0. 40
87. І. Тургенєв. Муму 0. 30
88—90. А. Кримський. Мусулманство і його будучність 1. 70
91—92. О. Стороженко. Оповіданя. II 1. 10
93. А. Д. Уайт. Розмови з Л. Толстим 0. 30
94—96. Ф. Купер. Зьвіробийник . . . 1. 00
97—98. О. Вайсмаєр. Про туберкульозу 0. 90
99—100. О. Стороженко. Оповіданя III 0. 85
101. Л. Толстой. Схаменіть ся . . 0. 20
102—103. В. Гаршин. З війська. Оповіданя 0. 80
104—105. Л. Фер. Будда і Буддізм . 0. 80
106—107. С. Круть. Записки з російсько-турецької війни 1. 10
108. М. Кос. Про полові справи . . 0. 30
109—110. О. Козловський. Мірти й кинариси 0. 90
111. Моріс Верн. Евангеліє, студія . 0. 40
112—113. Л. Толстой. Севастопольські оповіданя 1. 20
114. В. Антонович. Чари на Україні 0. 45
115—117. Тисяча й одна ніч. І. . . . 1. 60
118. І. Тен. Нариси із старинного сьвіта 0. 65
119—120. О. Стороженко. Оповіданя. IV 0. 80
121. М. Драгоманів. Козаки 0. 30
122. П. Куліш. Листи з хутора . . . 0. 50
123. Ф. Сірко. Тарас Шевченко і о-го думки про громадське житє 0. 60
124—125. Тисяча й одна ніч, II . . 1. 40
127. Ш. Сеньобо. Церква й католицькі партії в XIX ст. 0. 45
128—129. Лев Толстой Кавказькі оповіданя 1. 00
130. Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст. . 0. 35
131—132. І. Тургенєв. Кляра Міліч . 0. 60
133—134. Е. Цеклер. Єзуїти 0. 75
135—136. І. Франко. Semper tiro, поезиї 1. 00
137—138. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на вселенну 0. 90

ПОЗА СЕРІЯМИ:

1. Акорди, антольоґія української поезії від смерти Шевченка до найновійших часть під ред. Ів. Франка з ілюстраціями Ю. Панкевича, люксусове видане, по ціні 6. 7. 50, 8. 8. 50 1. 10 —
2. В. Забіла. Пісні крізь сльози . . 0. 80
3. А. Кримський. Андрій Лаговський, повість 3. 00
4. М. Яцків: Огні горять 2. 50
5. Петербурська Академія Наук в справі знесеня заборони українського слова 0. 60
6. О. Вишневський. На переломі . . 1. 20
7. С. Томашівський. Володимир Антонович 1. 00
8. Задачі статистичного досліду австрійської України 0. 30

Всї видання Видавничої Спілки продає й висилає Книгарня Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, ул. Театральна № 1, у Київі Книгарні „Кіевской Старины“ і Л. Ідзїковского. Виписувати можна також через контору Літературно-Наукового Вістника у Київі, ул. Прорізна № 20. *Корона рахуєть ся за 50 коп.*

©

Літературно-Науковий

ВІСТНИК

український місячник

літератури, науки й громадського житя

в році 1907 виходитиме в двох виданнях, київськім і львівськім.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання, драми, поезії, статї з української історії, літератури, суспільної економії й иньших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно політичного житя; критику й бібліоґрафію.

Редакція і головна контора: Київ, Прорізна 20, кв. 3.

Контора львівська, ул. Чарнецкого, ч. 26.

(Lemberg, Czarnecki-str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft.)

Передплата на виданнє київське, платна в Київі для Росії: на цілий рік 6 руб., на виплат: 1 січня 2 руб., 1 марта, 1 червня і 1 вересня по 1 р. 50 к.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усї книжки, почавши від 1-ої за ціну 7 руб. 20 коп. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 6 руб. можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, котрих продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 75 копійок.

З двох перших некомплетних річників продають ся поодинокі книжки по 30 коп.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найблизшій розсилці.

Видавець **Мих. Грушевський.** Редактор **Фотий Красицький.**

Від контори. Хто заплатив тільки 2 руб. за сей рік, зволить прислати на 1 марта другу вкладку (1 р. 50 к.).

Всіх прихильних до наших завдань просимо ширити нашу часопись, бо від того залежить її збільшеннє, а збільшеннє доконче потрібне для того, щоб вона сповняла свої завдання відповідно.

Для сього додаємо грошеві переводи і оголошення при сій книжці.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google